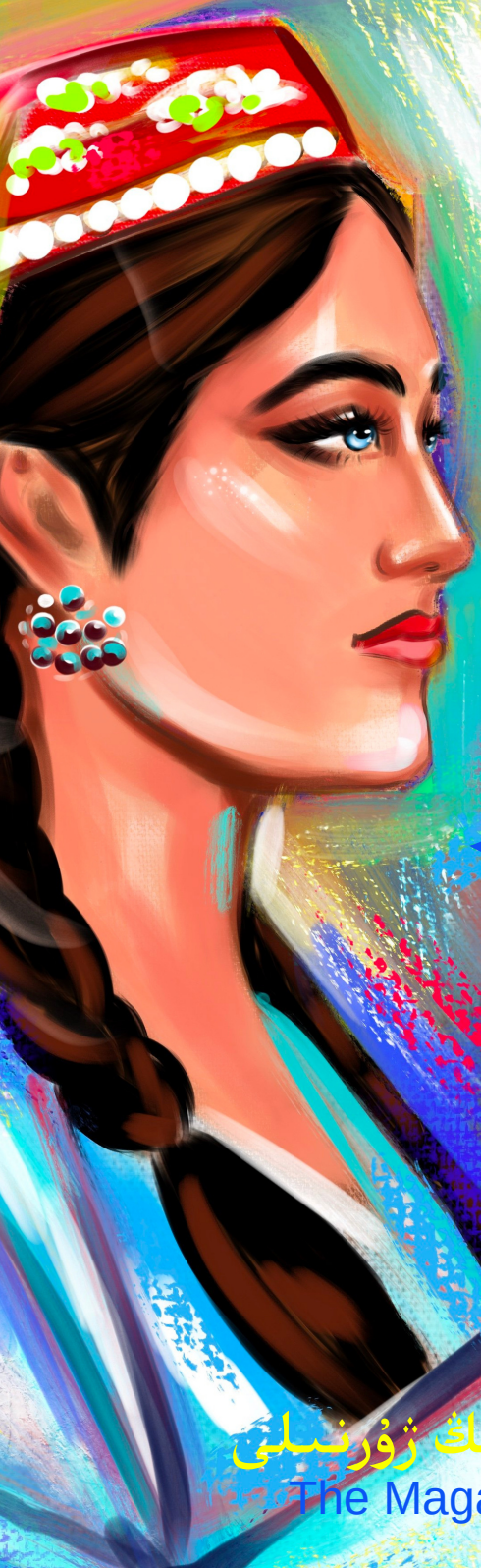

era Vazhitova

ئومۇمىي 15-سان

2020 ئۆكتەبىر - نوپاس

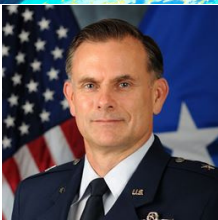
ئۇيغۇرلار

The Uyghurs

@ Venuvos 2020

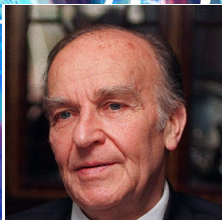
ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ۋە مەۋجۇدىيىتىنىڭ ژۇرنىلى

The Magazine of the Uyghur Culture and Survival

مەخپىي ئۇرۇش

1

ئىززەت بىگۈۋىچ

28

جوشۇئا فرىمەن

40

ئۇيغۇرلار

ئايلىق ئۈنۈمىيەت رۇنالى

ئۇيغۇرلارنىڭ ۋەتىنى قەدىمىيە دۇنيا مەدەنىيەتلىرىنىڭ ئۇچراشقان مەدەنىيەتلىرى مەركىزىدۇر. ھالبۇكى، بۇ يەردىكى ئاساسى ئېقىم مەدەنىيەتنى يەنىلا ئەزەلدىن شۇ جايدا ياشاپ كەلگەن ئۇيغۇرلارنىڭ مەدەنىيەتلىرىدۇر.

باش مۇھەررىر: ئۇيغۇر كۆكتارت
مۇھەررىرلەر: ھېكمەتیار ئىبراھىم
ئۆتكۈر ئالماس

چىقارغۇچى ئورۇن:

ئۇيغۇر پروجېكتى فوندى (UPF)

www.uyghursfoundation.org

ژۇرنالنىڭ نەشىر ھوقۇقى:

ئۇيغۇر پروجېكتى فوندىغا تەۋە.

مەنبەسى ھەققىدە ئىزاھات بېرىلگەن قىسمەن ئەسەرلەردىن باشقا بارلىق ئەسەرلەرنىڭ نەشىر ھوقۇقى بۇ ژۇرنالغا مەنسۇپ.

6'009800'461091>

كۈنىڭىز قۇتلۇق بولسۇ

مۇندەرىجە

خەلقئارا ۋەزىيەت

بايدىن دەۋرىدىكى ئامېرىكا خىتايغا
يۇمشىمايدۇ

33

ئامېرىكا پرىزدېنت سايلىمىنىڭ 10
رەقەم ئارقىلىق چۈشەندۈرۈلۈشى

36

سايلىغۇچىلار ھەيئىتىنىڭ سايلام

بېلىتى قانداق پىرىنسىپقا ئاساسلانغان؟ 58

مەدەنىيەتتىمىز ۋە ئىسلام

ئىززەت ئەلى بىگۈنچ

بۈيۈك سىمالار

ئەللامە ئالاتىدىن خوتەنى

ئۈلگىلىك بىر جەمەتنىڭ
ئەسىرلىك قان-ياشلىق
كۈرەشلىرى ۋە قىسمەتلىرى

تارىخ ۋە بىز

مەتبەئە تېخنىكىسىنى ئۇيغۇرلار
كەشپ قىلغان

70

مىسىلىز ئويغىنىش

ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت تورىدىن
قورقۇشنى بېگىشنىڭ ئون خىل
ئۇسۇلى

43

مالكولم ئېكس

ئېدىگار شېننىڭ كەسپىگە
باغلىنىش رامكىسى

62

خىتاي تەتقىقاتى

مەخپىي ئۇرۇش

ھۈلىستان

جوشۇئا فرېمەن

40

كۆپكۈندىكى ئۇيغۇرلار

فىنلاندىيە تاتارلىرى

75

مۇقاۋىدىكى رەسىملەرنى
ۋېنېرا ۋاجىتوۋا سىزغان

HOW CHINA TOOK OVER
WHILE AMERICA'S ELITE SLEPT

مەخپىي ئورۇن

STEALTH

WAR

روبېرت سپالدىڭ

GADIER GENERAL
RT SPALDING
(S Air Force, Retired)

ئىككىنچى باب: قانداقلارچە بۇ ھالغا كېلىپ قالدۇق

نازارەت قىلىش ئورگانلىرى ئارقىلىق خەلقنىڭ قانۇنغا رىئايە قىلىشى ئىشقا ئاشۇرىلىدۇ.

ختايدا قانۇن بىلەن ئىدارە قىلىش مەۋجۇت. ئامېرىكا كىشىلەر قانۇنىي تەرتىپلەردىن بەھرىمەن بولىدۇ، ئۆزلىرىنىڭ ھوقۇقىنى قانۇن بويىچە قوغدىيالايدۇ. ھۆكۈمەتنىڭمۇ قانۇنغا رىئايە قىلىش مەجبۇرىيىتى بولىدۇ. ئامېرىكا قانۇن تۈزۈش، قانۇن ئىجرا قىلىش ۋە قانۇن - نىزاملارغا ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈش قەدەم باسقۇچلىرى تولىمۇ زىل - ئىنچىكە نىزاملار ئاستىدا يۈرۈشىدۇ. بىراق، خىتاي بىزگە ئوخشىمايدۇ. خىتايدا قانۇننى خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسى تۈزىدۇ، خىتاي خەلقى قانۇنغا ھېچقانداق تەسىر كۆرسىتەلمەيدۇ. قانۇن ئۇلارنى باشقۇرىدۇ. قانۇندا مەسىلە بولسا، خىتاي خەلقى بۇنى ھېچبىرگە شىكايەت قىلالمايدۇ. قانۇننى كوممۇنىستىك پارتىيىسى تۈزىدۇ، خەلق قانۇنغا سوئال قويايلىدۇ. شۇ ۋەجىدىن، خىتايدا خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىدىنمۇ كۈچلۈك ھېچقانداق نەرسە مەۋجۇت ئەمەس.

ئۇنداقتا خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسى قايسى پىرىنسىپ بىلەن ھەرىكەت قىلىدۇ؟ بۇ بىررۇكرات گەۋدە قايسى خىل مودېلنى ئاساس قىلغان؟ بىر دۆلەت قانداقسىگە بۇنچىۋالا ئۇزۇن مەزگىللىك پىلان تۈزۈپ، شۇ يولنى بويلاپ ھەرىكەت قىلالايدۇ؟ بۇنىڭ جاۋابىنى خىتاينىڭ

ختاي كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئامېرىكاغا ۋە باشقا غەرب دۆلەتلىرىگە قارشى قوزغىغان مەخپىي ئۇرۇشنىڭ كۆلەم جەھەتتىكى چوڭلۇقى ۋە مۇرەككەپلىكى گېزىتلەردىكى خەۋەرلەرنى ئىز قوغلاپ كۆزىتىپ تۇرىدىغان كۆزەتكۈچىلەرمۇ ئاڭقىرالمايدىغان دەرىجىدە مەسلىسىزدۇر. خىتاينىڭ مەخپىي ئۇرۇشى ئاياللاردىن بۇيان، ياكى يىللاردىن بۇيان ئەمەس، ئەسىرلەردىن بۇيان داۋاملىشىپ كەلدى. بىزنىڭ بۈگۈن بىلىپ يەتكىنىمىزدەك، خىتايلارنىڭ ئۆزلىرىنىڭ تارىخىي نۇقتىئىيىنەزەر، ئىستراتېگىيىلىك مەدەنىيەت، شۇنداقلا سىياسىي پەلسەپە جەھەتتىكى كۆز قاراشلىرىنى تاۋلاپ كەلگىنىگە ئامېرىكادىنمۇ، ھەتتا غەربتىنمۇ ئۇزاق ۋاقىت بولدى. ئەگەر بىز ئۆزىمىزنىڭ خىتاي بىلەن بولغان پەرقلىرىمىزگە سەل قاراپ كېتىۋەرسەك — بۇ پەرقنىڭ يىلتىزى خىتاينىڭ مەخپىي ئۇرۇشىدۇر، ئۇ ھالدا بىزنىڭ مەغلۇبىيىتىمىز داۋاملىشىدۇ.

غەربنىڭ دېموكراتىيە سىستېمىسى قانۇن بويىچە ئىدارە قىلىشنى ئاساس قىلغان. غەربتە رەھبەرلەر قانۇن تۈزۈشى ۋە ئىجرا قىلىشى ئۈچۈن خەلق تەرىپىدىن سايلىنىدۇ. ھۆكۈمەت تارماقلىرى قانۇن تۈزىدۇ، قانۇننى ئەمەلىيلەشتۈرىدۇ ۋە ئىجرا قىلىدۇ. غەربتە قانۇننىڭ كۈچى ھەممىدىن ئۈستۈن. چەكلەش خاراكتېرىگە ئىگە ئورگانلار ۋە

تارىخىدىن، ئىستراتېگىيە مەدەنىيىتىدىن، ئۇنىڭ ھوقۇق ۋە رىقابەتكە بولغان كۆز قارىشىدىن تاپىمىز.

ختايىنىڭ ئىستراتېگىيە مەدەنىيىتى كۇڭزى ئىدىيىسىنىڭ تەبىقە تۈزۈمى، مۇرەسسەلىشىش، مەسئۇلىيەت قاتارلىق ئېلېمېنتلىرى بىلەن گىرەلىشىپ كەتكەن، شۇنداقلا، ھوقۇق، بايلىق ۋە تەسىرگە قانداق ئىگە بولۇش ھەققىدىكى ماددىچىلىق كۆز قارىشىغا قوشۇلۇپ كەتكەن بولۇپ، بۇ مەدەنىيەت ئىستراتېگىيىسى ۋاقىتنى گۈللىنىش ۋە خاراب بولۇش ئىچىدىكى جانلىق ئامىل دەپ قارايدۇ. كۆپچىلىككە پايدىلىق ئىشلارنى قوغلىشىش، ئاز سانلىقنىڭ مەنپەئەتىنى ئويلىشىپ يۈرمەسلىك كېرەك دەپ قارايدۇ. ھەربىي كۈچنى ئىشقا سېلىش ھەرگىزمۇ مەقسەتكە يېتىشتىكى ۋاسىتە ئەمەس، مۇقەررەر ۋاسىتىدۇر. ئىقتىسادىي مۇناسىۋەت، بايلىق رىقابىتى، ئۇچۇر-ئاخباراتنى ئىشقا سېلىش قاتارلىقلار تەسىر كۈچ بەرپا قىلىشقا ياردەم بېرىدۇ. تەسىر كۈچ ئەمەلىي كۈچنىڭ كەينىدىلا تۇرىدىغان ئەڭ ياخشى سەرمايە ھېسابلىنىدۇ.

ختاي ئىمپېرىيە قۇرۇشتا بەش مىڭ يىللىق تارىخقا ئىگە. بۇ جەرياندا بىر ئىمپېرىيە باش كۆتۈرۈپ، يەنە بىر ئىمپېرىيە چۆككەن. بۇ ئىمپېرىيەلەرنىڭ بەزىلىرى تارىختا كۈچلۈك تەسىر قالدۇرغان، ئەسلىدىنلا مۇرەككەپ، كۈچلۈك تەسىرگە ئىگە بولغان، شۇنداقلا كۈچلۈك جەمئىيەتلەرنى بەرپا قىلىپ قالدۇرغان. تەخمىنەن مىلادىدىن ئىلگىرىكى 770-يىللىرى خىتايىنىڭ ئالتۇن دەۋرى ئاخىرلىشىپ، چۈنچيۇ دەۋرىگە قەدەم قويغان، ئۇنىڭ ئارقىسىدىن يېغىلىق دەۋرى باشلانغان. ھەر خىل ھۆكۈمدارلار ۋە ئارمىيىلەر

ھىيلە مېكرگە تولغان، مۇرەككەپ ئىتتىپاقداشلىق، مەخپىي ۋەزىپىلەر، رەھىمسىزلىكچە ئاسىيلىقلار قاتارلىقلار ۋۇجۇدقا چىققان ۋە بۇلارنىڭ ھەممىسى كۈچ ۋە كونترولنى كۈچەيتىش نامى ئاستىدا يۈرگۈزۈلگەن. بۇلار «شاھلىق تەختى ئويۇنى» (Game of Thrones) ناملىق ئەسەردىكىگە ئوخشايدىغان رېئال ھادىسىلەردۇر.

چۈنچيۇ دەۋرىدە كۇڭزى خىتاي مەدەنىيىتىگە ناھايىتى كۈچلۈك تەسىر كۆرسەتكەن. ئوقۇتقۇچى، سوتچى ۋە ئەدلىيە ۋەزىرى قاتارلىق ۋەزىپىلەردە بولغان كۇڭزى مائارىپ مىسلىسىز كۈچكە ئىگە، ئوقۇتقۇچى ۋە ئوقۇغۇچىلارنىڭ جەمئىيەتنى تەرەققىي قىلدۇرۇش مەجبۇرىيىتى بار دەپ قارىغان.

يېغىلىق دەۋرىدىكى سىياسىي ۋەقەلەر غەربتە «ئۇرۇش سەنئىتى» (Art of War) دەپ ئاتالغان، خىتايغا نىسبەتەن ناھايىتى مەشھۇر بولغان «孙子兵法» (سۇننىڭ ھەربىي دەستۇرى) ناملىق كىتابنىڭ مەيدانغا كېلىشىنى پايدىلىق شارائىتلار بىلەن تەمىنلىگەن. بۇ كىتابنىڭ ئاپتورى (ئۆز زامانىسىدىكى) ھەربىي ئىستراتېگىيىچى سۇننى دەپ كەتكەن. دۇنيادىكى سانسىزلىغان ھەربىي خادىملار بۇ كىتابنى ئۆگەنگەن. بۇ كىتابنى ئۆگەنگەنلەر ھەربىي خادىملار بىلەنلا چەكلەنمەستىن، يەنە دىپلوماتلار، پەيلاسوپلار ۋە سودىگەرلەرمۇ بۇ كىتابتىن پايدىلانغان. بۇ ھال سۇننىنىڭ بۇ كىتابنىڭ ئادەتتىكى كىتابلاردىن ئەمەسلىكىنى كۆرسىتىدۇ. گەرچە بۇ ئۇرۇش توغرىسىدىكى ئەسەر بولسىمۇ، بىراق ئەسەر ئۇرۇش قىلماي تۇرۇپ

دۆلەتنى قانداق كۈچلەندۈرۈش توغرىلىق كۆپ توختالغان. سۈزنىڭ بۇ كىتابقا يوشۇرۇنغان غەربى بولسا خىتاي جەمئىيىتىنىڭ يۇقىرى دەرىجىدىكى كەسكىن رىقابەتلەرگە ئەھمىيەت بېرىپ، بۇنى ۋاسىتە قىلىپ تۇرۇپ، جەڭگە كىرمەستىنلا مەقسىتىگە يېتىشتىن ئىبارەت.

مۇشۇ ئاساس بويىچە قارىغاندا، سۈزنى ئۆز ئىدىيىسىنى ئوتتۇرىغا قويغاندىن ئىككى مىڭ يىل كېيىن، ئۇرۇش قىلماي تۇرۇپ دۆلەتنىڭ غەربىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئىسراتېگىيىسىنىڭ ئۆز كۈچىنى كۆرسىتىشى ھەيران قالدۇرالمۇ يوق؟

جەڭ باشلاندى

ماۋزېدۇڭ خىتايدىكى ئىچكى ئۇرۇشنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، 1949- يىلى ھوقۇققا ئولتۇرۇپ، جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنى قۇرغاندىن كېيىن، «يۈز يىللىق مارافون» پىلانى تۈزۈلدى. بۇ پىلان خىتاينى دۇنيادىكى ئولۇغ ئىمپېرىيىلىك ئورنىغا ئېلىپ چىقىشنى مەقسەت قىلغان شۇم نىيەت پىلان ئىدى. بۇ پىلاندىن سىرت، ماۋزېدۇڭ ۋە نامرات خىتاينىڭ يەنە بىر كۈچلۈك خاھىشى بولۇپ، بۇ خاھىش ئۇلارنى مۇشۇ يۆنىلىشكە يېتەكلىدى. ئۇ دەل نۆۋەتتىكى دۇنيا تەرتىپىدىن ئۆچ ئېلىش ئارزۇسىدۇر. ماۋزېدۇڭ ئۆتكەن يۈز يىلدا خىتاينىڭ بېشىغا كەلگەن ئادالەتسىزلىكلەر «يۈز يىللىق ھاقارەت» ھېسابلىناتتى. ئەپپۇن ئۇرۇشى، ئەنگىلىيە دېڭىز ئارمىيىسىنىڭ خىتاينىڭ پورتلىرىنى ۋەيران قىلىشى، چىڭ خاندانلىقىنىڭ 1912- يىلى ھالاك بولۇشى، ياپونىيەنىڭ جەنۇبىي كورىيە ۋە

مانجۇرىيەنى بېسىۋېلىشى قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى مۇشۇ يۈز يىللىق ھاقارەتنىڭ جۈملىسىدىن ئىدى. خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسى خىتاي خەلقىدە مۇشۇ ھاقارەتلەرگە بولغان نارازىلىق كەيپىياتىنى شەكىللەندۈردى، بۇ ھاقارەتنى داۋاملىق بولمايدىغان جاراھەت دەپ تەسۋىرلەپ، مۇشۇ كۆز قاراشنى يەسىلدىن تارتىپ ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىغىچە بولغان ھەممەيلەننىڭ كاللىسىغا قۇيۇۋەتتى.

يۈز يىللىق مارافوننىڭ باشلىنىشى ئاسان بولمىدى. خىتاي كۆپ جاپا- مۇشەققەتلەر ئىچىدە بەكمۇ ئاستا تەرەققىي قىلىۋاتاتتى. خىتاي تەبىئىي بايلىقلىرى ۋە ئىشلەپچىقىرىش ئۈنۈمى چەكلىك بولغان بىۋرۇكرات قېرىندىشى سوۋېت ئىتتىپاقىنى دوست تۇتتى. ماۋزېدۇڭ 1958- يىلى دېھقانچىلىق بىلەن مەشغۇل خىتاينى سانائەت دۆلىتىگە ئايلاندۇرۇش غەربىدە «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» ھەرىكىتىنى قوزغىدى. بىراق، قۇرغاقچىلىق، ئىشلەپچىقىرىش ئۈنۈمىنىڭ تۆۋەن بولۇشى ۋە خاتا پىلانلاش سەۋەبلىك، بۇ ھەرىكەت تۆت يىلغا سوزۇلغان ئاچارچىلىقنى كەلتۈرۈپ چىقىرىپ، مىليونلىغان ئىنساننىڭ ئۆلۈمىگە سەۋەب بولدى.

ماۋزېدۇڭ 1966- يىلى ئەنئەنىۋىي خىتاي جەمئىيىتىنىڭ ۋە كاپىتالىزمنىڭ زەھەرلىك قالدۇقلىرىنى سۈپۈرۈپ تاشلاش مەقسىتىدە ئاتالمىش «مەدەنىيەت ئىنقىلابى»نى (Cultural Revolution) قوزغاپ، بىر قاتار رەھىمسىز تازىلاشلارنى ئېلىپ باردى. ئوقۇتقۇچىلار، سودىگەرلەر، زىيالىيلار، دىنىي زاتلار ۋە دۆلەت مەمۇرلىرى تۈرمىلەرگە تاشلاندى ياكى قايتا

تەربىيەلەش لاگېرلىرىغا ئەۋەتىۋېتىلدى. خەلقلەر تەنقىد كۈرىشىگە تۇتۇلۇپ، ئەل - جامائەت ئالدىدا شەرمەندىلەشتۈرۈلدى. خەلقنىڭ مال - مۈلكى مۇسادىرە ۋە بۇلاڭ - تالاڭ قىلىندى. كىشىلەر مەجبۇرىي ھالدا باشقا يۇرتلارغا سۈرگۈن قىلىندى. قىيىن - قىستاق، ئۆلۈم جازاسى، ھەتتا كەڭ كۆلەملىك قەتلىئاملار يۈرگۈزۈلۈپ، مىليونلىغان كىشى جېنىدىن جۇدا بولدى.

مەدەنىيەت ئىنقىلابى تېررورى تەرتىپسىز ۋە ئاساسىي ئاجىز بۇرۇكرات كوممۇنىست ھۆكۈمىتىنىڭ ئىپادىسى. بىراق، ئامېرىكىلىقلارنىڭ بۇنىڭ ماھىيىتىنى چۈشىنىپ يېتىشى قىيىن. بۇ دەۋردىكى داۋالغۇش ھەممەيلەنگە تەسىر كۆرسەتتى. بۇ ھەقتە خىتاي ئۆكتىچىسى ۋە ژۇرنالىست ساشا گوڭنىڭ ئۇنتۇلغىسى ئەسلىمىسى بار. ئەينى چاغدا ئۇ بىر كىچىك قىزچاق بولۇپ، ئۇنىڭ ئاتا - ئانىسى ۋە قۇلۇم - قوشنىلىرى ئېلىپ كېتىلگەندە ئۇ ئائىلىسىدىكىلەر بىلەن گۇاڭجۇدىكى قىرىق يۈرۈشلۈك بىر قورۇدا تۇراتتى. «بىر چاغلاردا بىزنىڭ قورۇدا قورامغا يەتكەنلەردىن پەقەت بىر كىشىلا قالغان بولۇپ، ئاتا - ئانىسى قالغان بالىلار ۋە ئۆسمۈرلەر بىلەن بىللە ياشىغان ئىدى» دەپ ئەسلىمىسىنى بايان قىلدى ساشا.

1950 - ، 1960 - يىللاردا خىتاي مەلۇم مەنىدىن ئېيتقاندا سوغۇق مۇناسىۋەتلەر ئۇرۇشىدىكى پاسسىپ شېرىك بولۇپ، سوۋېت ئىتتىپاقىدەك دەرىجىدىن تاشقىرى چوڭ دۆلەتكە سېلىشتۇرغاندا ئۆزىنى زىيانسىز ۋە قالاق دۆلەت قىلىپ كۆرسەتتى. خىتاي گەرچە كورىيە ۋە ۋيېتنام ئۇرۇشىدا كوممۇنىستىك كۈچلەرنى قوللىغان بولسىمۇ، بىراق خىتاي ئوچۇق ئاشكارا

كېڭەيمىچىلىك ۋە ئېمپىرىيالىزىملىق ئارزۇسىنى تام قوشنىلىرى بىلەنلا چەكلىدى. بۇنىڭغا سېلىشتۇرغاندا، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ كېڭەيمىچىلىكى كۆپ ئۈستۈن ئىدى. سوۋېت ئىتتىپاقى ئانگولا، ئېفىئوپىيە، سومالى قاتارلىق ئافرىقا دۆلەتلىرىنى ئەسكەر ۋە ھەربىي ياردەم قاتارلىقلار بىلەن قول تىقتى. كۇبادا كاسترو ھۆكۈمىتىنى قوللىدى. سوۋېت ئىتتىپاقى يەنە خىتايىنى پۇل ۋە مائارىپ ياردىمى بىلەن تەمىنلىدى.

ماۋزېدۇڭ ۋە خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى بوكس چېمپىيونى مۇھەممەد ئەلىنىڭ بوكسچىلىق ئۈچۈن ئىشلەتكەن ئاتالغۇسى بويىچە ئېيتقاندا «ئاكتىپ ھۇجۇمدىن ساقلىنىپ، رەقبنىڭ كۈچىنى خورىتىپ، پەيتى كەلگەندە شىددەت بىلەن ھۇجۇمغا ئۆتۈش» دەپ تەسۋىرلەش مۇمكىن. ماۋزېدۇڭ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ يىراقتىكى نامرات كوممۇنىست ئۆلكىسى قىياپىتىگە كىرىۋېلىپ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ سانائەت ۋە ھەربىي مەخپىيەتلىكىنى قولغا چۈشۈرۈپ، بىر تەرەپتىن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئىقتىسادى ۋە ھەربىي ياردىمىگە ئېرىشىپ، بىر تەرەپتىن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ كۈچىنى خوراتتى. سوۋېت ئىتتىپاقى ئۇ دەۋرلەردە ئامېرىكاغا قارشى كۆپلىگەن سوغۇق ئۇرۇش ئالدىنقى فىرونىلىرىدا كۈرەش قىلغان. خىتايىنىڭ ھەرىكەتلىرى شەرقىي فىرونىنىڭ چۆكۈشىگە ياردەم بەرگەن.

يىللىق مارافون» (The Hundred - Year

Marathon) ناملىق كىتابىدا ماۋزېدوڭنىڭ گەرچە ئامېرىكىغا قۇچاق ئاچقان بولسىمۇ ، ئەمما كۆڭلىدە ئامېرىكىنى دۈشمەن دەپ قارىغانلىقىنى ئېچىپ بەرگەن ئىدى . خىتاينىڭ كۆپلىگەن ھۆججەتلىرىدەمۇ ئوخشاشلا خىتاينىڭ ئامېرىكىنى ھېتلىرى بىلەن سېلىشتۇرما قىلغانلىقى كۆزگە چېلىقىدۇ . پىلزېپرى يەنە ئەينى چاغدىكى خىتاي باش مىنىستىرى جۇئېنلەينىڭ كېسىنچى بىلەن كۆرۈشكەندە «ئامېرىكا زومىگەردۇر» (美国是霸) دېگەنلىكىنى ، ئەمما تەرجىمان جۇئېنلەينىڭ سۆزىنى ئۇدۇل تەرجىمە قىلماستىن ، ئۇنىڭ سۆزىنى «ئامېرىكا رەبەردۇر» دەپ تەرجىمە قىلغانلىقىنى بايان قىلىنىدۇ . بىراق ، بۇ قەستەنلىك بىلەن قىلىنغان خاتا تەرجىمە بولۇپ ، «霸» (ba) سۆزى خىتاي سىياسىي ساھەسىدە «زوراۋان ھۆكۈمران» دېگەن مەنىگە ئىگە . كېيىنكى چاغلاردا تەرجىماندىن نېمىشقا جوۋنىڭ سۆزىنى يۇمشىتىپ تەرجىمە قىلغانلىقى سورالغاندا ، تەرجىمان «ئۆز پېتى تەرجىمە قىلىش كېسىنچىنى غەزەپلەندۈرىدىغانلىقى ئۈچۈن» يۇمشىتىپ تەرجىمە قىلغانلىقىنى بايان قىلغان .

جوۋنىڭ سۆزى ئەسلى پېتى تەرجىمە قىلىنغاندا ، بۇ سۆز كېسىنچىنى ھەيران قالدۇرغان ۋە ئۇنىڭغا ئەقىل ئاتا قىلار بولغۇيتتى . ئەمما ، ئامېرىكا خىتاينىڭ ئۆزىگە بولغان دۈشمەنلىك پوزىتسىيىسىدىن خەۋەرسىز ھالدا خىتايغا ياردەم بېرىش ئارقىلىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ مۇقىملىقىنى بۇزۇش سىياسىتى يۈرگۈزدى .

1970 - يىلى خىتاي رۇسىيە چېگرىسىغا يېقىن جايدا ئىككى دانە ۋوردروود بومبىسىنى پارتىلىتىپ ، ئارقىدىن پىرىزدېنت رىچارد نېكسونغا ئۇنىڭ خىتاينى زىيارەت قىلىشقا تەكلىپ قىلىپ مەكتۇپ يوللىدى . بۇ ھال ئامېرىكاغا نىسبەتەن بىر مەنلىك باشلىنىشتىن دېرەك بېرەتتى . نېكسون ۋە ئۇنىڭ دۆلەت ئىشلىرى كاتىپى ھېنرى كېسىنچى خىتاي بىلەن ھەمكارلىشىش پۇرسىتى كەلگەنلىكىنى ، بۇ ئارقىلىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تېخىمۇ ئۇلىنى تەۋرەتكىلى بولىدىغانلىقىنى ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىنى تېخىمۇ يالغۇز قويغىلى بولىدىغانلىقىنى كۆرۈپ يەتتى .

ۋاشىنگتوندىكى ئىستراتېگىيە رەھبەرلىرى خىتاينىڭ ئۇزۇن مۇددەتلىك قىلتاق قۇرغانلىقىنى ئەسلا ھېس قىلىپ يېتەلمىگەن ئىدى . تېخىنولوگىيە ۋە ئىقتىساد جەھەتتە غەربتىن كۆرۈنەرلىك ئارقىدا قالغان سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئېلىشقا تېگىشلىك ھەممە نەرسىنى ئېلىپ بولغان ماۋزېدۇڭ ۋە خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئەمدىلىكتە يېڭى خوجايىندىن بىرىنىڭ قولتۇقىغا كىرىشكە موھتاج ئىدى .

خىتاي تەرەپ ئاشۇ يېڭى خوجايىننى تاپقان ئىدى .

يانچۇقى توم ، يەر شارىدىكى ئەڭ ئەۋزەل تەتقىقات ۋە لاھىيەلەش ئىقتىدارىغا ئىگە ، ئەڭ ئىلغار تېخىنولوگىيەلەر بىلەن قوراللانغان ، شۇنداقلا دۇنيادىكى ئەڭ كۈچلۈك ئارمىيەگە ئىگە بولغان بۇ خوجايىن دەل ئامېرىكا ئىدى .

ختاي ئۆزىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئىشلەتكەن ھۈنرىنى ئامېرىكاغا ئىشلىتىپ، ئۆزىنى ئامېرىكاغا يارىماس دۆلەت قىلىپ كۆرسەتتى. ئەمەلىيەتتە، ختاي بۇ خىل رولنى ئېلىش ئۈچۈن ھېچقانچە كۈچ سەرپ قىلمىدى. ھالبۇكى، ختاي غەربنىڭ كۈنىمىزدە ئېيتىۋاتقىنىدەك «تەرەققىي قىلىۋاتقان دۆلەت» بولۇپ، ختايدا نامراتلىق ئېغىر، سانائەت تېخنىلوگىيىسى يوق دېيەرلىك، ئالىي مائارىپ تەربىيىسى چەكلىك، شۇنداقلا زور كۆلەملىك تۆۋەن مائاشلىق ئىشچىلار قوشۇنىغا نىسبەتەن بايلىق مەنبەلىرى كەمچىل بىر دۆلەت ئىدى. ختاي بۈگۈنمۇ ئۆزىنى «تەرەققىي قىلىۋاتقان دۆلەت» دەپ سۈپەتلەيدۇ.

ختاينىڭ بىر پارىژىلىك تۈزۈمىنىڭ كىشىلىك ھوقۇقى دەپسەندە قىلىشتا كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان خاتىرىلىرى بولۇشىغا قارىماي، نېكسون، كېسنىجىر ۋە باشقا كۆپلىگەن ئامېرىكا رەھبەرلىرى نېمە ئۈچۈن ختاي بىلەن بولغان مۇناسىۋەتتە ئاسانلا ئالدىنىپ، ختاي بىلەن ئېغىز-بۇرۇن ياللىشىشنىڭ ھېچ زىيىنى يوق دەپ قارىۋالدى؟ ئەمەلىيەتتە بۇنىڭ سەۋەبىنى بىلىش تەس ئەمەس. 1970-يىللىرى ختاي رەھبەرلىرى ئامېرىكا دىپلوماتىلىرىغا ئۆزلىرىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىنى چەكلەپ، ئامېرىكانىڭ دۇنيادا تېخىمۇ زور ئەمەلىي كۈچكە ئىگە بولۇشىغا ھەمدەم بولالايدىغانلىقىنى ئىزھار قىلىشقان. ئەلۋەتتە، پۇرسەت پىشىپ يېتىلگەندە بىر مىليارد ختاي خەلقىگە ئامېرىكا ماللىرىنى سېتىش چۈشمۇ كىشىنى جەلپ قىلىدىغان بىر ئىش ئىدى.

كاپىتالىستىك خام خىيالىنىڭ خەتىرى

يەنە بىر مۇھىم ئامىل، ئامېرىكا رەھبەرلىرىنىڭ قانداقسىگە «ختاي بىلەن مۇناسىۋەت ئورنىتىش ئارقىلىق بېيجىڭدا سىياسىي ئىسلاھاتنى ۋۇجۇدقا چىقارغىلى بولىدۇ» دەپ قارىۋالدىغانلىقىنى چۈشىنىشتۇر. بىز ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن ياۋروپانىڭ قايتىدىن باش كۆتۈرۈشىگە ياردەم بەردۇق ۋە بۇ جەھەتتە ناھايىتى ياخشى نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردۇق. بىز تەيۋەننىڭ دېموكراتىيەلىشىشىگە ياردەم بەردۇق. بىز يەنە ياپونىيەگە، جەنۇبىي كورىيەگە ياردەم قىلدۇق. شۇنداقلا، سوغۇق ئۇرۇشتىن كېيىن، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ بىر پارچىسى بولغان پولشا، چېخ قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ دېموكراتىلىشىشىغا ياردەم قىلدۇق.

مەلۇم سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن، ئامېرىكا دىكى سىياسەت بەلگۈلىگۈچىلەر ۋە مەبلەغ سالغۇچىلار كاپىتالىزىم مۇستەبىتلىك ۋە بىۋىرۇكراتلىقنى ئېرىتىپ تاشلايدىغان ئالاھىدە كۈچكە ئىگە دەپ ئويلىۋېلىشقا خۇشتار. ھالبۇكى، تارىختا ۋە كۈنىمىزدە يۈز بەرگەن ۋەقە-ھادىسىلەر بىزگە بۇ خىل ئويىنىڭ خام خىيال ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ بەرمەكتە.

بىز ئىراق بىلەن ئافغانىستاننىڭ ئۆزى-ئۆزىگە خوجا دېموكراتىك دۆلەتلەردىن بولۇشى ئۈچۈن مىليارتلاپ دوللار سەرپ قىلدۇق. مىسىر، ئۇگاندا ۋە باشقا مۇستەبىتلىككە مايىل دۆلەتلەر ھەربىي ۋە ئىقتىسادىي ياردەم جەھەتتە

ئامېرىكانىڭ مىليارتلاپ ياردىمىگە ئېرىشكەن تۇرۇقلۇق، يەنىلا دېموكراتىك دۆلەتلەردىن بولالمىدى. ئوتتۇرا شەرق، ئافرىقا، شۇنداقلا لاتىن ئامېرىكاسى قاتارلىق رايونلاردىمۇ ئوخشاش ئەھۋال يۈز بەردى.

دېڭ شياۋپىڭ 1978-يىلى ھوقۇققا ئولتۇرغاندا، خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئۆزىنىڭ سودا ۋە كاپىتالىزمغا بولغان پوزىتسىيىسىنى ئۆزگەرتتى. خىتاي شۇنىڭدىن ئېتىبارەن چەتئەل مەبلىغىنى قوبۇل قىلىشقا ۋە يەر شارى بازىرىغا كىرىشكە باشلىدى. بىراق، بۇ جەھەتلەردە ئۆز ئۆلچىمىنى قوللاندى. چەتئەلنىڭ مەبلىغى خىتايغا كەلسە بولاتتى، ئەمما، خىتايغا كەلگەن چەتئەل مەبلىغى خىتايدىن ئايرىلماسلىقى كېرەك ئىدى، چەتئەل كارخانىلىرى خىتايدا ئېرىشكەن پايدىسىنى ئىنتايىن زور جاپا-مۇشەققەتلىك جەريانلار ئارقىلىقلا خىتايدىن مىڭ تەستە ئېلىپ چىقىپ كېتەلەيتتى. خىتاي يەنە ئۆز خەلقىنىڭ شىركەت، كارخانىلارنى قۇرۇپ تىجارەت قىلىشىغا، پۇل تېپىشىغا، ماۋزېدۇڭچە شەپكىنىڭ ئورنىغا كالتەك توپ شەپكىسى كىيىشىگە يول قويدى. بىراق، شۇنىڭ بىلەن بىرلىكتە بىۋىرۇكرات دۆلەت ئۇسلۇبىدا دۆلەت ئىچىدىكى ھەر-بىر ئىشنى قاتتىق كونترول قىلدى. خىتايدا پەقەت خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىدىن ئىبارەت بىرلا پارتىيە ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈپ كەلدى. بۇ پارتىيە خىتايدىكى ھاياتلىقنىڭ ھەممىلا ساھەسىنى كونترول قىلىپ، سۆز ئەركىنلىكىگە ۋە دىنىي ئەركىنلىككە يول قويمىدى. خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىمۇ ئەمەلىيەتتە خىتاينىڭ ئارمىيىسى بولماستىن، بەلكى خىتاي كوممۇنىستىك

پارتىيىسىنىڭ بىر قىسمى بولۇپ كەلدى. خىتايدىكى كارخانىلار بۇ ھەقتىكى قانۇننىڭ تەلىپى نەتىجىسىدە، بىردەك ھالدا مۇدىرىيەت يىغىنىدىكى بىر ئورۇننى خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئەزاسى ئىگىلىشى كېرەكلىكى شەرت قىلىندى.

1989-يىلى مايدا، كۆپچىلىك خىتاي خەلقى نىڭ دېموكراتىك ئىسلاھاتقا بولغان ئىنتىزارلىقىنى ئىپادىلەيدىغان ئۈمىد نۇرى جۇلالاندى. ئۈچ ھەپتە ئىچىدە ئوقۇغۇچىلار، ئىشچىلار، كىشىلىك ھوقۇق لېدىرلىرى قاتارلىقلاردىن تەشكىللەنگەن بىر مىليون ئەتراپىدىكى خىتاي ئاممىسى بېيجىڭدىكى تىيەننەنمېن مەيدانىدا دېموكراتىيە ئۈچۈن نامايىش قىلدى. تۆتىنچى ئىيۇن خىتاي ئارمىيىسى نامايىشچىلارنى باستۇرۇپ، قانلىق قىرغىنچىلىق يۈرگۈزدى. جېنىدىن جۇدا بولغان نامايىشچىلارنىڭ سانى ھەققىدىكى خەۋەرلەر ھەرخىل بولۇپ، خىتاينىڭ ئۆز بايانىدا ئۆلگەنلەر سانى يۈز، ئەنگىلىيە دېپلوماتىيە تېلگراممىسىدا ئۆلگەنلەرنىڭ سانى ئون مىڭ دېيىلگەن. تۇتقۇن قىلىنغانلارنىڭ ئون مىڭ ئەتراپىدا ئىكەنلىكى مۆلچەرلەنگەن.

1989-يىلى، بەشىنچى ئىيۇن كۈنى تىيەننەنمېن مەيدانىدا يىگىرمىنچى ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدىكى ئەڭ يارقىن بىر كۆرۈنۈش ئوتتۇرىغا چىقتى. بىر ئەر ئىككى قولىدا بىردىن مال سېتىۋېلىش خالتىسى كۆتۈرگىنىچە ئۆزىگە قاراپ يېقىنلاپ كېلىۋاتقان خىتاي ئارمىيىسىنىڭ تانكىلىرىنىڭ يولىنى توسۇپ يالغۇز تۇردى. تانكىلارنىڭ ئالدا تۇرۇۋالغان بۇ كىشىنىڭ سالاھىيىتى تېخىچە سىر ھالىتىدە. گەرچە، ئەينى

مىڭ ئامېرىكا دوللىرىدىن ئاشقاندا، خىتايدىن ئىبارەت بۇ ئۇيغۇردىكى گىگانىت مەخلۇققا دېموكراتىيە ھۆكۈمرانلىق قىلاتتى.

جېمىس مەن (James Mann) «خىتاي فانتازىيىسى» (The China Fantasy) ناملىق ئەسىرىدە خىتاي دېموكراتىيەلىشىدۇ دېگەن پىكىرنى «ئۇخلىتىش سېنارىيىسى» دەپ ئاتىغان. ئۇ غەرب دۆلەتلىرىدىكى بۇ پىكىرنى «خىتاي ئىقتىسادىنىڭ تېز سۈرئەت بىلەن ئېشىشى ئۇزاق مۇددەتلىك سىياسىي ئىسلاھاتنى ئېلىپ كېلىدۇ. ئاقىۋەتتە، سودا گۈللىنىپ، بايلىق كۆپىيىپ، بۇ ھال خىتايغا دېموكراتىك تۈزۈمنى ئېلىپ كېلىدۇ» دېگەن جۈملىگە يىغىنچاقلىغان ئىدى.

جېمىس مەن يەنە «ئۇخلىتىش سېنارىيىسى» ئۈچۈن «قالايمىقانچىلىق سېنارىيىسى» دەپ ئاتىغان يەنە بىر پەرەزنى ئوتتۇرىغا قويغان بولۇپ، خىتاي ئىقتىسادىي قالايمىقانچىلىق ياكى مەلۇم تۈردىكى چوڭ كۆلەملىك ئىنقىلاب ئارقىلىق پارچىلىنىپ كېتىدۇ، بۇنىڭ نەتىجىسىدە داۋالغۇش ۋە قالايمىقانچىلىقلار يۈز بېرىدۇ دەپ قارىغان.

جېمىس مەننىڭ «خىتاي فانتازىيىسى» ناملىق بۇ ئەسىرى 2007-يىلى يېزىپ پۈتتۈرۈلگەن بولۇپ، ئۇنىڭ كىتابتىكى پىكىرلىرى دەۋردىن ھالقىپ كەتكەن. چۈنكى، ئەينى چاغدىكى خىتاي سودا ۋە ئىشلەپچىقىرىشتا پارتىلاش خاراكتېرلىك ئىلگىرىلەۋاتقان ئىدى. ئەمما، بۇنىڭدىن ئالتە يىل بۇرۇنقى 2001-يىلى شۇ چاغدىكى ئامېرىكا پىرېزىدېنتى كىلىنتون دۆلەت مەجلىسىنىڭ ماقۇللىقىدىن ئۆتكەن بىر قانۇن لايىھىسىگە ئىمزا قويغان بولۇپ، بۇ قانۇن لايىھىسىگە بىنائەن ئامېرىكا خىتاي بىلەن مەڭگۈلۈك نورمال سودىنى

چاغدا پۈتۈن دۇنيادىكى مىليونلىغان كىشى بۇ كۆرۈنۈشنى كۆرۈپ تۇرغان بولسىمۇ، بىراق كۆپ سانلىق خىتاي خەلقى بۇنداق بىر قەھرىمانلارچە ۋەقەنىڭ خىتايدا يۈز بەرگىنىدىن تامامەن خەۋەرسىز. چۈنكى، خىتايدا بۇ كۆرۈنۈشلەر چەكلەنگەن بولماستىن، بۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك بارلىق گەپ-سۆزلەرمۇ ئاپتوماتىك سۈزگۈچلەر ۋە مىڭلىغان ئاممىۋى مېدىيا چويلىلىرى تەرىپىدىن سۈزۈپ قېلىندۇ.

تەيەننەنمېن ۋەقەسىدىن بىر ئاي كېيىن، خەلقئارادا كىشىنى ئەنسىزلىككە سالدىغان بىر كۆرۈنۈش ھەممىلا يەرنى قاپلىدى. ئۇ بولسىمۇ ئامېرىكا دۆلەت بىخەتەرلىكى مەسلىھەتچىسى بىرېنت سكوۋكروفت (Brent Scowcroft) بىلەن دېڭ شياۋپىڭنىڭ بىر-بىرىگە كۈلۈمسىرەشكىنىچە كۆرۈشۈش ئۈچۈن قىزغىنلىق بىلەن قول تەڭلىشىۋاتقان رەسىم ئىدى. بىرېنت سكوۋكروفت ئەينى چاغدا پىرېزىدېنت چوڭ بۇشنىڭ بۇيرۇقىغا بىنائەن دېڭ شياۋپىڭ بىلەن مەخپىي سۆھبەت ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن بېيجىڭغا يېتىپ كەلگەن ئىدى. يۇقىرىقى رەسىم ۋە بۇ قاتاردىكى باشقا رەسىملەر بۇشنىڭ خىتايغا بولغان مەيدانىنىڭ يۇمشاپ، ئامېرىكانىڭ خىتاينىڭ بۇرۇنكى ھۆكۈمرانلىققا يول قويۇۋاتقانلىقىنى روشەن ھالدا كۆرسىتىپ بېرەتتى. ئەينى چاغدا ئامېرىكانىڭ تاشقى سىياسىتى خىتاي بازىرىنى ئېچىشنى نىشانلىغان بولۇپ، ئەركىن سودا خىتاينى ئەركىنلەشتۈرىدۇ دېگەن تونۇش مۇشۇ خىل سىياسەتكە سەۋەب بولغان. بۇ چاغدا ئەركىن تاپاۋەت نەزىرىيىسى كىشىلەرنىڭ ئەڭ ئۈستۈن پىرىنسىپىغا ئايلانغان. بۇ نەزەرىيە خىتاينىڭ يىللىق ئوتتۇرىچە كىرىمى ئالتە

داۋاملاشتۇرۇش يولىغا ماڭغان. خىتاي ئامېرىكا مۇناسىۋەتلىرى نورماللىشىشى بىلەنلا ئامېرىكالىق مەبلەغ سالغۇچىلار دەرھال زور ئىشەنچ بىلەن ھەرىكەتكە ئۆتتى، كارخانىچىلىق ساھەسىدىكىلەرمۇ شۇنداق قىلدى. خىتاينىڭ دۇنيا سودا تەشكىلاتىغا ئەزا بولۇشى، ئۇنىڭغا ئەگىشىپ ئالما شىركىتىنىڭ «ipod» نى بازارغا سېلىشى، شۇنداقلا سىمپىرلىق تېخنىلوگىيە مەھسۇلاتلىرىنىڭ كەينى كەينىدىن مەيدانغا چىقىشى خەلقئارادىكى مەبلەغ سېلىش دولقۇنىنى يۇقىرى پەللىگە كۆتۈرۈشى قاتارلىق سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن خىتاينىڭ ئىقتىسادىمۇ شىددەت بىلەن ئاشتى.

گەرچە خىتاي تېز سۈرئەتتە تەرەققىي قىلغان بولسىمۇ، جېمىس مەن ئۆزى ئوتتۇرىغا قويغان «ئوخلىتىش سېنارىيىسى» نىڭ، ياكى «قالايمىقانچىلىق سېنارىيىسى» نىڭ ھەر ئىككىسىنى يۈز بەرمەيدۇ دەپ قارىدى. ئۇنىڭغا نىسبەتەن، يۈز بېرىۋاتقان بارچە ھادىسىلەر خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ بىۋرۇكراتلاشقان كاپىتالىزم ئۇسلۇبىنىڭ كۈچىيىدىغانلىقىنى كۆرسىتەتتى. بۇنىڭغا ئىشىنىش ئىشەنمەسلىك كىشىنىڭ ئۆز ئىختىيارلىقىدىكى مەسىلە ئىدى.

ئۇنىڭ بۇ قارىشىنىڭ يۈز پىرسەنت توغرىلىقى ئىسپاتلاندى.

كاپىتالىزمنىڭ كۈچى ۋە ئەركىن سودا خىتاينى باي قىلدى. مىليونلىغان خىتاي مۇشۇ سەۋەبلىك نامراتلىقتىن قۇتۇلدى. كۆپلىگەن چەتئەللىك مەبلەغ سالغۇچىلار ۋە كارخانىچىلار مىليارتلاپ پۇل تېپىۋالدى. بىراق، بۇ ھال تا بۈگۈنگىچە خىتاينى دېموكراتىيە يولىغا ماڭغۇزمىدى.

شۇنداقلا، خىتاي خەلقىنىڭ ئەركىن ياشاشىغا مۇمكىن بولمىدى. خىتايدا نەشرىيات ئەركىنلىكى ۋۇجۇدقا كەلمىدى. سۆز ئەركىنلىكى ياكى دىنىي ئەركىنلىك قولغا كەلتۈرۈلمىدى.

ھالبۇكى، ئامېرىكادىكى ۋە غەربتىكى يۇقىرىقى ئۇل - ئاساس خاراكتېرلىك ئۇقۇم - چۈشەنچىلەر خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە نىسبەتەن تەھدىت ھېسابلاندى. ھەتتا ئەھۋال شۇ دەرىجىگە يەتتىكى، 2013 - يىلى خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسى بۇ چۈشەنچىسىنى يېزىقچە پۈتۈك - دوكلاتلىرىغا كىرگۈزدى. خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ قىممەت قارىشى ئىلگىرى سۈرۈلگەن، «توققۇزىنچى نومۇرلۇق ھۆججەت» دەپ ئاتالغان بىر دوكلاتتا «غەربچە ئەركىنلىك، دېموكراتىيە، كىشىلىك ھوقۇق قاتارلىقلارنىڭ ئۇنىۋېرسال ۋە مەڭگۈلۈك بولۇشى» خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ يىلتىزغا ئۇرۇلغان پالتا دەپ كۆرسىتىلدى. ھۆججەتتە «غەربنىڭ قانۇنىي دېموكراتىيىسىنى كۆتۈرۈپ چىقىش نۆۋەتتىكى رەھبەرلىك يۇقىرى قاتلىمىغا بۇزغۇنچىلىق قىلىشقا ئۇرۇنغانلىق، ھەمدە خىتايچە ئالاھىدىلىككە ئىگە ھاكىمىيەت سىستېمىسى ئاستىدىكى سوتسىيالىزمنىڭ ئۇلنى كولىغانلىق» دېيىلدى.

سېپەرلىك ئەينەك

خىتاينىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئىشلەتكەن «ئاكتىپ ھۇجۇمدىن ساقلىنىپ، رەقەبىنىڭ كۈچىنى خورىتىپ، پەيتى كەلگەندە شىددەت

بىلەن ھۇجۇمغا ئۆتۈش» تاكتىكىسى ئېسىڭىزدىمۇ؟

خىتاي مۇشۇ تاكتىكىسىنى ئامېرىكاغا ئىشلىتىپ كەلدى.

خىتاي ھۇجۇمغا ئۇچرىغان ۋە ئۇنىڭغا قارشى تىرىكشىۋاتقان سىياققا كىرىۋېلىپ ئامېرىكانىڭ يادرو لۇق ساھەلىرىنى ئاجىزلاتتى. بىزنىڭ ئىقتىسادىمىزنى، تېخنىلوگىيەمىزنى، ئارمىيەمىزنى، بىزنىڭ دۇنيا سەھنىسىدىكى تەسىرىمىزنى ئاجىزلاتتى. بىز بولساق مۇشۇنداق ئاجىزلىشىشنىڭ يۈز بېرىشىگە يول قويدۇق. بىزنىڭ سىياسىي ۋە ئىقتىسادىي لېدىرلىرىمىز ۋە بىزنىڭ ئاچكۆزلۈكىمىز خىتاينىڭ بۇ تاكتىكىسىنىڭ ئۈنۈمى كۆرۈلۈشىنىڭ تېزلىشىشىگە ياردەم بەردى. ھالبۇكى، بىز ئۆز بايلىقىمىزنى، پايدىمىزنى ۋە ياشاش سەۋىيەمىزنى ئاشۇرالايمىز دەپ ئويلىغان ئىدۇق. بىز مەلۇم جەھەتتىن شۇنداق قىلدۇق. پاي - چېك باھاسى ئۆستى. ئۆي - مۈلۈك بازىرى باشتا گۈللىنىپ، كېيىن ۋەيران بولۇپ، ئارقىدىن يەنە گۈللەندى. بىراق، نۇرغۇن جەھەتلەردە بىز پۈتۈن دۆلەت سۈپىتىدە نامراتلاشتۇق. بىزنىڭ ئۇل ئەسلىھەلىرىمىز قالايمىقان. نۇرغۇن شەھەرلەردە ئىشسىزلىق ۋە زەھەر ئەتكەسچىلىكى كۆپەيدى. مۇشۇ خىل ئاقىۋەتلەرگە دۇچ كەلگەن كىشىلەرنىڭ ھەممىسى خىزمەتنى خىتايغا يۆتكەش سىياسىتىنىڭ قۇربانلىرى ئىدى.

پىرىزدېنت ترامپنىڭ تۇنجى نۆۋەتلىك سابىق باش ئىستراتېگىيىچىسى ستىۋ بېنون (Steve Bannon) تالاش - تارتىش قوزغىغان بىر ئىستراتېگىيىچى، گولدمەن ساكس گورۇھىنىڭ مۇئاۋىن باش دېرىكتورى، شۇنداقلا ئامېرىكا دېڭىز

ئارمىيە سابىق ئەمەلدارى ئامېرىكانىڭ تۆلىگەن بەدىلىنى مۇنداق تەسۋىرلەيدۇ:

رەھىمسىزلىك بىلەن راستىنى ئېيتايلى. خىتايدىكى قۇل قىلىنغانلار غەربتىكى ئىشسىزلار ئۈچۈن لوندون ۋە نيۇيورك مەبلەغ سالغان مەھسۇلاتلارنى ئىشلەپ چىقاردى. ھازىرقى ئەھۋال مۇنداق. خىتايدىكى قۇل قىلىنغانلار يېڭىچە فېئوداللىق تۈزۈم ئۈچۈن مەھسۇلات ئىشلەپچىقىرىدۇ. بۇ سىستېمدا ئىشچىلار سىنىپى ۋە ئوتتۇرا بۇرژۇئازىيە قاتلىمى بەك نامرات بولغاچقا، پەقەت ئەرزان مالىلارنىلا سېتىۋالالايدۇ. قۇل قىلىنغان سىنىپ چوقۇم ناھايىتى تېز سۈرئەتتە ئىشلەپ چىقىرىشى كېرەك. شۇنداق بولغاندىلا مالنىڭ تەننەرخىنى تۆۋەن ھالەتتە ساقلىغىلى بولىدۇ. چۈنكى، بۇ ماللارنىڭ ھەممىسىنى قۇللار ئىشلەپچىقىرىدۇ. شۇنداق قىلىپ شىركەتنىڭ پاي ھوقۇقىنىڭ قىممىتى مۇقىم شەكىلدە ئۆسۈپ، پايدا ئېشىپ ماڭىدۇ. بىراق، ئۇلارنىڭ ياشاۋاتقىنى ئىنسان بالىسى ياشىشى كېرەك بولغان ھاياتلىق ئەمەس.

بەنوننىڭ سۆزلىرى تامامەن ئورۇنلۇق. بەلكىم ئۇ قۇتۇپلاشقان شەخس بولۇشى مۇمكىن. بىراق، دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغىنى شۇكى، ئۇ 2019 - يىلى، 5 - ئاينىڭ 15 - كۈنى پىرىزدېنت ترامپنىڭ خىتايغا قارشى تاموژنا بېجى ئۇرۇشى قوزغاش توغرىسىدىكى زىيارىتىنى قوبۇل قىلغاندا، ئەركىن يەرشارىلىشىش چېمپىيونى توماس فرىدمەن «مەن ستىۋنىڭ دېگەنلىرىگە پۈتۈنلەي قوشۇلمەن» دەپ، خىتاينىڭ ئادالەتسىز سودا ئۇسۇلىغا قارشى تۇردى. فرىدمەن بىر يىل ئاۋۋال «نيۇيورك ۋاقىت

گېزىتى» گە يازغان ماقالىسىدىمۇ ترامپنى تىلغا ئېلىپ پىرىزدېنت ترامپنىڭ قىلغىنىنىڭ توغرىلىقىنى، خىتاي تېخىمۇ بەك يوغىناپ كېتىشتىن ئاۋۋال بۇ خىل مەيداننى تۇتقىنىنىڭ توغرا بولغىنىنى بايان قىلغان.

ئىشلەپچىقىرىشتىن قول ئۈزۈش ئامېرىكاغا نىسبەتەن تولىمۇ خەتەرلىك. 1970-يىلىدىن ئېتىبارەن، ئامېرىكادىكى ئىشلەپچىقارغۇچى كارخانىلار ئىشلىرىنى تاقاپ، ئاسىيادىكى ئەرزىن ئەمگەك كۈچلىرىگە قاراپ كۆچۈپ ئازدى. بىراق، ئۆتكەنكى يىگىرمە يىلدا، ئامېرىكا كارخانىلىرى خىتاينى گېگانىت ئىشلەپچىقارغۇچىغا ئايلاندۇرۇپ قويدى. نۆۋەتتە بىز ساناقسىز بۇيۇم-ئەشيا لاردا خىتايغا تايىنىمىز. بۇلارنىڭ ئارىسىدىكى نۇرغۇنى بىزنىڭ ياشاش سەۋىيىمىز، تىببىي ئېھتىياجلىرىمىز، تېخنىولوگىيە ئۈسكۈنىلىرى، ئېلىكتىر ئۈسكۈنىلىرى، مەركىزى بىر تەرەپ قىلغۇچ تاختا، ماشىنىلىرىمىزغا ئائىت ئۆزەكلەر، ئىستىش سىستېمىلىرى ۋە بىخەتەرلىك سىستېمىلىرى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

بىزنىڭ پايدا ئېلىشقا بولغان تەشۋىشلىرىمىز، دۆلىتىمىزنى كۈچلەندۈرىدىغان ئۇزاق مۇددەتلىك ئىستراتېگىيە جەھەتتىكى خاملىقىمىز بىزگە زىيان سېلىپ، خىتايغا پايدىلىق بولۇپ كەلدى. بۇنىڭدىن سىرت، دۆلىتىمىز تەيپۈنەمچە پىكىرگە ئەسەر بولۇپ كەلدى. ئامېرىكانى ئۆز ئىچىگە ئالغان نۇرغۇن دۆلەتلەر بىر جەمئىيەتنىڭ ھەربىي تاجاۋۇز سەۋەبلىك كىرىزىسقا پېتىشىدىن قورقىدۇ. بىراق، بىز دۇچ كەلگەن تاجاۋۇز ھەربىي تاجاۋۇزدىن نەچچە ھەسسە يوشۇرۇن. بىز ئۆزىمىزنىڭ يادىرولۇق قىممەت قاراشلىرىغا قارشى

بولغان بىر بىۋرۇكرات دۆلەت بىلەن ئىقتىسادىي مۇناسىۋەت قۇرۇش ئارقىلىق ئۆز ئەركىنلىكىمىزنى ئاستا-ئاستا چۈشەپ قويدۇق. ھەر قېتىم بىرەر خىتاي شىركىتى ئامېرىكا كارخانىسىغا مەبلەغ سالغان چاغدا، ھەر قېتىم بىرەر چوڭ ئامېرىكا شىركىتىنىڭ ھۆججەتلىرى خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى تەرىپىدىن خاككېلىق ھۇجۇمغا دۇچ كەلگەندە، ھەر قېتىم خىتاي بىرەر كېڭەش پالاتا ئەزاسىنىڭ ياكى بىرەر تەتقىقاتچى ئالىمنىڭ گېلىنى ياغلىغاندا، ھەر قېتىم خىتاي ئامېرىكا ئۇنىۋېرسىتېتلىرىدىن بىرىدە كۇڭزى ئىنىستىتۇتى قۇرغاندا خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئامېرىكادىكى تەسىرى دائىملا ئۆسۈپ ماڭدى.

خىتاي قىرىق يىلدىن بۇيان بىزنىڭ قارىغۇلارچە مەرتلىك قىلىشىمىزنىڭ قەنتىنى چېقىپ كەلدى. 1970-يىلىدىن ئېتىبارەن خىتاي ئوقۇغۇچىلىرى ئامېرىكانىڭ ئالىي ئوقۇش يۇرتلىرىغا يېغىشقا باشلىدى. بۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ كۆپچىلىكى خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسى ۋە خىتاي شىركەتلىرىنىڭ كونتروللۇقى ئاستىدا ئوقۇپ، ئامېرىكانىڭ دۇنيادا تەڭدىشى يوق ئىلىم-پەن، تېخنىولوگىيە، ئېنېرژىلىق ۋە ماتېماتىكا دەرىجىلىكلىرىنى دۆلىتىگە توشۇپ ئېلىپ كەتتى. ئۇنىۋېرسىتېتلارنىڭ بۇ ئوقۇغۇچىلاردىن ئېرىشكەن ئوقۇش پۇلى كىرىمى ئۇنىۋېرسىتېتلاردىكى خىتاينى تەنقىدلەيدىغان ئالىملارنى قورقۇتۇش ۋە ئاغزىنى يۇمدۇرۇشقا ئىشلىتىلدى.

سوغۇق ئۇرۇش ئاخىرلاشقاندىن بېرى، خىتاي ئافغانىستان ۋە سۈرىيە قاتارلىق ئۇرۇش ۋەيرانچىلىقىغا ئۇچرىغان جايلاردا ئىقتىسادىي مەنپەئەتكە ئېرىشتى. ئامېرىكا بولسا بۇ رايونلاردا

تىنچلىقنى كاپالەتكە ئىگە قىلىش ئۈچۈن بەدەل تۆلىدى. بۇ جەھەتتە ئامېرىكانىڭ بايلىق مەنبەلىرىدىن چىقىم قىلىندى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، خىتاي «بىر بەلباغ، بىر يول» پىلانىنى تۈزۈپ چىقىپ، دۇنيا دېڭىز ترانسپورتىنى كونترول قىلىش ئۈچۈن تۆمۈر يوللارنى ياساپ، پورتلارنى قۇردى. بۇ ھەقتە كېيىن چوڭقۇر توختىلىمىز.

خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئافغانىستاننى قايتا قۇرۇش ۋە تىنچلىقنى قوغداشقا ياردەم بېرىش ئۈچۈن ھەرگىزمۇ چەكسىز مەبلەغ سېلىشقا ۋەدە بەرمەيدۇ. بىراق، ئامېرىكا دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرلىكى 2018-يىلى ئامېرىكانىڭ يىلىغا 45 مىليارد ئامېرىكا دوللىرى مەبلەغ سېلىپ، تىنچلىقنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشكە ياردەم قىلىدىغانلىقىنى جاكارلىدى. رېئاللىق شۇكى، خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسى بۇنىڭ ئۈچۈن مۇشۇنچىلىك چىقىمىنى بىر يىللا چىقىرىشقىمۇ ئۇنىمايدۇ.

خىتاينىڭ مەخپىي ئۇرۇشىغا، بېيجىڭنىڭ ئىستراتېگىيىلىك قارارىغا ۋە ئۆز پۈتمىزغا ئۆزىمىز ئوق ئېتىش ئادىتىمىزگە تېخىمۇ ئىچكىرىلەپ قاراپ چىقىدىغان پەيت كەلدى. مېنىڭ قىلماقچى بولغىنىم، خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ پۈتۈن ئەس-يادى بىلەن قائىدە-مىزانلارغا ئەمەل قىلماسلىقتىكى خىلمۇ-خىل نەپەرەتلىرىنى كۆرسىتىپ ئۆتۈش، شۇنداقلا گۆشىنى يەپ، سۆڭىكىنى قۇسۇپ چىقارمايدىغان كونا ھىيلىسى توغرىسىدا، ھەمدە ئامېرىكا ۋە باشقا غەرب دۆلەتلىرىنىڭ خىتاينىڭ سەلبىي تەسىرىگە قارشى قوللىنىشىغا بولىدىغان خىلمۇ-خىل ئىستراتېگىيىلەر توغرىسىدا تەپسىلىي توختىلىش. خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ

داۋاملىق ئالغا ئىلگىرىلىشىنى توسۇش ئۈچۈن ناھايىتى چوڭ ئۆزگۈرۈش ھاسىل قىلىش كېرەك بولىدۇ. بۇنىڭ بىرىنچى قەدىمى مەبلەغ سالغۇچىلىق ھالىتىدىكى توپىماس نەپىسىمىزنى چەكلەشتىن، شۇنداقلا ئىستېمالچى بولۇش سۈپىتىمىزدىكى ئازراقلا ئەرزىغان مالغا ئاچكۆزلۈك بىلەن دۈم چۈشۈشتىكى روھىي ھالىتىمىزگە خاتىمە بېرىشتىن باشلىنىدۇ.

ئامېرىكالىق بولۇش سۈپىتىمىز بىلەن تاللاش ئۆزىمىزدە. خىتاينىڭ بايلىقىنى ۋە بىزگە كۆرسىتىدىغان تەسىرىنى ئاشۇرۇپ، دۆلىتىمىزنىڭ ئاساسى بولغان ئەركىنلىكلىرىمىزگە تەھدىت شەكىللەندۈرۈشىگە قاراپ ئولتۇرساق بولىدۇ. ياكى، ئامېرىكانىڭ ھەر قايسى ساھەلىرى ئىلگىرىكى بىلەن ئوخشاش بولماسلىقى توغرىسىدا قارار چىقارساق بولىدۇ. بىزنىڭ رەھبەرلىرىمىز، پۈتكۈل دۆلەت چوقۇم بىز دۇچ كەلگەن تەھدىتنى تونۇپ يېتىشى، ھەر قاچان خىتاينىڭ تەسىرىگە قارشى كۈرەش قىلىشقا تەييار تۇرۇشى كېرەك. بۇ ھەرگىزمۇ ۋەھىمىلىك سۆزلەر ئارقىلىق ئادەم قورقۇتۇش ئەمەس، بىر نەرسە ئايدىڭ بولسۇنكى، مەن خىتاي خەلقىنى، ئۇلارنىڭ تىلىنى ۋە مەدەنىيىتىنى سۆيمەن ۋە چوڭ بىلىمەن. مەن بۇ كىتابتا خىتاي دۆلىتى دەپ تىلغا ئېلىشتا خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسى تەرىپىدىن كونترول قىلىۋاتقان دۆلەتنى نەزەردە تۇتتۇم. خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ يوشۇرۇن ھالدا ئۆز تەسىرىنى كۈچەيتىپ كەلگىنىگە ئۇزۇن زامانلار بولدى. بۇ كىتابتىكىسى خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئۇزۇن زامانلاردىن بېرى ئاشۇرۇپ

كېلىۋاتقان تەسىر كۈچىگە قارشى تەپەككۈرلاردىن
ئىبارەت .
ئامېرىكانى تەقدىرى ھايات - ماماتلىق
باسقۇچقا كىردى .

ئۈچىنچى باب: ئىقتىساد

يەردىكى مەسىلە ، خىتاي كوممۇنىستىك
پارتىيەسىنىڭ ئادىل رىقابەتكە دۈمبەسىنى
قىلىپ تۇرۇۋېلىشىدا . ھەقىقەت شۇكى ،
خىتاي ئالدامچىلىق قىلماقتا . ھالبۇكى ،
ئامېرىكا ۋە غەربتىكى سىياسىي رەھبەرلەر
ۋە كارخانىچىلىقتىكى ماگناتلار ئاچكۆزلۈك ،
تەشۋىقات ۋە قورقۇنچىنىڭ تۈرتكىسىدە خىتاينىڭ
ئالدامچىلىقىنى ئاشكارا شەكىلدە ئوتتۇرىغا
قويۇشتىن ئۆزىنى تارتماقتا . بۇ ھال ئامېرىكا
شركەتلىرى ۋە خەلقگە زىيان سالدى .

1991 - يىلى ، خىتاينىڭ دۇنيادىكى
ئىشلەپچىقىرىش ئېكسپورتىدا تۇتقان نىسبىتى 2.3
پىرسەنت ئىدى . 2013 - يىلى بولسا بۇ نىسبەت
18.8 پىرسەنتكە چىقتى . خىتاينىڭ بۇ خىل
پارتىلاش خاراكتېرلىك كۆتۈرۈلۈشىنىڭ خىتايغا
بولغان تەسىرى ھەممىگە مەلۇملۇق . خىتاي

خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ
چەكلىمىسىز ئۇرۇشى ئۇرۇش مەيدانىنى كېڭەيتىشكە
تايىنىدۇ .

مۇشۇ سەۋەبلىك ، خىتاي كوممۇنىستىك
پارتىيەسى پۈتكۈل دۇنيا مىقياسىدا ئۆز تەسىرىنى
ئاشۇرىدىغان ۋە ئەمەلىي كۈچىنى ئۇجۇدقا
چىقىرىدىغان بىر يۈرۈش ئىستراتېگىيەلەرنى تېپىپ
چىققان . خىتاينىڭ بۇ جەھەتتە قوللانغان ئۇسۇلى
ئاۋۋال ئىقتىسادىي ئەمەلىي كۈچكە ئىگە بولۇش ،
ئاندىن ھاكىمىيەتلىك كۈچىنىڭ تۈرتكىسىدە
ئىقتىسادىي كۈچىنى كېڭەيتىش بولغان . شۇ
سەۋەبلىك ، خىتاي دۆلەت بىخەتەرلىكىنىڭ ئاساسى
ئىقتىسادىي بىخەتەرلىكتۇر . ئىقتىساد دەل خىتاينىڭ
قارتا ئۆيىنى تۇتۇپ تۇرىدىغان يىلىمدۇر .

ھەر قانداق دۆلەتنىڭ ئىقتىسادىي
رىقابەتلىشىشى ھەققى بولىدۇ . بىراق ، بۇ

ھەر قانداق زىياننى يوققا چىقىرىشقا يېتىپ ئاشىدۇ.» بۇ نەزەرىيەنىڭ ئاساسىي تەسەۋۋۇرى خىزمىتىدىن ئايرىلىپ قالغان ئىشچىلارنىڭ تەربىيەلىشىگە قاتنىشىش نەتىجىسىدە يېڭى ئىشلەپچىقىرىش ساھەلىرى رويپاچقا چىقىدۇ، بۇ سەۋەبلىك مائاش چۈشۈپ كەتمەيدۇ. ئاقىۋەتتە، ئىقتىساد ئېشىپ، ئىقتىسادىي تەڭپۇڭلۇق قايتىدىن ۋۇجۇدقا چىقىدۇ.

ئاۋتور 2019-يىلىدىكى زىيارەتنى قوبۇل قىلغاندا، ئۆز ماقالىسىدە ئوتتۇرىغا قويغان بايقاشنى بايان قىلىپ مۇنداق دېدى:

ئىقتىسادشۇناسلارغا باشتلا ئىككى ئىش ئايدىڭ ئىدى. بىرىنچىسى، ئەركىن سودىلىشىشقا قوشۇلغان ئىككى دۆلەت ئۆز دۆلىتىنىڭ ئىچكى ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتىنى ئاشۇرالايدۇ، شۇنداقلا ئۆزىنىڭ ئەۋزەللىكى بولغان ساھەدە تەرەققىي قىلالايدۇ. ئىككىنچىسى، بۇ خىل يۈكسىلىش پۈتۈن ساھە بويىچە بولمايدۇ. يەنى، ئىككى دۆلەتتىكى كىشىلەرنىڭ ھەممىسىلا پايدىغا ئېرىشەلمەيدۇ. نان يوغىنىغان تەقدىردىمۇ، بەزى قىسىملىرى كىچىكلەپ، باشقا قىسىم چوڭىيىش ئارقىلىق كىچىكلەنگەن قىسىمنىڭ ئورنىنى ئالىدۇ. شۇ ۋەجىدىن، بەزى كىشىلەر ئىشىنىپ قېلىپ، ئەھۋالى تېخىمۇ ناچارلىشىپ كەتسىمۇ، ئەمما، ئۇلارنىڭ دۆلىتى ئومۇمىي نۇقتىدىن نىسپىي ھالدا بېيىدۇ. تەتقىقاتتىكى ئىككىنچى نۇقتا دەل بىزنىڭ تەتقىقاتىمىزدىكى تەسىر كۈچى ئەڭ زور بولغان تەرەپتۇر. شۇ سەۋەبلىك، ئىككىنچى نۇقتا ئىنتايىن مۇھىم ... بۇ نەزەرىيەنىڭ ئارقىسىدا ئەمگەك بازىرىدىكى ئېقىشقا ئائىت بىر پەرەز مەۋجۇت. شۇ ۋەجىدىن، ئىمپورت ۋە ياسىمىچىلىق

دېھقانچىلىق دۆلىتى بولۇشتىن بارا-بارا ئۆزگۈرۈپ، شەھەرگە كۆپ ساندا نوپۇس كۆچۈپ يەرلەشتى. خىتاينىڭ دۆلەت ئىگىلىكىدىكى كارخانىلار پەيدىنپەي تاقىلىپ، دۆلەت ئارقىسىدا تىرەپ تۇرغان، نامدا خۇسۇسىي ئىگىلىكتىكى كارخانىلارغا ئۆزگىرىۋالماقتا. بىراق، خىتاينىڭ ئېكسپورت ئومۇمىي قىممىتىنىڭ دۇنيادا بىرىنچى ئورۇندا تۇرۇشى دۇنيادىكى باشقا دۆلەتلەرگە، بولۇپمۇ ئامېرىكاغا قانداق تەسىر كۆرسىتىدۇ؟

ئامېرىكا پاي-چەك بازىرىدىكى ئاز سانلىق مەبلەغ سالغۇچىلارنىڭ كىرىمى شىددەت بىلەن ئاشتى. ياسىمىچىلىق يەرلىك ئىقتىسادنىڭ يادروسى بولغان رايونلارغا نىسبەتەن، پاي-چەك ساھەسىدىكى زىيان بەكمۇ ئېغىر. قىزىقارلىق يېرى، يېڭىچە ئىقتىسادشۇناسلار ئارىسىدا قوبۇل قىلىنغان قاراش شۇكى، ئىككى دۆلەت ئوتتۇرىسىدىكى ئەركىن سودا ئىككى تەرەپنىڭ بايلىقىنى ئاشۇرىدۇ. مەسىلەن، 2016-يىلى ئامېرىكا دۆلەت ئىقتىساد تەتقىقات ئىدارىسىنىڭ (National Bureau of Economic Research, NBER) خىتاينىڭ ياسىمىچىلىق ساھەسىدىكى ئىسلاھاتىغا قارىتا «خىتاي زىلزىلىسى» ناملىق دوكلات يېزىپ چىققان بولۇپ، داۋىد ئاۋتور (David H. Autor)، داۋىد دورن (David Dorn) ۋە گوردون خانسون (Gordon H. Hanson) قاتارلىق ئۈچ كىشى تەرىپىدىن يېزىلغان بۇ دوكلاتتا مۇنداق دېيىلگەن: «نەزەرىيە بىزنى شۇنداق كاپالەتكە ئىگە قىلىدۇكى، نورمال شارائىت ئاستىدا غەلبە قازانغۇچى ئېرىشكەن پايدا چەتئەل رىقابىتىنىڭ سەلبىي تەسىرىگە دۇچ كەلگەن كىشىلەر ئۇچرىغان

ساھەسىدە رىقابەتچانلىققا ئىگە مەھسۇلاتلار مەۋجۇت بولۇپ، شۇ تۈر ياسىمىچىلىق ساھەسىدە چۈشۈش بولىدۇ. بىراق، شۇ ساھەدىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەر تېزلا باشقا ساھەلەردە يېڭى خىزمەتلەرنى تاپالايدۇ.

بىراق، ئۆتكەن يىگىرمە يىلدا بىر چاغلاردا ئامېرىكا ياسىمىچىلىق سانائىتىنىڭ مەركىزى بولغان راست بېلت رايونىنى زىيارەت قىلغان ھەر كىم يۇقىرىقى پەرەزنىڭ سېپى ئۆزىدىن خاتا پەرەز بولغانلىقىنى ئېيتىپ بېرەلەيدۇ. ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىن بېرى ئامېرىكا ياسىمىچىلىق سانائىتىنىڭ قەدىمى ئاستىلىدى. ئامېرىكىدىكى ياشاش سەۋىيىسى ۋە باي، نامرات دەپ ئايرىش خىتاي دۇنيا سودا تەشكىلاتىغا ئەزا بولغاندىن ئېتىبارەن شىددەت بىلەن ئۆستى. مۇنداقچە ئېيتقاندا، سانلىق مەلۇماتلارغا ئەھمىيەت بېرىدىغان ئىقتىسادشۇناسلارمۇ يۇقىرىقى ئىقتىساد نەزىرىيىسىنىڭ خاتالىقىنى بايقىغان. ئۇلار ئەركىن سودىنىڭ بايلىق ئېلىپ كېلىشى مۇتلەق ئەمەس، شۇنداقلا ئىككى دۆلەتنىڭ ئىناقلىقىنى بەرپا قىلىشىمۇ مۇتلەق ئەمەس دەپ قارىغان.

«خىتاي زىلزىلىسى» ناملىق دوكلات ستاتىستىكىلىق سان - سىفىرلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان. 1990 - يىلىدىن 2007 - يىلىغىچە بولغان ئارىلىقتا «خىتايدىن مال ئىمپورت قىلىشنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان بەزى رايونلاردا، ياسىمىچىلىق كەسىپىدىكىلەرنىڭ ئىشقا ئورۇنلىشىش نىسبىتى كۆرۈنەرلىك دەرىجىدە تۆۋەنلىگەن.» خىزمەت يېشىدىكى كىشىلەر ئىشسىز قېلىپ ئەمگەكچىلەر توپىدىن غايىپ بولغان. دوكلاتتىكى سانلىق

مەلۇماتلارغا قارىغاندا «ئامېرىكىدىكى بارلىق ساھەلەر دېگۈدەك خىتايدىن مال ياكى ئەشيا ئىمپورت قىلغان. ئىمپورت مىقدارى ئېكسپورت مىقدارىدىن ئۈستۈن بولغان.»

بۇنىڭ نەتىجىسى قانداق بولدى؟ سودىدىكى كەسكىن ئۆزگىرىش ئېغىر تەسىر پەيدا قىلدى. مەھەللىلەردە ياشايدىغان نۇرغۇن كىشىلەر بىنالارغا يەرلەشتى. كۆپلىگەن شەھەرلەر نامراتلىشىپ كەتتى. تەتقىقاتتا بايان قىلىنىشىچە، ياسىمىچىلىق كەسىپى نابۇت بولغان بۇ رايونلاردا «ياسىمىچىلىق ساھەسىدىكى ئىشسىزلىق نىسبىتى بەش ھەسسە ئېشىپ، بۇنىڭمۇ نېرىسىغا ئۆتۈپ كەتكەن.»

ئامېرىكا نوپۇس ستاتىستىكا ئىدارىسى (US Cesus Bureau) تەرىپىدىن ئېلىپ بېرىلغان باشقا بىر تەتقىقاتتا ئامېرىكا ئىقتىسادىنىڭ چۈشۈشى بىۋاسىتە تىلغا ئېلىنماستىن، ۋاسىتىلىك ھالدا تىلغا ئېلىنغان. بۇ تەتقىقات ئامېرىكىلىقلارنىڭ 2000 - يىلىدىن 2012 - يىلىغىچە بولغان كىرىم ۋە بايلىق ئەھۋالىنى سېلىشتۇرما قىلغان بولۇپ، بۇ ئىدارە «ئائىلە بايلىق تەقسىماتى» ناملىق دوكلاتىدا ئامېرىكىدىكى بايلار ۋە نامراتلار ئوتتۇرىسىدىكى پەرقى ئائىلىۋى ساپ كىرىم جەھەتتە كىشىنى ھەيران قالدۇرغۇدەك دەرىجىدە چوڭىيىپ كەتكەن. بۇ دوكلاتنىڭ بايقىشىچە ساپ كىرىمى ئەڭ تۆۋەن بولغان ئىككى ئائىلىنىڭ يۇقىرىقى ئون يىلدىكى ساپ كىرىمى 5124 ئامېرىكا دوللىرى ئازايغان. ھالبۇكى، ساپ كىرىمى ئەڭ يۇقىرى بولغان ئىككى ئائىلىنىڭ ئوتتۇرىچە كىرىمى 61،379 ئامېرىكا دوللىرى ئاشقان.

بۇنىڭدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، ئامېرىكادىكى بايلار تېخىمۇ يۇقىرى چەكتە بېيىغان. شۇنىڭغا ماس ھالدا، نامراتلار تېخىمۇ بەك نامراتلاشقان.

2017-يىلى «ختاي زىلزىلىسى» تەتقىقاتىغا قاتناشقان ئۈچ ئالىم تەرىپىدىن ئېلىپ بارغان بىر تەتقىقات ئىقتىسادىي قالايمىقانچىلىق كەلتۈرۈپ چىقارغان زەربىلەر ئۈستىدە بولغان. بۇ تەتقىقاتنىڭ تېمىسى بۇ خىلدىكى ئىقتىسادىي قالايمىقانچىلىقنىڭ كىشىلەرگە كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان زىيىنىنى ئوتتۇرىغا چىقىرىش بولغان. «خىزمەتنىڭ قولىدىن كېتىشى — ياسىمىچىلىق كەسىپىدىكى چېكىنىشنى ۋە ياشلار ئارىسىدىكى تويلىشىشنىڭ چۈشۈپ كېتىشىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان.» تۆۋەندىكىسى ئۈچ ئاپتونوم خىزمەت بازىرىنىڭ توساتتىن چۆلدەپ كېتىشىدىن كېيىنكى جەمئىيەتتىكى ئۆزگۈرۈشلەر ھەققىدىكى خۇلاسەسىدۇر:

ئوخشىمىغان دەرىجىدىكى سودا كىرىزىسى ئىشقا ئورۇنلىشىشنىڭ ۋە كىرىمنىڭ تۆۋەنلەپ كېتىشىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. ئىشسىزلىق نىسبىتى ۋە بالدۇر ئۆلۈپ كېتىش نىسبىتى ئاشتى. داۋالغۇش يەنە توي قىلىش ۋە تۇغۇلۇش نىسبىتىنىڭ تۆۋەنلەپ كېتىشىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان. شۇنداقلا، تۇل ئاياللارنىڭ نىسبىتىنى ئاشۇرۇۋەتكەن. نامراتلىق ئېشىپ، يېتىم بالىلارنىڭ سانى كۆپەيگەن.

بۇ تەتقىقاتتىكى بايانلار كىشىنى ھاك- تاڭ قالدۇرىدۇ. دوكلاتتا ئامېرىكا بىلەن خىتاي ئارىسىدىكى تەڭپۇڭسىزلىق كۆرسىتىلگەن بولۇپ، بۇ خىل تەڭپۇڭسىزلىق جەمئىيەتكە ئېغىر

زىيانلارنى ئېلىپ كەلگەن. بۇ خىل زىياننىڭ بارغانچە زورىيىپ كېتىشى ئېنىق. يەنى، خىزمەت بازىرىنىڭ چېكىنىشى پۈتكۈل ئامېرىكا جەمئىيىتىنىڭ چېكىنىشىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان. بۇ ھال يەنە بىزنىڭ ئىقتىسادىي ۋە دۆلەت بىخەتەرلىكى جەھەتتىكى مۇقىمسىزلىقىمىزنى كۈچەيتىۋەتكەن. خىزمەتكە ئېرىشىدىغان كىشىلەرنىڭ سانى تۆۋەنلەپ، بۇنىڭ نەتىجىسىدە پۇل خەجلەش نىسبىتى چۈشكەن. نەتىجىدە، يەرلىك ھۆكۈمەتلەرنىڭ باج كىرىمىمۇ ماس ھالدا تۆۋەنلىگەن. دۆلەت مەمۇرىيىتىمۇ سانى ئازىيىپ، ئۇل - مۇئەسسەسە قۇرۇلۇشلىرىنىڭ تەرەققىياتى چېكىنگەن. ھەر تۈرلۈك ئىجتىمائىي پاراۋانلىق سەلبىي تەسىرگە ئۇچرىغان. بۇ ھالدا يەنىمۇ بىر قەدەم ئىلگىرىلىگەن ھالدا دۆلەت مىقياسىدا چىقىمىنى تېجەش قارارلىرىنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان. تۆۋەنلەۋاتقان ۋە ئۈنۈمسىز ئىقتىساد مەۋجۇت بايلىقلارغا باجنى كۆپەيتىشكە ئېلىپ بارغان. بۇ ھالدىن پۈتكۈل جەمئىيەت زىيانغا ئۇچرىغان.

بىۋرۇكراتلىق خاراكتېرىگە ئىگە

كاپىتالىزم

مەلۇم جەھەتتىن ئېيتقاندا، خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئامېرىكانىڭ غەلبىسىدىن ساۋاق ئالغان. ئامېرىكانىڭ كۈچلۈك ئىقتىسادى ئامېرىكانىڭ توختىماستىن كۈچىيىشىگە تۈرتكە بولغان. ئامېرىكانىڭ ئالىي مائارىپ سىستېمىسى،

پەن - تېخنىكا جەھەتتىكى بۆسۈشلىرى، بانكىچىلىق كەسىپى، مەبلەغ سېلىش ۋاسىتىلىرى قاتارلىقلار ئامېرىكانىڭ دۇنياۋى كۈچ بولۇپ چىقىشىدا رول ئوينىغان. بىز بار كۈچىمىزنى ئىشقا سېلىپ باشقا دۆلەتلەر بىلەن ئىقتىسادىي رىقابەتكە چۈشتۈك. بىراق، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا قانۇن بويىچە ئىدارە قىلىش پىرىنسىپىمىزنى ئۇنۇتمىدۇق، شۇنداقلا رىقابەتلىرىمىزدە دېموكراتىيە پىرىنسىپلىرىغا ئەمەل قىلدۇق. بۇنىڭدىن تاشقىرى، ئامېرىكانىڭ تەبئىي بايلىقلىرى ئامېرىكانى روناق تاپقان، ئىقتىسادىي جەھەتتىن قۇدرەت تاپقان، ھاياتى كۈچى ئۇرغۇپ تۇرغان بىر دۆلەت قىلىپ چىققان.

خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئامېرىكانىڭ مۇشۇ جەھەتتىكى پۇل ھەممىنى ئۆزگەرتىدۇ ئەقىدىسى ئاساسىغا قۇرۇلغان قۇرۇلمىسىنى ئاساسى جەھەتتىن تەقىلدى قىلىپ، ئۇنىڭغا ئۆزىنىڭ بۇرمىلاشلىرىنى قوشۇپ، ئۆز ئىقتىسادىي قۇرۇلمىسىنى بەرپا قىلدى. خىتاي ئامېرىكانى تەقىلدى قىلىشتا قانۇن بويىچە ئىدارە قىلىشنى سۈزۈپ چىقىرىۋەتتى، دېموكراتىك ئىدىيەلەرنى كۆمۈپ تاشلىۋەتتى. ھوقۇق مەركەزلەشكەن بىيورۇكرات خىتاي بارلىق ئىشلارنى خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ نىشانى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرىدۇ. بۇ ئۇلارنىڭ ئاساسى پىرىنسىپىدۇر.

خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىك قاتلىمى بىر نۇقتىغا مەركەزلەشكەن، تاكتىكىلىق، نىشانغا بىنائەن ھەرىكەت قىلىدىغان بىر مودېل بويىچە يۈرۈشىدۇ. خىتاي رەھبەرلىكى «بىز نېمىنى مۇھىم بىلىمىز؟ بىزنىڭ نىشانىمىز

نېمە؟ خەلقىمىزنى ۋە دۇنيانى قانداق قىلىپ بىزنىڭ ئېرىشمەكچى بولغىنىمىزنى قىلىشقا يېتەكلەيمىز؟» دېگەنلەرنى مەركەز قىلىدۇ. باشقا دۆلەتنىڭ ھۆكۈمەتلىرىنى ۋە ئورگانلىرىنى ئىندەككە كەلتۈرۈش «چەكلىمىسىز قۇرۇش» تىكى ئەڭ ئاساسلىق قوراللاردۇر.

خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ يېڭى قۇرۇلغان چاغلاردىكى باشقۇرۇش ئۇسۇلى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭكىگە ئوخشاش بولۇپ، ئىشلەپچىقىرىشتا يەككە شەخسكە باشقۇرۇشقا سەل قارالمايتتى، مەسىلەن، مەلۇم ئىشچىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش مىقدارى، شۇنداقلا قايسى زاۋۇتنىڭ قايسى مەھسۇلاتىنى ئىشلەپچىقىرىشى كېرەكلىكىگە ئالدىن بەلگىلەنەتتى. بىراق، دېڭ شياۋپىڭ مەنپەئەتكە ئېرىشىشنىڭ — يەنى ئىشلىگىنىگە قاراپ چۈنتىكىگە پۇل كىرىشىنىڭ شەخسنىڭ ئىش ئۈنۈمىنى يۇقىرى كۆتۈرىدىغانلىقىنى تونۇپ يەتكەن.

خىتايدا بارلىق مالىيە - ئىقتىسادىي سىياسەتلىرىنىڭ ۋە بايلىق يوللىرىنىڭ، شۇنداقلا قانۇنىي قۇرۇلمىنىڭ باشقۇرۇش ھوقۇقى خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ قولىدا بولغانلىقىنى ئۈچۈن، ئۇ ھەر قايسى ئىقتىسادىي قاتلاملارنى كونترول قىلىشقا مۇۋەپپەقىيەت بولالىغان. خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەبلەغنى خالىغانچە يۆتكەپ ئىشلىتەلەيدۇ. خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئۆز مەنپەئەتىنى چىقىش قىلغان ئاساستا قانۇن تۈزىدۇ. خىتايدىكى ھەر بىر شىركەتتە پارتىيە كومىتېتىنىڭ بولۇشىنىڭ شەرتلىكى مۇشۇنىڭ جۈملىسىدىن. خىتاي ئۆزىگە پايدىسىز بولغان قانۇن - نىزاملارنى خالىغان پەيتتە

ئۆزگەرتىدۇ. ئۇنىڭ بۇنداق ئۆزگەرتىشلىرى ئاز ئەمەس. مەلۇم جەھەتتىن قارىغاندا، خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسى ياسىمىچىلىق ۋە تىجارەت جەھەتتىمۇ نېمىنى خالسا شۇنى قىلىش مۇھىتىنى ياراتقان. خىتايدا مۇقىملاشقان مۇھىم ئۆلچىمى يوق. مەھسۇلاتلارنىڭ بىخەتەرلىكىگە كاپالەتلىك قىلىدىغان ھۆكۈمەت ئورگىنى مەۋجۇت ئەمەس. ئۇنىڭدىن ئۆتۈپ، سودا ئىدارىسى ۋە ئىستېمالچىلارنىڭ ھوقۇق - مەنپەئەتىنى قوغداش ئىدارىسىمۇ يوق. باشقا شىركەتلەرنىڭ مەخپىيەتلىكىنى ئوغرىلاش، نەشرىي بۇيۇملار ئوغرىلىقى، ئەقلىي مۈلۈك ئوغرىلىقى، نەشر ھوقۇقىغا پەرۋا قىلماسلىق قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسىنى خىتاي ھېچ تەپ تارتماستىن قىلىۋېرىدۇ. خىتاينىڭ خىلدىكى چەكلىمىسىز ئۇرۇشى خىتاي كارخانىلىرى تەرىپىدىن پۈتۈن دۇنيادىكى سودا - تىجارەت بازارلىرىغىچە كېڭەيگەن.

(خىتايدىكى سودا - تىجارەت) بۇنچە ئەركىن، ئۇنىڭ ئۈستىگە مەبلەغ سالغۇچى ۋە ياسىغۇچى سودىگەرلەرنىڭ ياقىتۇرۇشىغا ئېرىشكەندىكىن، ئۇنداقتا مەسلى نەدە؟ مەسلى خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ قانداق ئۆزگەرتكۈسى كەلسە شۇنداق ئۆزگەرتەلىشىدە. چۈنكى، خىتايدا قانۇن - نىزام يوق.

ئۇنىڭ ئۈستىگە كوممۇنىستىك پارتىيىسى كۆرگەنلا ئىشقا چېپىلىۋالىدۇ.

ئەمەلىيەتتە، خىتايدا ھەر قانداق ئىش باشقۇرۇش ئاستىدا. خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسى گەرچە مەلۇم ئىشلەپچىقىرىش ساھەلىرىنى تامامەن ئۆز ئەركىگە قويىۋەتكەندەك تۇرسىمۇ، بىراق،

قايسى ساھەلەرنى باشقۇرۇش، قايسى ساھەلەرنى باشقۇرماسلىقىنى ئۆزى خالىغانچە بەلگىلىۋالىدۇ.

مەسىلىنىڭ نېگىزى شۇكى، خىتاي يېپىق ئىقتىسادىي مۇھىتقا ئىگە دۆلەت. چەتئەل كارخانىلىرىدا خىتايدا تارماق شىركەتلىرىنى قۇرسا بولىدۇ. بىراق، بۇنىڭ ئۈچۈن خىتايلار بىلەن ھەمكارلاشقان بولۇشى، شۇنداقلا خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسى سودا ئەھۋالىنى كۆزىتىپ تۇرالايدىغان بولۇشى شەرت. مەبلەغ سېلىش جەھەتتە، خىتايدا مەبلەغ سۈپىتىدە كىرگەن پۇل چوقۇم خىتايدا قېلىپ قېلىشى كېرەك. ستارباكس، ماكدونالد قاتارلىقلارغا ئوخشاش خىتايدا تىجارەت قىلماقچى بولسىڭىز، نەزەرىيە جەھەتتىن ئېيتقاندا سىز تاپقان پۇلنىڭ ھەممىسى خىتايدا قېلىپ قېلىشى كېرەك. خىتايدا تاپقان پايدىنى خىتايدىكى بانكىغا قويۇپ ئۆسۈمنى خەجلىشىڭىز ياكى خىتاي ئىچىدە مەبلەغ قىلىپ سېلىشىڭىز سىزنىڭ ئەركىنلىكىڭىز. بۇ بەلگىلىمىلەر خىتايدا سودا قىلىۋاتقان بارچە شىركەتلەر ئۈچۈن ئورتاق. خىتايدا سودا قىلىۋاتقان ھەر قانداق چەتئەل شىركىتى چوقۇم مۇشۇنداق قىلىشى كېرەك. بىراق، نېمىشقا «نەزەرىيە جەھەتتىن» دەپ قوشۇپ قويدۇم؟ چۈنكى، ئەگەر سىز خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ياقىتۇرۇشىغا ئېرىشكەن شىركەت بولسىڭىز، ئۇ ھالدا مۇۋاپىق رەۋىشتە خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە مۇراجىئەت قىلىش نەتىجىسىدە، خىتاي ھۆكۈمىتى ئېرىشكەن پايدىڭىزنىڭ مەلۇم قىسمىنى چەتئەلگە ئېلىپ چىقىپ كېتەلىشىڭىزگە يول قويدۇ. بىراق، بۇ كۆپۈنچە ھاللاردا مۇمكىن بولمايدىغان ئىشتۇر.

شۇنىڭدەك، خىتاي بازىرىغا كىرىشىنى خالايدىغان چەتئەل شىركەتلىرى، جۈملىدىن فېيسبۇك، يۇتېۋب، تۇنتىر قاتارلىق ئەركىن پىكىر بايان قىلغىلى بولىدىغان ۋاسىتىلەر ۋە باشقا كۆپلىگەن شىركەتلەر خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسى تەرىپىدىن چەكلەنگەن. يۇقىرىدىكى نامى كەچكەن يۇمشاق دېتاللار دىن ھەققىدىكى يازما ۋە ماقالىلەرنى چىقىرىشقا، تىبەتتىكى زۇلۇم، ئۇيغۇر مۇسۇلمانلىرىنىڭ تۇتقۇن قىلىنىشى، شۇنداقلا ئامېرىكا كىشىلىك ھوقۇق قانۇنىنىڭ ئېسىللىكلىرىنى تارقىتىشقا يول قويدۇ. بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسى خىتايدا چەكلەنگەنلىكتىن، بۇ يۇمشاق دېتاللارنىڭ ئىگىلىرى بولغان شىركەتلەر خىتاينىڭ تور سۈزگۈچىنى قوبۇل قىلمىغۇچە، خىتاي بازىرىغا كىرىشكە ئائىل بولالمايدۇ. بۇ خىل بەلگىلىمىلەر يەنە سودىدىكى تەڭپۇڭسىزلىقنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ. خىتاي ئاللىقاچان گۇگل، يۇتېۋب ۋە فېيسبۇكلارغا تەقلىد قىلىنغان دېتاللارنى ياساپ بولغان بولۇپ، بەيدۇ، يوۋكۇ ۋە ۋېيبو دېگەنلەر مۇشۇنىڭ جۈملىسىدىندۇر. بۇ تور بەتلەر ۋە دېتاللارنىڭ ھەممىسى ئامېرىكا ۋە دۇنيانىڭ باشقا جايلىرىدا (خىتاينىڭ كونتروللۇقى ئاستىدا) خالىغانچە ئىشلىتىلىدۇ. بىراق، خىتاينىڭ بۇ نەرسىلىرى خىتايدا ئامېرىكانىڭ رىقابىتىسىز ھالدا جۇش ئۇرۇپ تەرەققىي قىلالايدۇ.

خىتاينىڭ پۇلى — يۈەنگە كېلەيلى. گەرچە باشقا دۆلەتلەرنىڭ پۇلىنىڭ قىممىتى چەتئەل تاشقى پېرۋوت بازىرى تەرىپىدىن بەلگىلەنمىمۇ، بىراق، خىتاي پۇلى چەتئەل تاشقى پېرۋوت بازىرى تەرىپىدىن بەلگىلەنمەيدۇ. خىتاي پۇلىنىڭ يۇقىرى

تۆۋەن بولۇشىنى تەڭشەش خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ قولىدا.

خىتايدا ئىگىدارچىلىق ھوقۇقىمۇ ئادەمگە قاراپ بەلگىلىنىدۇ. خىتاينىڭ پەن-تېخنىكىنى ئەسەبىيلەرچە سۈمۈرۈپ ئېلىۋاتقانلىقىنى بايان قىلغاندا، بۇ ھەقتە ئىچكىرىلەپ توختىلىمىز. نۆۋەتتە بۇ جەھەتتە قىسقىچە توختالساق يېتەرلىك. خىتايدا بىر شىركەتكە تەئەللۇق بايلىقلار كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە باشقا شىركەتكە تەۋە بولۇپ قالالايدۇ. ناۋادا سىز مەبلەغ سالغان بىرەر شىركەتنىڭ بايلىقى ھايت-ھۇيت دېگۈچە باشقا شىركەتنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كەتسە قانداق قىلىسىز؟ بۇنىڭغا ئامال يوق. بۇ خىل ئەھۋالدا، مېنى نەس باستى دەپ ئىشنى تۈگىشىڭىز كېرەك. خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسى ھەممىنىڭ ئۈستىدە بولۇپ، ئۇ سىزگە بەرگەنلىرىنى سىزنىڭ قوللىشىڭىزدىن ئېلىۋېلىشقا قادىر.

ئەركىن بازار ئەپسانىسى

باشقا دۆلەتلەرنىڭ ئىقتىسادىنى تىلغا ئالغاندا، خىتاي ئولجا ئېلىش ۋە بۇزغۇنچىلىق خاراكتېرىگە ئىگە. ئەمەلىيەتتە، باشقا دۆلەتلەر خىتاي شىركەتلىرىنىڭ پايدىغا ئېرىشىش ئويىپىكىتلىرى ھېسابلىنىدۇ.

مەسخىرىلىك يېرى، بىرەرسى چىقىپ خىتاينىڭ پايدىغا توغرا يولدىن ئېرىشمەيۋاتقانلىقىنى، بېيجىڭ دائىرىلىرىنى قانداق نىزاملارغا رىئايە قىلىشقا، قانداق

نيزاملارغا باشقا دۆلەتلەرگە ئوخشاش ھالدا رىئايە قىلىشقا مەجبۇرلاش كېرەكلىكىنى تەشەببۇس قىلغىنىدا، خىتاينىڭ كۆتۈرمىگە ئىشلىرى ھەممىگە تونۇشلۇق بولۇپ كەتكەن سەمىمىيەتسىز جۈملىسىنى ئىشقا سېلىپ «ئۇنداق قىلىش ئەركىن بازار سىستېمىسىنى ۋەيران قىلدۇ» دېيىشىدۇ.

بۇ سېپى ئۆزىدىن توقۇلما گەپ بولمىغىنىدا، كۈلكىلىك گەپ ھېسابلانغان بولاتتى.

دۇنيانىڭ ئىككىنچى چوڭ ئىقتىسادىي گەۋدىسى بولغان خىتاي ئەمەلىيەتتە ئەركىن بازارغا ئىشەنمىگەن ئىكەن، خىتاي ئۈچۈن ئەركىن بازار دەيدىغان بىر نەرسە مەۋجۇت ئەمەس. خىتاينىڭ ئەركىن بازارغا جان-جەھلى بىلەن قارشى تۇرىدىغانلىقىغا ئائىت سانسىزلىغان دەلىل-ئىسپاتلار مەۋجۇت. بىر زور كۈچ ئەركىن بازارغا كىرىشكە چەكلىمە قويغان، پۇلنىڭ ئېقىشىغا چەكلىمە قويغان، شۇنداقلا پىكىر-ئىدىيەلەرنىڭ ئېقىشىغا چەكلىمە قويغان ئىكەن، دېمەك ئەركىن بازار مەۋجۇت ئەمەس.

ئامېرىكا خىتايدا يېڭىدىن قۇرغان شىركەتلەرنىڭ يىگىرمە پىرسەنتىگە خىتاي مەبلەغ سالغان. بۇ خىتاينىڭ «2025 - خىتاي ياسىغان» پىلانىغا يېتىشتىكى ۋارىيانتلاردىن بىرى. خىتاينىڭ بۇنداق پىلانىنىڭ بارلىقى 2017 - يىلى ئوتتۇرىغا چىققان بولۇپ، خىتاي بۇ پىلانغا يېتىش ئۈچۈن يېڭى ماتېرىياللار، سۈنئىي ئەقىل، بىر گەۋدىلەشكەن توك يولى، مېدىتسىنا سانائىتى، 5G خەۋەرلىشىشى، ئاۋىئاتسىيە سانائىتى، ماشىنا ئادەم تېخنىكىسى، توكلۇق ماشىنىلار، تۆمۈر يول ئەسلىھەلىرى، كېمىچىلىك، دېھقانچىلىق ماشىنىلىرى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان يېڭىدىن

گۈللىنىۋاتقان ساھەلەرگە قەدەم قويۇشقا چاقىرىدۇ. ناۋادا خىتاينىڭ بۇ پىلانى ئەمەلگە ئاشسا، خىتاي بىزنىڭ بوئىن، ھەممىباب ئېلىكتىر شىركىتى قاتارلىق شىركەتلىرىمىزدىن مال سېتىۋېلىشنى توختىتىپلا قالماي، خەلقئارالىق بازاردا بۇ شىركەتلەر بىلەن رىقابەتلىشىدۇ.

گەرچە ئامېرىكالىق مەبلەغ سالغۇچىلارنىڭ پۇلى توختاۋسىز رەۋىشتە خىتايغا ئېقىۋاتقان بولسىمۇ، 2019 - يىلى مورگان ستانلىي خەلقئارالىق پايچېك بازىرى كۆرسەتكۈچىدە بىر قاتار خىتاي شىركەتلىرىنىڭ ئىسىملىرى نامايان بولغان. بۇ كۆرسەتكۈچىتىكى شىركەتلەرنىڭ يىگىرمە پىرسەنتى نىشاڭخەي ۋە شېنجېندىكى ئاكسىيە بازارلىرىغا كىرگەن شىركەتلەر تەشكىل قىلىدۇ. بۇ شۇنىڭدىن دېرەك بېرىدۇكى، مۇشۇ كۆرسەتكۈچىنى مەبلەغ سېلىشنى كاپالەتكە ئىگە قىلىدىغان دەلىل سۈپىتىدە كۆرگەن پاراۋانلىق تىپىدىكى ۋە باشقا مەبلەغ سالغۇچىلار پۇللىرىنى مۇشۇ خىتاي شىركەتلىرىگە مەبلەغ قىلىپ سېلىۋاتىدۇ. يېقىنقى بىر يىل ئىچىدە، بىر تىرىليون دوللار مۇشۇ خىتاي شىركەتلىرىگە مەبلەغ قىلىپ سېلىندۇ.

نۆۋەتتىكى خىتايغا ئېچىۋېتىلمىگەن ئىقتىسادىي سىياسىتىمىزگە كەلسەك، پۇل - مۇئامىلە ساھەسىدىكى شۇنچە كۆپ باشلامچى شەخسلەرنىڭ بىر ھاكىمىمۇتەلق دېۋىگە بىر قاتار مۇمكىنچىلىكلەرنى تەۋسىيە قىلىشىنى بۇ كىشىلەرنىڭ بۇ جەھەتتە ئەستايىدىل بولمىغىنىدىن، بۇ ھەقتە يېتەرلىك ئىزدەنمىگىنىدىن كۆرەيلى دېسەك، بۇنداق بولۇشى ئومۇمەن مۇمكىن ئەمەس. چۈنكى، بۇ شەخسلەرنىڭ

ھەممىسىنىڭ قولىدا «بلۇمبېرگ تېرمىنالى» مەۋجۇت. يەنە بىر خىل ئېھتىماللىق بۇ شەخىسلەرنىڭ شۇ ئارقىلىق مەنپەئەتكە ئېرىشىشى ۋە خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ شېكەر يالىتىلغان زەمبىرەك ئوقى تىپىدىكى تەشۋىقاتىدىن تەۋرىنىپ قالغان دەيلى دېسەك، خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسى ھەمىشە ئۆزىنى مەسئۇلىيەتچانلىقنىڭ ئۆلگىسى، ئەركىن سودىنىڭ جەننىتى قىلىپ تەسۋىرلەيدۇ.

بۇ خىل كارخانا رەھبەرلىرىگە ياد بولۇپ كەتكەن سۆز «ئەركىن بازار مېخانىزمى ئۆزىنى - ئۆزى باشقۇرىدۇ» دېيىشتىن ئىبارەت. بۇ نەزەرىيە ئەركىن بازار ھەددىدىن زىيادە يۇقىرى ئۈنۈمگە ئىگە، بازار كۈچلىرى كارخانا ساھەسىنىڭ مەڭگۈ ئۆزى ئۈچۈن ئەڭ ياخشى ئىشلارنى قىلىشىنى كاپالەتكە ئىگە قىلىدۇ، دېگەن قاراشنى ياقلايدۇ. بۇمۇ ئوخشاشلا بىمەنلىكتە ئۇچىغا چىققان خاتا قاراشتۇر. ئالدى بىلەن، يۇقىرىدا بايان قىلغىنىمىزدەك، خىتاي دۇنيا بازىرىدىلا بولىدىكەن ئەركىن بازاردىن سۆز ئاچقىلى بولمايدۇ. ئۇنىڭدىن سىرت، نېمىنىڭ ئەڭ ياخشى نەتىجە ئىكەنلىكىگە باھا بېرىش ئەسلىدىنلا ئىككى بىسلىق ئالاھىدىلىككە ئىگە بولۇپ، قانداق بولغاندا ئەڭ ياخشى بولىدۇ، ۋە بۇ ئەڭ ياخشى كىم ئۈچۈن ئەڭ ياخشى؟ تېز قولغا كېلىدىغان پايدا ئەڭ ياخشى نەتىجىمۇ ياكى ئۇزۇن مۇددەتلىك پايدىنى كۆزلەش ئەڭ ياخشى تاللاشۇمۇ؟ ۋە ياكى مۈلۈكنىڭ مۇقىم رەۋىشتە يۆتكىلىشى، پۇلنى خالىغانچە ئالماشتۇرۇش، ياكى ئۆزىنىڭ مەنپەئەتىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش قاتارلىقلارنىڭ قايسىسى ئەڭ ياخشى نەتىجە ھېسابلىنىدۇ؟ ئۆتكەن ئوتتۇز يىلدىن بېرى

مەبلەغ سېلىش شىركەتلىرى، بەش يۈز كۈچلۈك كارخانا، ئامېرىكا ئاكسىيە بازىرىنى باشقۇرۇش كومپىتى، پېنسىيە پۇلى شىركىتى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئامېرىكا كارخانىچىلىق ساھەسى دائىمىي ئۆزىنىڭ ئۇزۇن مۇددەتلىك ئەڭ ئەۋزەل پايدىسىغا قارشى ھالدا ھەر خىل يوللار ئارقىلىق خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسى بىلەن ھەمكارلىشىپ كەلدى.

خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسى دۇنيادا ئىقتىسادىي كۈچىنى توختىماستىن كېڭەيتىپ، دۇنيا ئىقتىسادىنىڭ خوجىسىغا ئايلىنىش ئۈچۈن ئىقتىسادىي، مەبلەغ سېلىش ۋە سودا بازارلىرى جەھەتتە قانداق قىلىپ ئەمەلىي كۈچكە ئېرىشكەنلىكىنى بايان قىلىشتىن ئاۋۋال، ئامېرىكا كارخانىلىرىدا بايلىق ۋە گۈللىنىشنىڭ قانداق يۈرۈشىدىغانلىقى توغرىسىدا قىسقىچە توختىلىپ ئۆتىمەن. بۇ ھال خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئوخشاش تۈردىكى قۇۋۋەت - شۈملۈكلىرى بىلەن كۆرۈنەرلىك رەۋىشتە سېلىشتۇما بولالايدۇ.

ۋاندېربىلت (Vanderbilt) ئامېرىكا پويىز يولى ياسىغاندا، پولات - تۆمۈر ماگىناتى كارنىگ (Carnegie) پولات - تۆمۈر ئىشلەپ چىقارغاندا، فورد ماشىنا ياسىغاندا، روكفېللىر نېفىت قۇدۇقى قازغاندا، IBM كومپيۇتېر ياسىغاندا ئامېرىكا ھۆكۈمىتى بۇ كارخانىلارنى بىر تىيىن ئىقتىسادىي مەبلەغ بىلەنمۇ قوللىمىغان. ئۇلارنى قوللىغىنى بانكىلار ۋە مەبلەغ سالغۇچىلار، شۇنداقلا پايچېك بازىرى بولغان. سودىنىڭ گۈللىنىشىگە ئەگىشىپ ئىقتىساد گۈللەندى، تېخنىلوگىيە ۋە تۇرالغۇ شارائىتلىرى تەرەققىي قىلدى، تۇرمۇش سەۋىيەسى

ئاشتى. ئەركىن بازار دېگەن مانا بۇ. ئامېرىكادا كارخانىلارنىڭ سودا - تىجارىتىگە ھۆكۈمەتنىڭ پىلانلاپ، قول تىقىشى بولمايدۇ. ئەلۋەتتە، بەزى شىركەتلەر ھۆكۈمەت بىلەن توختاملىشىشى ياكى ۋە باج كەچۈرۈمىگە ئېرىشىشى، ئوتتۇرىدىكى بەزى شەرمەندە سىياسەتچىلەر سايلام ئىئانسىسى ياكى پايچىك بازىرىدىكى داڭلىق كارخانىلاردىن مەنپەئەتكە ئېرىشىشى مۇمكىن. شۇنىڭدەك، سودا ئەۋزەل قانۇن - سىياسەتلەردىن مەنپەئەت پايدىلىنىشىمۇ مۇمكىن. بىراق، كارخانىلار ھۆكۈمەتتىن ئەمىر - پەرمانى بويىچە ئىش كۆرمەيدۇ. ئەمەلىيەتتە، دەل بۇنىڭ ئەكسىچە، كارخانىلارنىڭ قەد كۆتۈرۈشى ئۈچۈن ھۆكۈمەت يول ياسايدۇ، سۇيەتكۈزۈش سىستېمىلىرىنى قۇرىدۇ ۋە باشقا ئۇل - مۇئەسسەسە قۇرۇلۇشلىرىنى ۋۇجۇدقا چىقىرىدۇ. ئامېرىكا ھۆكۈمىتى خەلقنىڭ مال - مۈلكىنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلماستىن، ھەقىقىي رەۋىشتە ئەركىن بازارنى قوللايدۇ.

ختاي سېپى ئۆزىدىن ئالدامچىدۇر

ختاينىڭ قەد كۆتۈرۈشىدىكى كىشىنىڭ ئىشەنگۈسى كەلمەيدىغان نۇقتىلاردىن بېرى بۇ دۆلەتنىڭ قانداق قىلىپ دۇنيا تارىخىدىكى ئەڭ ھەيران قالارلىق ئېشىشىنى قولغا كەلتۈرگەنلىكىدۇر. زامانىۋى تارىختا خىتايدىن باشقا ھېچكىم خىتايدەك كەسكىن ئۆزگۈرۈش قىلىپ باقمىدى. خەلقنىڭ كۆپ قىسمىنىڭ نامراتلىقتىن شۇنچە تېز قۇتۇلۇشى (باشقا بىرەر دۆلەتتە) قانداقمۇ مۇمكىن بولۇپ باققان؟

بۇ ھەقتىكىسى ئۇزۇن ۋە مۇرەككەپ ھېكايىدۇر. شۇنداقلا، كىتابنىڭ تارماق مەزمۇنلىرىدىن بىرىدۇر. ئەمما، بۇ جەھەتتە ئىقتىسادىي نۇقتىدىن بىر جۈملە بىلەن مۇنداق خۇلاسە چىقىرىشقا بولىدۇ. خىتاي بۇنى ۋۇجۇدقا چىقىرىشتا غايەت زور سوممىدىكى زايوم تارقىتىش ۋە سېتىۋېلىشقا تاياندى. چەتئەل مەبلىغىدىن پايدىلىنىپ، ئۇنى ئۆز ئىلىكىدىن چىقىپ كەتمەسلىكىگە ئائىت قائىدە بەلگىلەشكە، شۇ بويىچە ئىش كۆرۈپ مىليارتلاپ بايلىققا ئېرىشتى. ئۇنىڭدىن سىرت، چەتئەللىك خېرىدارلارغا مەسئۇلىيەت كۆرسەتمەيدىغان، چەتئەللىك مەبلەغ سالغۇچىلارنىڭ دوپپىسىغا جىگدە سالىدىغان يېپىق ئىقتىسادىي سىستېمىنى قۇرۇپ چىقتى.

«ختاي بىر قەغەز يولۋاس» دەيدۇ ستىۋ بېنن خىتاينىڭ ئىقتىسادىي جەھەتتىكى ئېشىشىنى تەھلىل قىلىپ. گولدمەن ساكس گورۇھىنىڭ بۇ سابىق مۇئاۋىن دېرىكتورى ماگا مۇنداق دېگەن: «ختاي سېپى ئۆزىدىن ئالدامچى. بىزنىڭ خىتايدىكى بىردىنبىر ئەڭ مۇھىم مەسلىمىز ئىقتىسادىي جەھەتتىن بوھرانغا ئۇچراشتۇر. خىتاينىڭ بىزنىڭ ھەر بىر كارخانىچىمىزنى زىيانغا ئۇچرىشى نېمىدېگەن رەزىل؟»

بەنننىڭ ئېيتقانلىرىنىڭ قايىل قىلارلىقى ناھايىتى يۇقىرى. كۆپ يىللاردىن بېرى مەبلەغ سالغۇچىلارنىڭ بىر مىليارد پۇلنى قويۇۋەتكەن ئالدامچى بېرىنى مادوفى ئۆزى تەرىپىدىن ئالدىغان خېرىدارلىرىغا «ياق، تاپقان پۇلنى مەن ئال دېگەندە ئاندىن ئالسىڭىز بولىدۇ. ياق، مالىيە دوكلاتىنى مەن بىر نۇسخا كۆپەيتىپ ئېلىشىڭىزغا يول قويغاندا ئاندىن ئالسىڭىز بولىدۇ، باشقىسىنى

سزگە كۆرسىتىشكە بولمايدۇ» دېيىشنى، شۇنداقلا ئۇ ئامېرىكا ئەدلىيە مەھكىمىسىگە ۋە دۆلەت باج مەھكىمىسىگە «ياق. مېنىڭ ھېسابات دەپتىرىمنى تەكشۈرۈشىڭىزگە يول يوق، مېنىڭ ھېسابات دوكلاتىمغا ئىشىنىشىڭلار كېرەك» دېيىشنى پەرەز قىلىڭ.

ناۋادا يۇقىرىقىدەك ئەھۋاللارنىڭ ئامېرىكادا يۈز بېرىشىگە يول قويۇلسا، مادوفى مەبلەغ سالغۇچىلارنىڭ پۇلىنى تاكى بۈگۈنگە قەدەر ئالداپ كەلگەن بولاتتى. ئۇ پايدا دەپ كۆرسەتكەن ئاتالمىش پۇللار ئەمەلىيەتتە يېڭى خېرىدارلىرى مەبلەغ قىلىپ سالغان پۇللار بولۇپ، شۇ پۇللارنىڭ بىر قىسمىنى شەخسىي ئىشى ئۈچۈن ئىشلەتكەن، ئىلگىرىكى مەبلەغ سالغۇچىلارنىڭ پۇلىنى بولسا ئالدىرىماستىن تۆلەشكە باشلىغان.

بۇ ئەھۋاللار ئەمەلىيەتتە خىتاينىڭ پۈتۈن دۇنيا مىقياسىدا ئالدامچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ، بۇ ئارقىلىق ئۆزىنىڭ پارتىلاش خاراكتېرلىك كۆتۈرۈلۈشىنى ئىشقا ئاشۇرغانلىقىغا ئوخشىشىدۇ. غەربنىڭ مەبلەغى خىتايغا كىرىدۇ، كىرىدىمۇ چىقالمايدۇ. بۇ مەبلەغلەرنىڭ بىر قىسمى خىتاينىڭ خەلقئارالىق سودا قىلالىشى ئۈچۈن دوللار پېتى قالىدۇ. بىراق، تاپقان پايدا چوقۇم ئالماشتۇرغىلى بولمايدىغان پۇلنىڭ ئەسلى ھالىتىدە تۇرۇشى، ھەمدە مەبلەغ زىيادە چىڭ كونترول قىلىنىشى كېرەك.

خىتاي شىركەتلىرىگە كەلسەك، بۇ شىركەتلەرنىڭ كۆپچىلىكى خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئىقتىسادىي ياردىمىگە ئېرىشىدۇ،

ياكى خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئەمەلدارلىرىنىڭ پۇل خەزىنىسى سۈپىتىدە ئىشلىتىلىدۇ؛ مالىيە - بوغالتىرلىق پىرىنسىپلىرىنىڭ ھېچ بىرىگە رىئايە قىلمايدۇ. شۇ ۋەجىدىن، چەتئەللىك ئانالىزچىلارنىڭ خىتاي شىركەتلىرىنىڭ مالىيە ساغلاملىقىغا توغرا شەكىلدە ھۆكۈم قىلىشقا ھېچ بىر ئامالى يوق. خىتايدا يامان بىر ئادەت بار. ئۇ بولسىمۇ دۆلەت ئىگىلىكىدىكى خىتاي بانكىسى خەلقئارالىق سىياسەتلەرنىڭ ئېھتىياجىغا ئۇيغۇن شەكىلدە سىياسىي قىممىتى بار دەپ قارىغان بولغان شىركەتلەرگە ئۆزى خالىغان مىقداردا پۇل تارقىتىدۇ. بۇ جەھەتتە كېيىنكى بابلاردا بىلىم ۋە تېخنىلوگىيە جەھەتتە مۇھاكىمە قىلىنىدۇ. خىتاي بىر شىركەتنىڭ مال - بىساتىنى خالىغان پەيتتە يەنە بىر شىركەتكە تەۋە قىلىپ قويالايدۇ. خىتايدا قانۇنلاشقان بوغالتىرلىق دەيدىغان بىر نەرسە مەۋجۇت ئەمەس.

بۇ خىل ئەھۋالغا دۇچ كەلگەن غەرب كارخانىلىرىنىڭ يەنىلا خىتايغا مەبلەغ سېلىشقا خۇشتار بولۇشى تەلۋىلىك، ھەتتا كالىدىن كەتكەنلىكتۇر. خوش، ئۇنداقتا غەرب كارخانىلىرى نېمىشقا مۇشۇنداق قىلىدۇ؟ شۇنىسى ئېنىقكى، ۋال كۆچىسىدىكى پايچېك سودىسى بازىرىنىڭ نەزىرىدە پەقەت ھەر قېتىملىق سودىدىن پايدىغا ئېرىشىشلا بار بولۇپ، بۇ ھال ئۇنىڭ بۇنداق خەتەرنى كۆرمەس قىلىپ قويغان. پېنسىيە فوندى دېرىكتورلىرى بولسا باشقىلار قانداق قىلسا، بىز ئەگىشىپ شۇنى قىلساق

بولدۇ دەپ قاراپ، مەبلەغ سېلىپ پۇل تېپىشقا خۇشتار بولغانلاردۇر. بۇنداق تۈردىكى كىشىلەر ئاز ئەمەس. خىتايغا مەبلەغ سېلىشقا ئۆزىنى ئېتىشىنى تەستىقلايدىغان «ئومۇمنىڭ ئەقلى» بۇ يولغا كىرگەنلەرنى ئۆز يولىنىڭ توغرىلىقىغا ئىشەندۈرىدىغان مۇھىم كۈچ ھېسابلىنىدۇ.

خىتاي مۇشۇ تىپتىكى «ئومۇمنىڭ ئەقلى»نى شەكىللەندۈرۈش ئۈچۈن خىتاي تەشۋىقات ئۇرۇشىغا — ئۆزىنى چىرايلىق كۆرسىتىپ، ئۆزىنى ئىندەككە كەلتۈرۈش جېڭىگە كىرىشكەن. خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ چەتئەللىك مەبلەغ سالغۇچى خېرىدار تېپىش جېڭى كۆپلىگەن ئالدىنقى سەپلەردە بىخەتەر ھالەتتە ئىشقا ئاشتى. خىتاي مەبلەغ سالغۇچىلارنى ۋە مۇخبىرلارنى ئۆزىگە مەھلىيا قىلىپ، سودا ئۆمەكلىرىنى قارشى ئېلىپ، ئۇلارغا زىياپەت بېرىدۇ. خىتاي يەنە ئىنشەنچىلىكلىك تۈسى يۇقىرى بولغان ئېلان بەتلەرنى سېتىۋېلىپ، ۋاشىڭتون پوچتا گېزىتى دېگەندەك تەسىرى زور گېزىتلەردە ئېلان بېرىدۇ.

خىتاي يەرشارى تېلېۋىزىيە تورى دۇنيانىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىكى ئۆزىگە نىسبەتەن تەنقىدى مۇئامىلە مۇخبىرلارنى خىزمەت بىلەن تەمىنلىگەن بولۇپ، بۇ ئارقىلىق جامائەت پىكىرىنى كونترول قىلىدۇ. قوغدىغۇچى گېزىتنىڭ خەۋىرىگە كۆرە، خەۋەر يازغۇچىلاردىن بىرى خىتاينىڭ ئۆز مائاشىنى ئىككى قاتلايدىغان ئىش ھەققى تەكلىپىنى رەت قىلغان.

مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى چەكلىمىسىز ئۇرۇشنىڭ ۋارىيانتلىرى ھېسابلىنىدۇ. خىتاي مەبلەغ سالغۇچىلارنىڭ ئىشەنچىنى قولغا كەلتۈرۈپ خىتايغا مەبلەغ سېلىشى ئۈچۈن ناھايىتى ئۈستىلىق بىلەن ئىندەككە كەلتۈرۈش ۋە خاتا ئۇچۇر بىلەن ئالداش نەيىرەڭلىرىنى تېپىپ چىققان.

بىز خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىنى ئۇلار قالىتس خىزمەتلەرنى قىلدى دەپ ماختاپ تۇرايلى. خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىنى دۇنيادىكى ئەڭ چوڭ ئالدامچى دېيىشكە بولىدۇ. 2018-يىلى نويابىر ئېيىدا خىتاي پىرىزدېنتى شى ئىسپانىيە دۆلەت مەجلىسىدە سۆز قىلىپ، كۆزىنى پارقىرتىپ تۇرۇپلا «خىتاي تاشقى دۇنياغا ئىشكىنى ئېچىۋېتىشتە تېخىمۇ كۆپ تىرىشچانلىق كۆرسىتىدۇ. بىز مەبلەغ سېلىش ساھەسى بازىرىغا كىرىش ئۈنۈمىنى تېخىمۇ يۇقىرى كۆتۈرۈش، ھەمدە ئەقلى مۈلۈك ھوقۇقىنى قوغداش جەھەتتە تېخىمۇ كۆپ تىرىشىمىز» دەپ قىپقىزىل يالغانچىلىق قىلغان.

مەبلەغ سېلىش يوللىرىنى كۆپەيتىش جەھەتتە شى جىنپىڭ ھېچقانداق ۋاقىت ئۇچۇرىنى بەرمىگەن ۋە بۇ ھەقتە چۈشەنچە بەرمىگەن. شۇنداقلا، خىتاينىڭ بىلىم-مۈلۈك ھوقۇقىنى قانداق قوغدايدىغانلىقى توغرىسىدىمۇ «ماڭا ئىشىنىڭلار» دېيىشتىن باشقا ھېچنېمە دېمىگەن.

خىتاينىڭ ئالدامچىلىقنىڭ غەلبە قازىنىشى جۈملىسىدىن ھېسابلىنىدىغان ئىشلاردىن بىرى ئۇنىڭ غەربتە كارخانا قىلىتقى قۇرۇشى ۋە ئۆزىگە

قارشى سەلبىي ئاۋازلارنى تىنچىتىشىدۇر. خىتايغا زور سوممىدا مەبلەغ سالغان شىركەتلەر ئۆز مەبلەغىنى خىتايىدىن ئېلىپ چىقىپ كېتەلمەيدىغانلىقىنى بايقىغىنىدىن كېيىن نېمە قىلالىسۇن؟ بۇنداق شىركەتلەر نەچچە مىڭدىن ئاشىدۇ. ئۇلار مەبلەغلىرى خىتايغا كىرىپ بولغاندىن (كېيىن يۇقىرىقى ئاچچىق رېئاللىقنى سەزگىنىدە) ئۆزىنىڭ ئىككى تاشنىڭ ئارىلىقىدا قالغانلىقىنى ھېس قىلىشىدۇ.

پۇل قۇدۇققا چۈشۈپ كەتتى. بۇ كۆپلىگەن كارخانا كاتتوتۇاشلىرىنىڭ تاشقى دۇنياغا ئوچۇق ئاشكارا دېيەلمەيۋاتقان پىچىرلىشىدۇر. يۇقىرى دەرىجىلىك مالىيە مۇتەخەسسسلارغا بىنائەن چەۋرون، ئېكسون، سونىي، BMW قاتارلىق شىركەتلەرنىڭ خىتايدا مىليارتلاپ دوللار مەبلەغى بار. بىراق، ئۇلار مەبلەغلىرىنى ئۆز دۆلىتىگە قايتۇرۇپ كېتەلمەيدۇ. خىتاي ئۇلارنىڭ دوللارلىرىغا ئېھتىياجلىق بولغانلىقتىن، ئۇلارنىڭ بۇنداق قىلىشىغا يول قويمىدۇ. مەبلەغ سېلىش ساھەسىدىكى كۆپلىگەن كىشىلەر ماڭا خىتاينىڭ 2015-يىلىدىن بۇيان غەربلىك ھېچبىر مەبلەغ سالغۇچىنىڭ مەبلەغىنى ئېلىپ چىقىپ كېتىشىگە يول قويماپتۇ.

خايەن كاپىتال باشقۇرۇش شىركىتىنىڭ قۇرغۇچىسى كايل باس (Kyle Bass) 2019-يىلى ماڭا مۇنداق دېگەن ئىدى: «ئەگەر خىتاي ئىقتىسادىنى ئاشۇرىمەن دېسە، زاپاس بايلىقىنى ئاشۇرۇشى كېرەك. چۈنكى، خىتاي دۇنيانىڭ باشقا

قىسمى بىلەن ئاشۇ ئىقتىسادىي ئېشىشقا تايىنىپ تۇرۇپ تېخىمۇ كۆپ سودا قىلالايدۇ. شۇ ۋەجىدىن، خىتاي مالىيە بالانىسىنى ئېشىپ بارىدىغان تەڭپۇڭلۇقتا ساقلىغان تەقدىردىلا، بۇ ھىيلە - نەيرەڭ ئويۇنىنى داۋاملاشتۇرالايدۇ. يەنى، خىتاينىڭ قولىغا كىرگەن پۇل چىقىپ كەتكەن پۇلدىن كۆپ بولىدۇ. ئۆتكەن ئون يەتتە يىلدا خىتاينىڭ چۆنتىكىگە نەق پۇلنىڭ كىرىشى ئىزچىل ئېشىپ ماڭدى. بىراق 2018-يىلى، 2001-يىلىدىن بۇيانقى تۇنجى نۆۋەت خىتاينىڭ ئىقتىسادى ئېشىشىدا چېكىنىش بولدى.»

خىتاي دۆلەتلىك سىتاتىستىكا ئىدارىسى (The national Bureau of Statistics of China - NBS) 2018-يىلى خىتاينىڭ يىگىرمە سەككىز يىلدىن بېرى ئىچكى ئىشلەپ چىقىرىش ئومۇمىي قىممىتىنىڭ ئەڭ تۆۋەن بىر يىل بولغانلىقىنى، بۇ يىلدا پەقەت 6.6 پىرسەنتلا ئېشىش بولغانلىقىنى بىلدۈرىدىغان سان - سىفىرلارنى ئاشكارلىدى. بۇ ئىدارىنىڭ قوللانغان ئۇسۇلى نائىبىن بولغانلىقى ئۈچۈن، خىتاينىڭ ھەرقايسى ساھەسىدىكى ئىقتىسادىي ئەھۋالىنى ئوتتۇرىغا چىقىرىش قىيىن. چەتئەللىك كۆپلىگەن مالىيە ئانالىزچىلىرى خىتاي ئوتتۇرىغا قويغان بۇ سانلىق مىقدارنىڭ چىنلىقتىن گۇمانلىنىدۇ.

خىتاي دۆلەتلىك سىتاتىستىكا ئىدارىسى بۇ سانلىق مىقدارنى ئېلان قىلىپ بىر نەچچە ھەپتىدىن كېيىن، باس بىر ماقالە ئېلان قىلغان بولۇپ، ماقالىدە مۇنداق دېيىلگەن: «خىتاينىڭ

ئاساسلىق ئىقتىسادى كۆرسەتكۈچى ھېسابلانغان سانائەت ئىشلەپچىقىرىش مىقدارى، ماشىنىلارنىڭ سېتىلىش مىقدارى، مال - ئەشيا لارنىڭ پارچە سېتىلىش مىقدارى ۋە مەبلەغ سېلىش ئومۇمىي سوممىسى قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى ئۆتكەنكى يىللارغا سېلىشتۇرغاندا ئەڭ تۆۋەن ھالەتكە چۈشكەن بولۇپ، بۇنىڭدىكى سەۋەب ئىلگىرىكى سېتىش غىدىقلىشىنىڭ تۆۋەنلىشى، بۇنىڭدىن سىرت خىتاينىڭ قەرزىنىڭ داۋاملىشىشى خىتاي ئىقتىسادىنىڭ چۈشۈشىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان.»

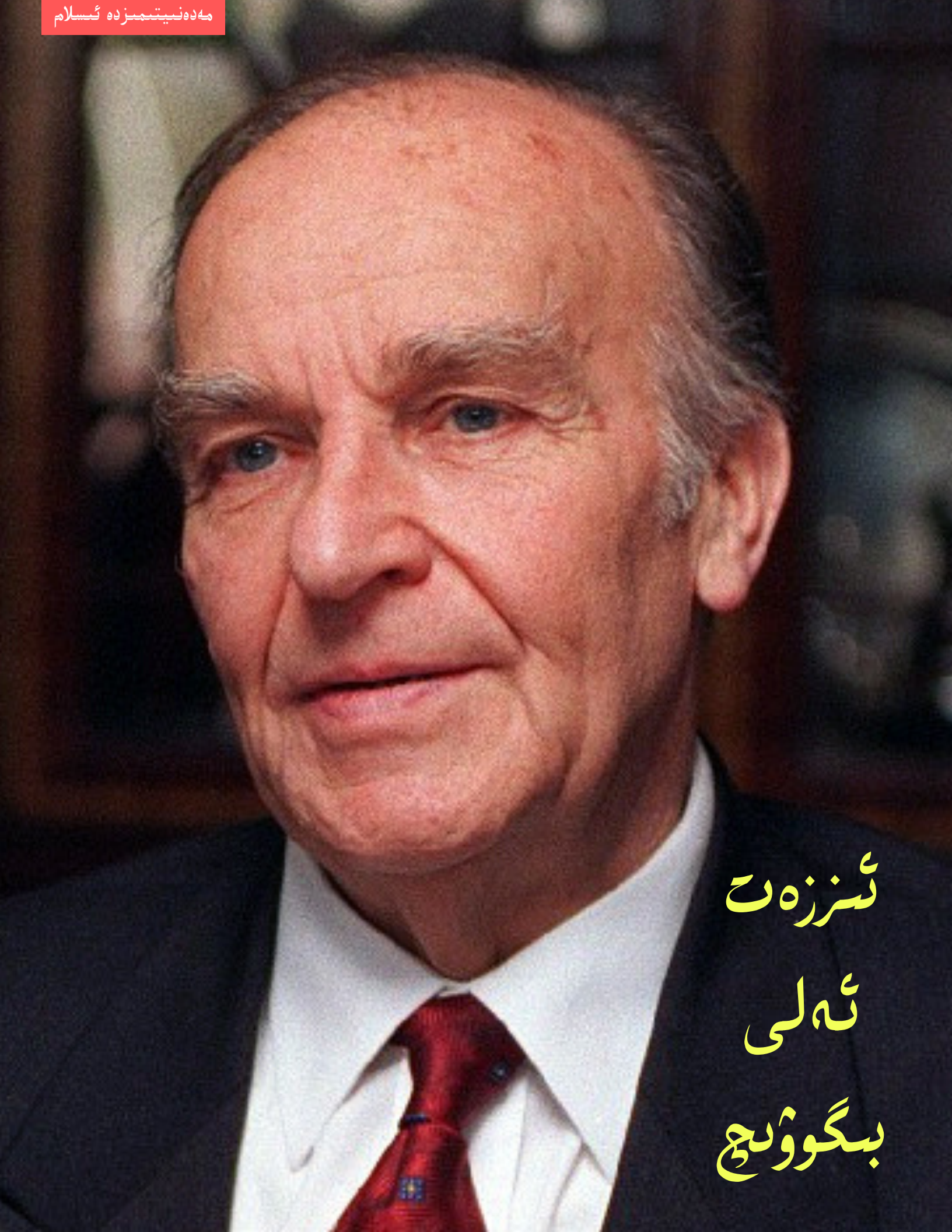
قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئىقتىسادنىڭ ئېشىشىدىكى مەنپىيلىك سودا ۋە مەبلەغ سېلىشتا ئاستىلاشتىن كېلىپ چىققان. بۇ ھال قىسقا مەزگىللىك ئىچكى ھېساباتتا ئاساسلىق ئىككى جەھەتتىن زىددىيەتلىك ئەھۋال كۆرۈلگەنلىكىدىن دېرەك بېرىدۇ. بىرىنچىسى، خىتاي تېخىمۇ كۆپ چەتئەل مەبلەغى ئارقىلىق ئۆزىنىڭ ئىقتىسادى ئېشىشىنى قولغا كەلتۈرۈشكە ئېھتىياجلىق بولىدۇ. ئىككىنچىسى، خىتاي چەتئەل مەبلەغ سالغۇچىلىرى ئېرىشكەن پايدىنى سىرتقا چىقىرىۋەتمەيدۇ. گەرچە بۇ مەبلەغ سېلىشتىكى ھالقىلىق مەسىلە بولسىمۇ، بىراق خىتاي ئىقتىسادى جەھەتتىن ئېشىشىنى ئويلىشىدىكەن، چەتئەلدىن كىرگەن بىر سېنتىمۇ قويۇۋەتمەسلىكى كېرەك بولىدۇ. مۇشۇنداق قىلغاندىلا ئۆز غەربىنى ئىشقا ئاشۇرالايدۇ.

ئەگەر بىرى ئالدامچىدەك كۆرۈنىدىغان بولسا، قىلمىشلىرى ئالدامچىلىق قىلمىشى بولسا،

ئەمما، ئۆزىنىڭ ئالدامچىلىقىنى ئىنكار قىلسا، ئۇ كىم بولۇشى مۇمكىن؟ ئۇ دەل خىتايىدۇر. ئۇنداقتا ئۇنىڭغا مەبلەغ سالغۇچىلار كىم؟ ئۇلار يا ئاشۇ ئالدامچىنىڭ شېرىكى، ياكى شۇ ئالدامچىنىڭ زىيانكەشلىكىگە ئۇچرىغۇچى. ئەلۋەتتە، ئالدامچى ۋە شېرىكلىرىنىڭ زىيانكەشلىكىگە ئۇچرىغۇچى ئۈچۈن ئىشلىتىدىغان بىر سۆزى بار بولۇپ، ئۇ بولسىمۇ «قاپاق كالا» دۇر.

(داۋامى كېيىنكى سانلاردا ئۇلاپ ئېلان قىلىندۇ)

ئىنگىلىزچىدىن ھېكمەت يار ئىبراھىم تەرجىمە قىلدى

ئسزەح
ئەلی
بگۆوئەچ

ئەلى ئىززەت بىگوۋىچ

«ئۇنتۇلغان ئىرقىي قىرغىنچىلىق تەكرارلىنىدۇ.»

— ئەلى ئىززەت بىگوۋىچ

ئەلى ئىززەت بىگوۋىچ ياۋروپالىق مۇسۇلمان سىياسىئون، دۆلەت قۇرغۇچى بولۇشتىن سىرت، 20 - ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا شەرق ۋە غەرب دۇنياسىغا تەسىر كۆرسەتكەن ئىسلام مۇتەپەككۇرىدۇر. 1990 - يىلى بوسنىيە پىرىزدېنتى بولۇپ سايلانغان ئەلى ئىززەت بىگوۋىچ، 1994 - يىلى، 5 - نويابىر كۈنى گېرمان زۇرنالىستىنىڭ زىيارىتىنى قوبۇل قىلغاندا مۇنداق دېگەن: «مەن چىدامچان بولغان بولسام، بۇنىڭدىكى سەۋەب ئاۋۋال مۇسۇلمان بولغانلىقىم، ئاندىن ياۋروپالىق بولغانلىقىم ئۈچۈندۇر. ياۋروپا بەزى خاتالىقلارنى قىلىۋاتىدۇ، ئوپپوچۇق ھەقىقەتلەر كۆرۈنۈپ تۇرۇقلۇق، ئۆز خاتالىقلىرىدىن ۋاز كەچمەيۋاتىدۇ. مەسىلەن، مۇشۇ قېتىملىق ئۇرۇشتا بوسنىيەدە يۈزلىگەن چېركاۋ ۋە مەسجىدلەر ۋەيران قىلىندى. بۇلارنىڭ ھەممىسىنى ياۋروپالىقلار ۋەيران قىلدى. بوشناقلار ھېچبىر قۇرۇلۇشنى ۋەيران قىلغىنى يوق. ئوسمانلى تۈرك ھاكىمىيىتى دېگەندەك كۆڭۈلدىكىدەك بولمىسىمۇ، بىراق خىرىستىئان خەلقىنى ۋە ئۇلارنىڭ ئوتتۇرا ئەسىردىن قالغان مىراسلىرىنى بەش يۈز يىل مۇھاپىزەت قىلغان ئىدى. بېلگراتقا يېقىن جايدىكى فرۇشكا گورا چېركاۋلىرى ئوسمانلى دۆلىتى ھاكىمىيىتى ئاستىدا ئۈچ يۈز يىل ساقلىنىپ قالغان ئىدى. ئەپسۇسكى، ياۋروپا ھاكىمىيىتى ئاستىدا بۇ چېركاۋلار ئۈچ يىل مەۋجۇت بولۇپ تۇرالماي، ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە ياۋروپالىقلار تەرىپىدىن كۆيدۈرۈپ تاشلاندى.»

كۈچلۈك ياۋروپادىكى ئاجىز مۇسۇلمانلارنىڭ لېدىرى، يېڭى قۇرۇلغان تەسىر كۈچى يوق دۆلەتنىڭ پىرىزدېنتى ئەلى ئىززەت بىگوۋىچنىڭ يۇقىرىقى بايانلىرىدىن شۇ نەرسە كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇكى، ئۆز قەۋمىنىڭ ۋە ئۆزى تاللىغان ئەقىدىنىڭ مەنپەئەتىنى قوغداش يولىدىكى ھېچنەمىدىن قورقمايدىغان جەسۇرلۇق لېدىر بولغۇچىنىڭ مەنئىي تاجىدۇر. تارىختىن بۇيان داۋاملىشىپ كەلگەن بىر ھەقىقەت شۇكى، جەسۇر لېدىرلار قىلالايدۇ، ئەگەشتۈرەلەيدۇ ۋە باش ئەگدۈرەلەيدۇ.

ئەلى ئىززەت بىگوۋىچ 1925 - يىلى 8 - ئاۋغۇست بوسنىيە - ھېرتسىگوۋىنادىكى بوسانسكى شاماتس شەھرىدە تۇغۇلغان. ئۇ تۇغۇلغاندا بۇ زېمىندا يۇگوسلاۋىيە پادىشاھلىقى (1918 - 1929) ھۆكۈم سۈرۈۋاتقان ئىدى.

يۇگوسلاۋىيە زېمىنىنىڭ بىر بۆلۈكى سىربىستان دەپ ئاتالدى. ئوسمانلى ئىمپېراتورلۇقى بۇ زېمىنلارنى 1389 - يىلىدىن 1878 - يىلىغا قەدەر ئۆز ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدا تۇتقان ئىدى. ئۇنىڭدىن كېيىن بۇ زېمىنلار ئاۋستىرىيە - ۋېنگىرىيە ئىمپېرىيىسىنىڭ (1878 - 1918) كونتروللۇقى ئاستىدا بولغان ئىدى.

ئەلى ئىززەت بىگوۋىچنىڭ مەرتىۋىلىك بىر ئائىلىدىن كەلگەن، ئۆزى بىلەن ئوخشاش ئىسمىدىكى چوڭ دادىسى ئىستانبۇلدا ئوسمانلى ئارمىيىسىدە ئەسكەرلىك قىلىۋاتقان مەزگىلدە، ئۈسكۈدارلىق تۈرك قىزى سىدىقە خانىم بىلەن توي قىلغان. ئەلىنىڭ ئەجدادلىرى ئەسلىدە بېلگراتتا ياشايتتى. 1863 - يىلى سىربىستاندىن سۈرگۈن قىلىنغان مۇسۇلمانلارنىڭ يەرلىشىشى ئۈچۈن سۇلتان ئابدۇلەزىز ساۋا دەرياسى بويىدا قۇرغان ئەزىزىيەگە كۆچكەن. كېيىن، ئەلىنىڭ چوڭ دادىسى بوسانسكى شاماتس دەپ ئاتالغان بۇ شەھەرنىڭ باشلىقى بولغان.

ئەلنىڭ تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلگەن دادىسى مۇستافا بالىلىرىنى ياخشى تەربىيەلەش ئارزۇسىدا بوسانىكى شاماتىتىن ئائىلىسى بىلەن سارايپۇۋغا كۆچۈپ كەلگەن. بۇ چاغدا ئەلى ئىككى ياشتا ئىدى. ئائىلىسىدە ياخشى تەربىيە ئالغان، بولۇپمۇ ئانىسىدىن دىنىي تەلىم ئالغان ئەلى ساراي بوسنادىكى داغلىق مەكتەپلەردىن بىرى بولغان ئوغۇللار بىرىنچى ئوتتۇرا مەكتىپىدە ئوقۇغان. بۇ مەكتەپتە بىر مەزگىل كوممۇنىستلارنىڭ تەشۋىقاتىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان. مۇشۇ دەۋرلەردە ئوقۇغان غەرب پەلسەپىسىگە ئائىت ئەسەرلەرنىڭ تەسىرى بىلەن — ئۆزىنىڭ ئېيتقىنىدەك — ئېتىقادىدا داۋالغۇش بولغان. ئەمما ھېچقاچان ئىسلام بىلەن بولغان ئالاقىسىنى ئۈزۈمگەن. كوممۇنىستلارنىڭ دىنسىزلىق نەزەرىيىلىرىنى قوبۇل قىلمىغان. كاتتا پەيلاسوپ كانتنىڭ «ئوقۇل ئەقىلگە تەنقىد»، سېپىڭلېرنىڭ «غەربنىڭ چۆكۈشى» قاتارلىق ئەسەرلەرنىڭ چوڭقۇر تەسىرىگە ئۇچرىغان. ياشلىقىدا بىر مەزگىللىك ئىدىيە داۋالغۇشىدىن كېيىن، ئىسلامىي كىملىكىدە مەھكەم تۇرۇش يولىنى تاللىغان. ئەلى ئىززەت بىگوۋىچ ياش چاغلىرىدىلا ئۆز دۆلىتىدىكى مۇسۇلمانلارغا قارىتىلغان ئايرىمچىلىققا قارشى چىقىدىغان شەخسلەر ئارىسىدا يەر ئالغان.

ئەلى ئىززەت بىگوۋىچ 1943-يىلى تولۇق ئوتتۇرىنى پۈتتۈردى. يېقىن-يورۇقلىرىنىڭ باھاسىچە، ئۇ تولۇق ئوتتۇرىنى ئۆكتىچى خاراكتېرگە ئىگە بىر ياش سۈپىتىدە پۈتتۈرگەن ئىدى. مۇشۇ يىلى، ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە «يۇگوسلاۋىيە دېموكراتىك فېدىرال جۇمھۇرىيىتى» ئىسمىدا ۋاقىتلىق دۆلەت قۇرۇلدى.

1945-يىلى تىتو لېدىرلىقىدىكى پارتىزانلار قوشۇنى سارايپۇۋنى قولغا ئالغاندا، ئەلى ئىززەت بىگوۋىچ سىربلار تەرىپىدىن ئەسكەرلىككە قاتناشتۇرۇلدى. 1946-يىلى ئەلى ئىلگىرىكى تەشكىلاتچىلىق ۋە مەلۇم دەرىجىدىكى ئىسلامىي پائالىيەتلىرى سەۋەبلىك 1946-يىلى ئون تۆت بۇرادىرى بىلەن بىرلىكتە تۈرمىگە تاشلاندى. بۇ تېتونىڭ «يۇگوسلاۋىيە فېدىرال خەلق جۇمھۇرىيىتى» نى ئېلان قىلغان يىلى ئىدى. ئەلى ئۈچ يىل تۈرمىدە يېتىپ چىققاندىن كېيىن خالىدە خانىم بىلەن توي قىلدى. ئاندىن ئۇنىۋېرسىتېت ئوقۇشۇنى داۋاملاشتۇرۇشقا ئاتلاندى. دەسلەپىدە دېھقانچىلىق فاكولتېتىغا كىرىپ، ئوقۇشنىڭ يېرىمىنى تۈگەتكەندىن كېيىن قانۇن فاكولتېتىغا كۆچتى. 1956-يىلى ئۇنىۋېرسىتېتنى پۈتتۈردى.

ئەلى ئىززەت بىگوۋىچ كىتاب ئوقۇشقا بەك ئەھمىيەت بەرگەن بولۇپ، ياشلىقىدىن بېرى كوممۇنىست رېجىمىنىڭ باستۇرۇشلىرىغا قارىماي ئەركىن پىكىرلىرىنى يېزىپ تۇراتتى. ياشلارغا كۆڭۈل بۆلەتتى. ئەلى ئىززەت بىگوۋىچ ئىلمىي ۋە پىكىرىي ئارتۇقچىلىقى، زىيالىيلىق ئالاھىدىلىكى ۋە مۇسۇلمانلىق كىملىكىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان پىكىرلىرى بىلەن تېزلا دىققەتكە سازاۋەر بولدى. ئىسلامىي مەيداندا تۇرۇپ ئوتتۇرىغا قويغان پىكىرلىرى بوشناقلار ئارىسىدا ئەمەس، سابىق يۇگوسلاۋىيەدىكى خىلمۇ خىل ئېتنىك گۇرۇپپىلارغا مەنسۇپ مۇسۇلمانلارغىمۇ تەسىر كۆرسەتتى. بۇ رەۋىشتىكى پىكىر ۋە پائالىيەتلىرى سەۋەبلىك ھاكىمىيەتنىڭ زەربە ئوبېيكتىغا ئايلاندى. 1970-يىللاردا بىر بۆلۈك سەپداشلىرى بىلەن بىرلىكتە يېزىپ ئېلان قىلغان «ئىسلام خىتابنامىسى» نامىدىكى كىتابچە دۆلەتنىڭ ئىچى ۋە سىرتىدا زور تەسىر قوزغىدى. بوسنىيە-ھېرتسىگوۋىنا ۋە يۇگوسلاۋىيە مۇسۇلمانلىرىدىن سىرت، پۈتۈن دۇنيا مۇسۇلمانلىرىغا ۋە ئىنسانىيەتكە ئۆز دىنداھلىرى ئۈستىدىكى مەجبۇرىيىتىنى ئەسلىتىدىغان بۇ خىتابنامىنىڭ يازغۇچىلىرى كېيىن سىياسىي باستۇرۇشقا دۇچ كەلدى.

ئەلى ئىززەت بىگوۋىچ بۇ دەۋرلەردە «يۇگوسلاۋىيە سوتسىيالىستىك فېدىرال جۇمھۇرىيىتى» دەپ ئاتالغان كوممۇنىستىك دۆلەتنىڭ پۇقراسى بولۇپ ياشىماقتا ئىدى.

1980- يىلى تىتو ئۆلگەندىن كېيىن، يۇگوسلاۋىيەنىڭ ۋەزىيىتى تېخىمۇ ناچارلىشىشقا يۈز تۇتتى. 1983- يىلى ئەلى ئىككىنچى قېتىم قولغا ئېلىندى. ئەلى قولغا ئېلىنغاندىن كېيىن، ئۇنىڭغا ئەگىشىپ كۆپلىگەن زىيالىيلار «قانۇنىي تەرتىپنى بۇزىدىغان تەشكىلات قۇرۇشقا ئۇرۇنغان» دېگەن جىنايەت بىلەن سوتلىنىپ، تۈرمىگە تاشلاندى. سوتتا ئەلىگە تەشكىلاتنىڭ لېدىرلىق جىنايىتى ئارتىلدى ۋە ئون تۆت يىللىق قاماق جازاسى بېرىلدى. ئەلى بىلەن بىللە تۈرمىدە ياتقان سەپداشلىرى كېيىنكى مۇستەقىللىق كۈرىشىنىڭ يادروسى بولۇش رولىنى ئوينىدى.

1987- يىلى ئۇنىڭغا قىلمىشلىرىغا پۇشايمان قىلىپ كەچۈرۈم سوراش ۋە سىياسىي پائالىيەتكە ئىككىنچىلەپ ئاياق باسقۇچقا ۋەدە بېرىشى نەتىجىسىدە قويۇپ بېرىلدىغانلىقى توغرىسىدا تەكلىپ سۈنۈلدى. ئەلى بۇ تەكلىپنى رەت قىلدى. كوممۇنىست دۇنياسى چۆكۈشكە يۈزلەنگەن بۇ پەيتلەردە ئىسلامىي ۋە دېموكراتىك ئەللەرنىڭ تەلەپ قىلىشى نەتىجىسىدە، ئەلى 1988- يىلى، 25- نويابىر تۈرمىدىن قويۇپ بېرىلدى. بۇ چاغدا ئۇ ئاتىمىش ئۈچ ياشتا ئىدى. 1990- يىلى مارت ئېيىدا «دېموكراتىك ھەرىكەت» پارتىيىسىنى قۇردى. مۇسۇلمانلارنىڭ تەسىر كۈچى بار رايونلاردا تەسىر كۈچىنى كېڭەيتىشكە باشلىدى. يۇگوسلاۋىيەنىڭ پارچىلىنىش پەيتىدە سىياسەتكە ئىشتىراك قىلىپ، قىسقا مۇددەت ئىچىدە ئۆز پارتىيىسىنى بارغانچە كۈچەيتكەن ئەلى ئىززەت بىگوۋىچ 1990- يىلىدىكى سايلامدا غەلبە قازىنىپ بوسنىيە- ھېرتسىگوۋىنا پىرىزدېنتى بولۇپ سايلاندى. 1991- يىلى ئۆكتەبىردە بوسنىيە- ھېرتسىگوۋىنانىڭ مۇستەقىللىقىنى ئېلان قىلدى. مۇشۇ يىلى مارت ئېيىدا ئېلىپ بېرىلغان نوپۇس سىتاتىستىكىسىدا بوسنىيە- ھېرتسىگوۋىنانىڭ نوپۇسى 4.5 مىليون ئىدى. بوسنىيە- ھېرتسىگوۋىنا ئەسلىدە يۇگوسلاۋىيە فېدىراتسىيىسىنى تەشكىل قىلغان، يۇگوسلاۋىيەگە باغلىق جۇمھۇرىيەتلەردىن بىرى ئىدى. بىراق، دۆلىتى سىرپىلارنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچرىدى ۋە سىرپىلارغا قارشى ئۈچ يىل قانلىق جەڭ قىلىش نەتىجىسىدە، 1995- يىلى 14- دېكابىردا بوسنىيە- ھېرتسىگوۋىنانى مۇستەقىل دۆلەت دەپ تونۇيدىغان دايتون كېلىشىمى ئىمزالاندى.

مۇشۇ يىلى 11- ئىيۇل باشلانغان قەتلىئامدا ئەلى ئىززەت بىگوۋىچنىڭ خەلقىدىن يۈز مىڭلىغان كىشى سىرپ ئەسكەرلىرىنىڭ قەتلىئامىغا دۇچ كەلگەن بولۇپ، بۇ قەتلىئام ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى جەريانىدا يۈز بەرگەن قەتلىئامدىن كېيىن، ياۋروپادىكى ئەڭ چوڭ قەتلىئام ھېسابلىنىدۇ. بۇ ھەقتە باشقا ماقالىدە مەخسۇس توختىلىمىز.

پىرىزدېنت ئەلى ئىززەت بىگوۋىچ ئۇرۇش مەزگىلىدە ۋە ئۇرۇشتىن كېيىن خەلقئارانىڭ كۈچلۈك بېسىمىغا دۇچ كەلگەن بولسىمۇ، بوسنىيە- ھېرتسىگوۋىنانىڭ مۇستەقىللىقى ئۈچۈن دىپلوماتىيە ۋە ئەسكىرىي جەھەتتە كۈچلۈك تىرىشچانلىق كۆرسەتتى. 1996- يىلى 14- ئىيۇلدا ئۆتكۈزۈلگەن تۇنجى سايلامدا بوشناق، ھىرۋات ۋە سىرپ ۋەكىللىرىدىن ۋۇجۇدقا كەلگەن ئۈچ تەرەپلىك رەئىسلىك كومىتېتىغا تاللاندى ۋە كومىتېتنىڭ رەئىسلىكىنى ئۈستىگە ئالدى. 1998- يىلىدىكى سايلامدىمۇ غالىپ كېلىپ كومىتېتنىڭ رەئىسلىكىنى داۋام قىلدى. سالامەتلىك ئەھۋالىنىڭ خىزمىتىنى داۋاملاشتۇرۇشىغا يار بەرمەسلىكى سەۋەبلىك 2000- يىلى ئىيۇلدا خىزمىتىدىن چېكىنىپ، پىرىزدېنتلىقنى ئۆتۈنۈپ بەرگەن. 2003- يىلى ۋاپات بولغان.

ئىسلامىيەتنىڭ دىنىي ۋە ماددىي جەھەتتە بىر گەۋدىلىشىپ كەتكەن مۇكەممەل سىستېمىغا ئىگە ئىكەنلىكىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. شەرق دۇنياسىدىكى ھاياتنىڭ روھىي- مەنىۋىي تەرىپىگە ئەھمىيەت

بېرىشنىڭ، غەرب دۇنياسىدىكى ماددىنى ئاساس قىلىشنىڭ ھەر ئىككىسىنىڭ ناتوغرا ئىكەنلىكىنى؛ ئىسلامىيەتنىڭ ھەم روھىي، ھەم ماددىي جەھەتكە تەڭ ئەھمىيەت بېرىدىغانلىقىنى تەكىتلەيدۇ. ئۇنىڭ دۆلەتچىلىك، ۋەتەنپەرۋەرلىك ئېڭى بوسىنىيەلىكلەرگىلا ئەمەس، پۈتۈن دۇنياغا ئۈلگە بولۇشقا ئەرزىيدۇ.

ئەلى ئىززەت بىگوۋىچنىڭ مەشھۇر ئەسەرلىرىدىن «ئىسلامنىڭ ماياكى»، «ئىسلام خىتابنامىسى ۋە ئىسلامىي ئويغۇنىشتىكى مەسىلىلەر»، «تارىخقا شاھىدلىقىم»، «شەرق ۋە غەرب ئارىسىدا ئىسلام»، «ئەركىنلىككە قېچىش: زىنداندىن خاتىرىلەر»، «نۇتۇقلىرىم» قاتارلىقلار بار.

ئەلى ئىززەت بىگوۋىچنىڭ مەشھۇر سۆزلىرىدىن بەزىلىرى تۆۋەندىكىچە:
«بىزمۇ زالىملاردىن بولساق، زۇلۇمغا قارشى جەڭ قىلىشىمىزنىڭ ھېچبىر مەنىسى قالمايدۇ.»

«ھەر ئىش ئاخىرلاشقاندا ئېسىمىزدە قالىدىغان ئىش دۈشمەنلىرىمىزنىڭ سۆزلىرى ئەمەس، دوستلىرىمىزنىڭ سۆزىدۇر.»

«يەر يۈزىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى بولۇش ئۈچۈن، كۆك يۈزىنىڭ ئوقۇغۇچىسى بولۇش لازىم.»

«دىن خۇراپاتلىقلارنى يوق قىلمىسا، خۇراپاتلىق دىننى يوق قىلىدۇ.»

«ئۇرۇشتا دەھشەتلىك زۇلۇمغا ئۇچرىدىڭلار. زالىملارنى كەچۈرۈش، كەچۈرمەسلىكتە ئىختىيارلىق ئۆزۈڭلاردا. نېمە قىلساڭلار قىلىڭلاركى، ئىرقىي قىرغىنچىلىقنى ئۇنۇتماڭلار. چۈنكى، ئۇنتۇلغان ئىرقىي قىرغىنچىلىق تەكرارلىنىدۇ.»

«ھەممىگە قانداق ئاللاھ بىلەن قەسەمكى، قۇل بولمايمىز.»

«سەنئەت ئۈچۈن يالىڭاچلانغۇچىنى ئالقىشلىغانلار، ئاللاھ ئۈچۈن كىيىنگۈچىگە نېمىشقا زۇلۇم قىلىدۇ؟»

«ھەقىقىي ۋەتەنسىۋىيەر ئۆز ۋەتىنىنى باشقا ۋەتەنلەردىن ئۈستۈن كۆرگۈچى ئەمەس. ھەقىقىي ۋەتەنسىۋىيەر دېگەن ئۆز ۋەتىنىنىڭ ماختاشقا لايىق بولۇشى ئۈچۈن ھەرىكەت قىلغۇچىدۇر.»

ھېكمەتپار ئىبراھىم تەييارلىدى

بايدىن دەۋرىدىكى ئامېرىكا
خىتايغا يۈمىشمايدۇ

دانيېل بىير

بايدىن دەۋرىدىكى ئامېرىكا خىتايغا يۇمشىمايدۇ

دانيېل بېير

بېيجىڭ بەلكىم ئۆزگۈرۈشچانلىقى تۆۋەنرەك ئامېرىكا ھۆكۈمىتىنى خالىشى مۇمكىن. بىراق، ئۇ بايدىننىڭ (ئۆزىگە نىسبەتەن) يۇمشاقراق بولۇشىنى تاما قىلىپ يۈرمەسلىكى كېرەك.

بايدىن باشچىلىقىدىكى ئاقساراي خىتاي سىياسىتى جەھەتتە پىرىزدېنت دونالد ترامپنىڭ (شەرقىي تۈركىستاندىكى جازا لاگېرلىرىغا كۆز يۇمۇۋېلىشى قوشۇلۇپ) خىتاي رەئىسى شى جىنپىڭنىڭ نامىنى ماختاپ تىلغا ئېلىشى، بىر بولسا خىتاي بىلەن تاموژنا بېجى ئۇرۇشىغا چۈشۈشى قاتارلىق ھېلىدىن ھېلىغا ئۆزگۈرۈپ تۇرىدىغان يول تۇتقان ترامپ ھۆكۈمىتىگە قارىغاندا تېخىمۇ مۇقىم ۋە بىر-بىرىگە ماسلىشىدىغان يول تۇتۇشى مۇمكىن. باش ئاخىرى ماسلاشقان ئىستراتېگىيە تۇتۇش خىتاي بىلەن بولغان مۇرەككەپ ۋە قىيىن مۇناسىۋەت ئۈچۈن مۇقىملىق ئېلىپ كېلىدۇ. بىراق، تۇراقلىق مۇئامىلە قىلىش ھەرگىزمۇ يۇمشاقلىق بىلەن مۇئامىلە قىلىشتىن دېرەك بەرمەيدۇ. چۈنكى، ئامېرىكىدىكى ئىككىلى پارتىيە خىتاي ئىستراتېگىيىلىك رەقىب دېيىشتە بىرلىككە كېلىپ بولغىنى ئېنىق. شۇنىسى ئېنىقكى، بەلكىم بېيجىڭ ئالدىن پەرەز قىلغىلى بولىدىغان سۆھبەتچىگە روبرو كېلىدىغانلىقىنى ئۈچۈن خۇشال بولۇشى مۇمكىن. بىراق، بېيجىڭ ئامېرىكانىڭ يېڭى ھۆكۈمىتىنىڭ ئۆزىگە يۇمشاق بولۇشىنى ئارزۇلىسا بولمايدۇ.

بايدىنغا ياردەم بېرىش ئامېرىكا تاشقى سىياسىتىنىڭ كۆپىنچىسىنىڭ پىرىزدېنتنىڭ ۋاسىتىسى ئارقىلىق يۈرۈشىدىغانلىقى، بۇ سەۋەبلىك ئىچكى سىياسەتنىڭ چەكلىمىسىگە بوشراق ئۇچرايدىغانلىقىنىڭ رېئاللىق ئىكەنلىكىدۇر. بىراق، ناۋادا جۇمھۇرىيەتچىلەردىن مىچ ماكونېلنىڭ ئامېرىكا ئاۋام پالاتاسىنى كونترول قىلىشى داۋاملاشسا، ئۇ ھالدا كېڭەش پالاتاسىدىكى جۇمھۇرىيەتچىلەر دەسلىپىدە يولۇقىدىغان سىناقلاردىن بىرى، يېڭى پىرىزدېنتنى ئەدەپلەيمەن دەپ ئامېرىكاغا زىيان يەتكۈزۈش بولۇشى مۇمكىن. ئامېرىكا خىتاي ۋىروسىنى يېڭىش ۋە ئىقتىسادنى يېڭىدىن جانلاندۇرۇش ئۈچۈن ئۇل مۇئەسسەسەلەرگە مەبلەغ سېلىشىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئاساستا كۈچلۈك بىر ئىقتىسادىي تۈرتكۈگە ئېھتىياجلىق. خىتايغا تېخىمۇ قاتتىق بولۇشنىڭ تەرەپدارى بولغان جۇمھۇرىيەتچىلەر چوقۇم ئامېرىكا ئىقتىسادىنىڭ كۈچلۈك بولۇشىنىڭ بىر ئىستراتېگىيىلىك تەخىرىسزلىك ئىكەنلىكىنى قوبۇل قىلىشى كېرەك.

بەزى مۇلاھىزىچىلەر ترامپ پىرىزدېنتلىقى ۋە ئۇنىڭ قەدىرىسىز ئاقىۋىتى خىتاي ھۆكۈمەت رەھبەرلىرىنى جاسارەتلەندۈردى ۋە ئۇلارنىڭ ئۆز سىستېمىسىنىڭ ئۈستۈنلۈكىگە بولغان ئىشەنچىنى ئاشۇرۇۋەتتى دەپ

قارايدۇ. سايلام كۈنى خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ تەشۋىقات گېزىتى بولمىش يەرشارى ۋاقىت گېزىتىنىڭ باش مۇھەررىرى خۇ شىجىن تىۋىتىردا ئامېرىكادىكى ھەر قايسى شەھەرلەردىكى دۇكانلارنىڭ تاقىلىشقا يۈز تۇتقانلىقىدىن گۈل قەھەللىرىنىڭ ئېچىلىپ كەتكەنلىكىنى ئىپادىلەپ، مالىمانچىلىق ئادەتتە «نامرات دۆلەتلەردىكى قىيىن مەسىلە، ئەمدى بۇنىڭ ئامېرىكا كۆرۈلۈش مۇمكىنچىلىكىنى كىشىلەرنى ئەندىشىگە سالىدۇ. ئامېرىكا خارابىلىشىۋاتىدۇ» دەپ يازدى. خىتاي پۇقرالىرىنىڭ مۇستەبىت خىتاي رىجىمىنىڭ رەھبەرلىرىنىڭ قانداق سايلانغانلىقىنى كۆرمەسلىكى ئۈچۈن، خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئۆز دېرىزىلىرىنى ئىچىدىن تاقىۋالغانلىقىنى ئەسكەرتىش لازىم ئىدى، ئەلۋەتتە.

ترامپنىڭ غەيرى ئىش - ئىزلىرىنىڭ خەلقئارادا ئامېرىكا دېموكراتىيىسىنىڭ يۈزىگە داغ چۈشۈرگەنلىكىنى ئىنكار قىلالمايمىز، ھەم رەت قىلالمايمىز. ئەمما، بۇ جەھەتتە كۆپتۈرمىچىلىك قىلماسلىقىمىز لازىم. ئاقۋەتتە، گىگانىت، كۆپ ئىرىقلىق، كۆپ دىنلىق، سانائەتلەشكەن دېموكراتىيە دۆلىتى ئامېرىكا ئاقۋەتتى پەيتى كەلمىگۈچە بىلىنمەيدىغان بىر سايلام ئېلىپ باردى. بۇ سايلانغانلارنىڭ قاتنىشىش خاتىرىسىنى شەكىللەندۈردى، شۇنداقلا خىتاي ۋىروسى مەزگىلىدە كۆپ دىشۋارچىلىقلارنى كەلتۈرۈپ چىقارماستىن ئېلىپ بېرىلدى. بۇ سايلام نۆۋەتتىكى پىرىزدېنت ۋە يېڭى پىرىزدېنت ئۈچۈن مەغلۇبىيەت ئېلىپ كەلدى.

بايدىننىڭ ئامېرىكانى بۆلۈنگەن ھۆكۈمەت ئارقىلىق يېتەكلەپ مېڭىش مۇمكىنچىلىكى چوڭ. ئۇنىڭ ھۆكۈمىتى دۆلەتنىڭ 21 - ئەسىردىكى رىقابەتكە تاقابىل تۇرالىشىنى كاپالەتكە ئىگە قىلىدىغان ئەسلىپلەر بىلەن جابدۇيدىغان كېلىشىملەرنى ئوتتۇرىغا چىقىرىش ئۈچۈن (خىتايغا بولغان ئىستراتېگىيىلىك رىقابەتمۇ شۇنىڭ ئىچىدە) ئوخشىمىغان سايلام رايونلىرىدىن كەلگەن كېڭەش پالاتا ئەزالىرى ۋە ۋەكىللەر بىلەن ھەمكارلىشىشى ۋە مۇرەسسەلىشىشى كېرەك. بۇ قالايمىقانچىلىققا ۋە رىقابەتكە تولغان ھالدا يۈز بېرىدۇ، بۇ جەھەتتىكى ئىلگىرىلەش تۈز سىزىقلىق ھالەتتە بولمايدۇ. ھالبۇكى، بۇ ھەرگىزمۇ بىر يېڭى ھېكايە ئەمەس، بەلكى بۇرۇندىن داۋاملىشىپ كەلگەن ھېكايە. خىتاي رەھبەرلىرى ئۆزلىرىنى يىراقنى كۆرەر دەپ كۆرەڭلەپ كېتىشىدۇ. نۆۋەتتە ئامېرىكا كۆپلىگەن ئىچكى ۋە تاشقى مەسىلىلەرگە دۇچ كەلدى. بىراق، ئۇزاق مۇددەتتىن قارىغاندا، دېموكراتىيە ئاجىزلىقنىڭ ئەمەس، كۈچنىڭ مەنبەسىدۇر.

ئىنگىلىزچىدىن ئۆتكۈر ئالماس تەرجىمىسى

مەنبە:

[/https://foreignpolicy.com/2020/11/06/biden_china_trump_election](https://foreignpolicy.com/2020/11/06/biden_china_trump_election)

ئامېرىكا پرېزىدېنت سايلامىنىڭ 10

رەقەم ئارقىلىق چۈشەندۈرۈلۈشى

Elections 20

ئامېرىكا پىرىزدېنت سايلىمىنىڭ 10 رەقەم ئارقىلىق چۈشەندۈرۈلۈشى

شەنبە كۈنى دېموكراتلار پارتىيىسىدىن بايدىن ئامېرىكا پىرىزدېنت سايلىمىدا غەلبە قىلغان بولۇپ، ئۇ سەيشەنبە كۈنى سايلام ساندىقلىرى ئېتىلىپ نەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن ئاران ئاخىرى نەتىجە چىقىرىلغان مۇشۇنداق جىددىي سايلامدا، جۇمھۇرىيەتچىلەر پارتىيىسىدىن بولغان پىرىزدېنت ترامپ ئۈستىدىن غالىب كەلدى.

دۇنيا مىقياسىدىكى يۇقۇملۇق كېسەللىك ۋە دۇنياۋى ئىقتىسادىي چېكىنىش يۈز بېرىۋاتقان بۈگۈنكى كۈندە، جىددىي ئېلىپ بېرىلغان تارىخىي خاراكتېرلىك ئامېرىكا پىرىزدېنتلىق سايلىمىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدىغان 10 رەقەمنى رەتلەپ چىقتۇق. بېرىلگەن سانلىق مەلۇماتلار شەنبە كۈنى چۈشتىن كېيىنگىچە بولغان كۈچكە ئىگە سايلام بېلەتلىرىگە ئاساسەن ھېسابلاندى.

[65 مىليون]

يۇقۇم سەۋەبىدىن سايلىغۇچىلارنىڭ يېرىمىغا يېقىنى، يەنى 65 مىليون سايلىغۇچى ئېلىكترونلۇق خەت ساندىقى ئارقىلىق بېلەت تاشلاشقا مەجبۇر بولدى. ئامېرىكا سايلام كومىتېتى تەرىپىدىن كۆزىتىلىۋاتقان ئېلىكترونلۇق خەت ساندىقى ئارقىلىق تاشلانغان بېلەتلەرنىڭ قالايمىقانچىلىقى ھەر قايسى شىتاتلاردىكى بېلەت ھېسابلاشقا مەسئۇل خادىملارنى ھاردۇرۇپلا قالماي، پۈتۈن دۇنيانى نەچچە كۈن ساقلىتىپ، تاقەتسىزلەندۈرۈۋەتتى.

[18%]

مەيلى شەھەر ئەتراپىدا بولسۇن، مەيلى ھاللىق سەۋىيىگە يۈزلەنگەن رايونلاردا بولسۇن بايدىن ترامپتىن كۆپ بېلەتكە ئېرىشكەن. ئوقۇمۇشلۇق سايلىغۇچىلارنىڭ ترامپنى قوللىماسلىقى سەۋەبلىك، شەھەر ئەتراپىدىكى رايونلاردا بايدىنغا تاشلانغان بېلەت سانى %18 ئاشتى. جۇمھۇرىيەتچىلەر پارتىيىسىنى قوللايدىغان يېزا - قشلاق رايونلىرىدا بېلەت سانىنىڭ ئېشىشى ئاز بولدى.

[4 مىليون]

ئامېرىكىلىقلار ئالاھىدە ئامېرىكا سايلام سېتىمىسىدا، ئەڭ ئاخىرقى غەلبە قىلغۇچىنى بەلگىلەيدىغان سايلام كومىتېتىدىكى رىقابەتنى كۆزىتىش ئۈچۈن، نەق ئۈچ كۈن بويىچە ئېكرانلارغا تىكىلىپ ئولتۇرۇشتى. پۈتۈن سايلىغۇچىلار بېلەت تاشلاپ بولمايلا بايدىننىڭ ئېرىشكەن بېلەت سانى 4 مىليون ئېشىپ، تەرەپ - تەرەپتىن زەپەر مارشى كۆتۈرۈلۈشكە باشلىدى.

[58%]

بۇ ترامپنى قوللايدىغان ئاق تەنلىك ئەر سايلغۇچىلارنىڭ نىسبىتى بولۇپ، ئېدىسون تەتقىقات ئورنىنىڭ كۆرسىتىشىچە، 2016-يىلىغا سېلىشتۇرغاندا، پىرىزدېنتلىق سىياسىي ئاساسىدىكى مۇھىم رولنىڭ تەسىرى بىر قەدەر تۆۋەن بولغان. شۇڭا بۇ يىل ترامپنى قوللاش نىسبىتى %4 تۆۋەنلىگەن.

[2 مىليون]

تۆت يىل بۇرۇنقى ئەھۋال بىلەن سېلىشتۇرغاندا، ترامپ يۇقۇم ئەھۋالىدىن ئېغىر زەربە يېگەن رايونلاردا 2 مىليوندىن كۆپ بېلەتكە ئېرىشكەن بولۇپ، دېموكراتلار پارتىيىسىنىڭ 2016-يىلىدىكى سايلامدىكى ئېرىشكەن بېلەت سانىغا قارىغاندا بايدىننىڭكىدىن ئاز بولسىمۇ، يەنىلا ئىلگىرىلەش بولغان. يۇقۇم سايلغۇچىلار ئارىسىدا ناھايىتى چوڭ ئەندىشە تۇغدۇرغان بولسىمۇ، 100 مىڭ كىشى بېشىغا 70 دىن كۆپ ئۆلۈم ۋەقەلىرى كۆرۈلگەن رايونلاردا ترامپنىڭ ئېرىشكەن بېلەت نىسبىتى مۇقىم ھالىتىنى ساقلاپ قالغان.

[7 - 42]

بۇ سان بەلكىم ئامېرىكا پۈتۈل مۇسابىقىسى نەتىجىسىدەك كۆرۈنۈشى مۇمكىن. ئەمەلىيەتتە، بۇ 2016-يىلىدىن بۇيان سىياسەتنىڭ قانداق ئۆزگەرگەنلىكىنى كۆرسىتىدىغان مۇھىم ئۆلچەم ھېسابلىنىدۇ. بايدىن ترامپنىڭ 2016-يىلى قولغا كەلتۈرگەن 42 رايوندا غەلبە قىلىش يولىدا ئىدى. بايدىن جەڭ مەيدانى مېچىگان شىتاتىدا، يەنى ترامپنىڭ 2016-يىلى ۋە 2020-يىلىدىكى ئاخىرقى سايلام نۇتىقىنى سۆزلىگەن، باي، ئۇزۇن ۋاقىتتىن بۇيان جۇمھۇرىيەتچىلەرنىڭ تەرەپدارى بولغان بۇ رايوندا غەلبە قىلدى. بۇ ۋاقىتتا ترامپ 2016-يىلى دېموكراتلار پارتىيىسى پىرىزدېنت نامزاتى ھىلارى كىلىنتون غەلبە قىلغان 7 رايوننى قولغا كەلتۈرۈش كويىدا ئىدى.

[7]

ترامپ دېموكراتلار پارتىيىسى تەرەپدارى بولغان فىلورىدا شىتاتىنىڭ مئامى - دېيد ناھىيىسىدە مەغلۇپ بولغان بولۇپ، 2016-يىلىدىكى 29 پىرسەنتكە سېلىشتۇرغاندا، بۇ قېتىمقى %7 لىك يوقىتىش ئاز ھېسابلىنىدۇ. پىرىزدېنت بۇ يىل قىسمەن لاتىن سايلغۇچىلىرىنىڭ تېخىمۇ كۆپ قوللىشى بىلەن بۇ شىتاتتا قىسمەن غەلبە قىلغان، بولۇپمۇ پىرىزدېنتنىڭ سوتسىيالىزمغا قارشى ئۇچۇرلىرىنىڭ كۇبا ئەسلىلىك ئامېرىكالىق ۋە ۋېنسۇئېلا ئەسلىلىك ئامېرىكالىق سايلغۇچىلارنى نىشان قىلغان مئامى رايوندا تېخىمۇ كۆپ قوللاشقا ئېرىشكەنلىكى ئۈچۈن، بۇ شىتاتتا قايتىدىن غەلبە قىلدى دېيىشكە بولىدۇ.

[92/70]

بۇلار ئايرىم-ئايرىم ھالدا بىر شتاتتىكى ياكى كولۇمبىيە رايونىدىكى بايدىن ۋە ترامپنىڭ ئېرىشكەن سايلام نەتىجىلىرىنى كۆرسىتىدۇ. بايدىن ۋاشىنگتوننىڭ دېموكراتىك مەركىزىگە كىرگەندە، ترامپ 1964-يىلىدىن بۇيان دېموكراتىك پرىزدېنت نامزاتىنىڭ تەرىپىنى تۇتمىغان ۋىومىڭ شتاتىنى (Wyoming) قولغا كەلتۈرگەنىدى. بۇ ناھايىتى دىققەت تارتىدىغان ئىش بولسىمۇ، لېكىن ھەر ئىككى كىشى پەقەت ئۈچتىنلا بېلەتكە ئېرىشتى.

[2]

ترامپ بايدىندىن قالسىلا بىر قېتىملىق سايلامدا ئەڭ كۆپ بېلەتكە ئېرىشكۈچى ھېسابلىنىدۇ. بۇ جەھەتتە ترامپتىن كېيىنكىلا ئورۇندا تۇرۇدىغىنى — بايدىننىڭ كونا خوجايىنى باراك ئوبامادۇر. 2 رەقەمى يەنە ترامپنىڭ مەزكۇر خەلق سايلىمىدا ئىككى قېتىم ئوتتۇرغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ.

[0]

بۇ رەقەم ترامپنىڭ پرىزدېنت سايلىمىنىڭ (نەتىجىسىنى) قوبۇل قىلىش قېتىم سانىنى كۆرسىتىدۇ. نۆۋەتتە ترامپنىڭ ئادۋوكاتلىرى بايدىننىڭ غەلبىسىنى قانۇنىي ئاۋارچىلىقلارغا دۇچار قىلماقتا.

ئىنگىلىزچىدىن گۈلشەن ئۇيغۇر تەرجىمە قىلدى

مەنبە:

https://www.usnews.com/news/top_news/articles/2020-11-08/factbox-the-us-presidential-election-explained-in-10-numbers

جوشوئا
فريمان

جوشۇئا فرىمەن

ئىنگىلىزچىگە تەرجىمە قىلىپ، خەلقئارا جامائەتچىلىكنىڭ دىققىتىگە سۇنۇپ كەلمەكتە.

چەتئەل تىلىدىكى پايدىلىق ئەسەرلەرنىڭ ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىنىشىنىڭ مۇھىم بولغىنىغا ئوخشاشلا، ئۇيغۇرچە ئەسەرلەرنىڭ چەتئەل تىللىرىغا تەرجىمە قىلىنىشىمۇ مۇھىم ھادىسە بولۇپ، جوشۇئا ئەپەندىنىڭ بۇ جەھەتتىكى بوشلۇقنى مەلۇم نىسبەتتە تولدۇرۇشى ھەر بىرىمىزنى خۇشال قىلماي قالمايدۇ.

24 - نوپۇس كۈنى جوشۇئا فرىمەننىڭ

«خىتاي مېنىڭ پروفېسسورىمىنى قامدى، ئەمما ئۇنىڭ شېئىرنى قامىيالىمايدۇ» ناملىق ماقالىسى نيۇيورك ۋاقىت گېزىتىدە ئېلان قىلىندى. ماقالىدە، جوشۇئا فرىمەن شائىر ئابدۇقادىر جالالىدىن بىلەن بولغان دوستلۇق مۇناسىۋىتىنى، ئۇنىڭ قاماقتا تۇرۇپمۇ شېئىرنى يېزىشىنى توختاتمىغانلىقىنى، قاماقتا يېزىلغان شېئىرلىرىدىن بىرىنىڭ تاشقى دۇنياغا يېتىپ كەلگەنلىكى بايان قىلغان ۋە ئۇنىڭ تۈرمىدە تۇرۇپ يازغان دەپ قارالغان شېئىرنىڭ ئىنگىلىزچە تەرجىمىسىنى ماقالىگە قىستۇرما قىلغان.

ماقالىدە دېيىلىشىچە، شائىر ئابدۇقادىر جالالىدىننىڭ قاماقتا تۇرۇپ يازغان شېئىرى خىتاينىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى ئېچىنىشلىق باستۇرۇشلىرىنى پاش قىلىشتا كۈچلۈك دەلىل

جوشۇئا فرىمەن ئەپەندى ئامېرىكالىق خىتاي تارىخچىسى ۋە ئىچكى ئاسىيا تارىخچىسى. ئۇيغۇرلارنىڭ مەدەنىيەت تارىخى تەتقىقاتچىسى. دوكتورلۇق ئوقۇشىنى 2019 - يىلى ماي ئېيىدا خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىدا تاماملىغان. دوكتورلۇق دېسپورتاتسىيىسىنى يىگىرمىنچى ئەسىردىكى ئۇيغۇر تارىخى توغرىسىدا يازغان. نۆۋەتتە ئامېرىكا پىرنستون ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ شەرقىي ئاسىيا تەتقىقاتى ئۇنىۋېرسىتېتىدا دوكتور ئاشتىلىق تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللانماقتا.

جوشۇئا فرىمەن شەرقىي تۈركىستاندا يەتتە يىل ياشىغان. ئۈرۈمچىدىكى پىداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئۇيغۇر مودېرنىزم شېئىرىيىتى توغرىسىدىكى تەتقىقات ماقالىسى ئارقىلىق ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىن ماگىستېرلىققا ئېرىشكەن.

جوشۇئا فرىمەن ئەپەندى مودېرنىزم ئېقىمىدىكى ئۇيغۇر شائىرلىرى ۋە ئۇيغۇر شېئىرىيەت ھەۋەسكارلىرىنىڭ شېئىرلىرىنى ئىنگىلىز تىلىغا تەرجىمە قىلىشتىكى نوپۇزلۇق شەخسلەردىن بىرى ھېسابلىنىدۇ.

ئۇ تىۋىتېردا «جوشۇئا فرىمەن» (Joshua Freeman) ئىسمىدا تۋىتېر ھېسابى ئاچقان بولۇپ، ئۆزى ياقىتۇرغان ئۇيغۇرچە شېئىرلارنى

ئۇيغۇرلار ھەققىدىكى سەپسەتلىرىنى رەت قىلىشتا مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە .

بىز جوشۇئا ئەپەندىنىڭ ئۇيغۇرلارغا ئەڭ ئېغىر بالا مۇسبەت كەلگەن بۇ يىللاردا بىزگە دوستلۇق قولىنى سۇنغانلىقى ، ئۇيغۇر مەدەنىيىتىگە بىر كىشىلىك ھەسسە قوشقانلىقى ، ئۇيغۇرلارنىڭ ئاۋازىنىڭ دۇنياغا ئاڭلىتىلىشىدا تىرىشچانلىق كۆرسەتكەنلىكى ئۈچۈن ، ئۇنىڭغا ئالاھىدە رەھىمىتىمىزنى بىلدۈرمىز .

بولالايدىكەن . جوشۇئا فرىمەن ماقالىسىدە يەنە ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تارىختىن بۇيان شېئىرىيەت بىلەن بولغان كۈچلۈك باغلىنىشىنى ، ئۇيغۇرلاردا شېئىرىي تۈسنىڭ ناھايىتى قويۇق ئىكەنلىكىنى بايان قىلغان .

ئامېرىكالىق زىيالىي جوشۇئا فرىمەننىڭ ئۇيغۇرلارنى شېئىر بىلەن باغلىشى ئۇيغۇرلارنىڭ خەلقئارادىكى ئوبرازىنىڭ ئۆسۈشىدە ۋە خىتايىنىڭ

جوشۇئا فرىمەننىڭ تەرجىمە شېئىرىدىن ئارىيە

AN OLD WORLD

Ghojimuhammed Muhemmed
tr. Joshua L. Freeman

Old wines are stronger by the day
Old books sell higher by the day
Old ideas grow holier by the day
Old stories are newer by the day

November 2009, Khotan

كونا دۇنيا

غوجىمۇھەممەد مۇھەممەد

كونا شارا بىلەر كۈنسىپى كۈچلۈك
كونا كىتابلار كۈنسىپى قىممەت
كونا ئىدىيەلەر كۈنسىپى مۇقەددەس
كونا ھېكايەلەر كۈنسىپى يېڭى

2009 - يىلى 3 - نوپابىر ، خوتەن

ھېكمەتپار ئىبراھىم تەييارلىغان

ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت تۈردىن قورقۇشنى
يېڭىشنىڭ ئون خىل ئۇسۇلى

ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت تورىدىن قورقۇشنى يېڭىشنىڭ ئون خىل ئۇسۇلى

رېئال ۋە ئۆزىگە ئىشەنگەن ئاساستا مۇناسىۋەت تورى قۇرۇپ چىقىش

يىغىنغا قاتناشقنىڭىزدا، كەسپىي ئىقتىدار يەرمەنكىسىگە قاتناشقنىڭىزدا، ياكى يۇمىلاق ئۈستەل يىغىنغا قاتناشقنىڭىزدا نېمە ئىش يۈز بېرىدۇ؟ سىز بۇ خىل مۇھىتلاردا باشقىلارغا قوشۇلۇپ، ئۆز-ئارا ماسلىشالامسىز؟ راھەت شەكىلدە خىزمىتىڭىزنى داۋاملاشتۇرالامسىز؟ ياكى بىر بۇلۇڭغا بېرىپ سوغۇق تەرگە چۆمۈلۈپ ئولتۇرامسىز؟

نۇرغۇن كىشىلەرگە نىسبەتەن ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت كىشىنى قورقۇتىدىغان ۋە بوغۇپ قويدىغان ھالەت ھېسابلىنىدۇ. بۇنىڭدىكى سەۋەب بەلكىم ئۇلارنىڭ ئىچى مەجبۇز، ئۆزىگە بولغان ئىشەنچى تۆۋەن، تارتىنچاق، سەلبىي كەچۈرمىشلەر سەۋەبلىك ئۆزىنى ئەركىن تۇتالمايدىغان، ياكى ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت قۇرۇشنى يېڭى باشلىغان بولغانلىقى ئۈچۈن بولۇشى مۇمكىن. قانداق سەۋەب بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، كىشىدە ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتتىن قورقۇش روھىي ھالىتى يۈز بەرگەندە، بۇ خىل روھىي ھالەتنى يېڭىش ئاسانغا توختىمايدۇ.

ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتتىن قورقىدىغانلارنىڭ ئۆزىنى بەزىلىشىدىكى خۇش خەۋەر شۇكى، ھېچكىم تۇغۇلىشىدىنلا ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتكە ماھىرلىق تالانتى بىلەن تۇغۇلمايدۇ. ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتنى ياخشى كۆرىدىغان كىشىلەر ئۈچۈنمۇ ھەم شۇنداق. ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت تورى ئىقتىدارى تۇغما ئىقتىدار بولماستىن، ھەر بىر كىشى ئۆگىنىشى كېرەك بولغان ماھارەتتۇر. بۇ جەھەتتە مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشىڭىز ئۈچۈن يۇمشاق تىجارەتچى ياكى چىقىشقا بىرى بولۇشىڭىز يېتەرلىك ئەمەس. ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتتە مۇۋەپپەقىيەت قازىنالىشىڭىز ئۈچۈن توغرا ئۇسۇللارنى قوللىنىشىڭىز كېرەك بولىدۇ.

ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت ئىقتىدارى كىشى ئىگە بولۇشى كېرەك بولغان مۇھىم ماھارەتتۇر. ئەگەر بۇ جەھەتتىكى غەم-ئەندىشىڭىزنى يېڭىپ چىقالسىڭىز، بۇ سەۋەبلىك كەسپىي ھاياتىڭىزدا نەپ ئالالايسىز. شۇڭا، راھەت رايونىڭىزدىن چېكىنىشكە تەييارلىق قىلىڭ ۋە ماقالىنى ئوقۇشنى داۋاملاشتۇرۇڭ.

تۆۋەندە سىزگە مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدا ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت قۇرۇشنىڭ ئون ئۇسۇلىنى تونۇشتۇرىمىز.

1. تالاشقا ئەھمىيەت بېرىڭ

ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت پائالىيەتلىرىنىڭ ھەممىسىلا مۇھىم بولۇۋەرمەيدۇ. سىزگە مۇناسىۋەتلىك ھەر بىر ئىجتىمائىي پائالىيەتكە قاتنىشىشىڭىزنىڭ، ياكى ئۆزىڭىز قاتناشقان ئىجتىمائىي پائالىيەتتىكى ھەر بىر كىشىگە گەپ قىلىپ چىقىشىڭىزنىڭ ھاجىتى يوق. ئەكسىچە ، توغرا ۋاقىت ، توغرا پەيتتە توغرا كىشى بىلەن ئۇچرىشىشقا ، شۇنداقلا ئۇچرىشىشتا ئۆز خىزمەت مۇھىتىڭىزدىكى ئەۋزەل تەرەپلەر توغرىلۇق پىكىرلىشىشكە ئەھمىيەت بېرىڭ. مەسلەن ، ئېلىكترونلۇق ئالاقىگە مۇناسىۋەتلىك بىر پائالىيەت ئادەتتىكى «خىزمەتدىشىڭ بىلەن تېخىمۇ ياخشى پاراڭلاش» سورۇنىدىن تېخىمۇ ئەھمىيەتلىكمۇ قانداق؟

2. ئالدىن ئورۇنلاشتۇرۇڭ

تور پائالىيەتتىگە قاتنىشىشتىن بۇرۇن قاتناشقۇچىلارنىڭ تىزىملىكىنى ئېلىشقا تىرىشىڭ. شۇنىڭدىن كېيىن ، ئۆزىڭىز كۆرۈشمەكچى بولغان كىشىلەرگە دىققەت قىلىپ ، ئۇلارنىڭ قىزىقىشى ۋە كەسپى توغرىسىدا ئىزدەنسۇڭىز بولىدۇ. سىز ھەتتا ئۇلار بىلەن پائالىيەتتىن ئىلگىرى ئالاقىلىشىپ ، پائالىيەتتە ئۇنىڭ بىلەن بىر ئاز پاراڭلىشىۋېلىش ياكى ئۇچرىشىش توغرىلىق ئورۇنلاشتۇرۇش قىلىشىڭىز بولىدۇ. كىشىلەر بىلەن بولغان بۇ كىچىككىنە ئالاقە ئۇنىڭ بىلەن يۈزۈمۈ يۈز قېلىشتىن كېلىدىغان مۇشەققەتلىك ۋەزىپىنىڭ يۈكىنى يەڭگىلەتەلەيدۇ.

3. نىشان بەلگىلەڭ

ئۆزىڭىز ئارزۇ قىلغان ئۇسۇلدا ئىجتىمائىي ئالاقە ئورنىتالىشىڭىز ئۈچۈن ئۆزىڭىزنىڭ ئېرىشمەكچى بولغىنىڭىزنى نەزەرگە ئالغان ئاساستا بىر ياكى ئىككى ئەتراپىدا رېئال نىشان تىكلەڭ. كەلگۈسىدىكى ئايلاردا سىز ئۈچۈن پايدىلىق بولۇشى ئۈچۈن مۇئەييەن بىرەر شەخس بىلەن پاراڭلىشىش ، ياكى مەلۇم بىر بۇيۇم توغرىلۇق چۈشەنچىگە ئېرىشىش نىشانىنى تۈزۈۋالسىڭىز بولىدۇ. دەسلەپتە بەك چوڭ ئۈنۈم كۆزلەپ كەتمەڭ. زالىدىكى ھەر بىر كىشى بىلەن كۆرۈشۈپ چىقمايدىغانلىقىڭىز ، شۇنداقلا تاكى سورۇن تارقىمىغۇچە ئۇ يەردىن ئايرىلماسلىقىڭىزنىڭ شەرت ئەمەسلىكى ئېسىڭىزدە بولسۇن. ئەگەر سىز شۇ كۈنلۈك ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت جەريانىڭىزنى غەلبىلىك بولدى دەپ قارىسىڭىز ، سورۇنغا يېرىپ سائەت قاتناشقاندىن كېيىن قايتىپ كەتسىڭىز بولىدۇ.

4. پاراڭنى ئويلشك

نۇرغۇن كىشى يىغىلىشتا نېمىلەرنى دېيىش توغرىلۇق غەم قىلىشىدۇ. ئەمما، سورۇندا قىلىشىدىغان پۈتكۈل پاراڭنى يېزىپ چىقىۋېلىشىڭىز ئىمكانسىز بولسىمۇ، بىراق، ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت قورقۇنچىنى يېڭىش كۈرىشىڭىزنىڭ دەسلەپىدە كۆرۈشۈشتە پاراڭ تېمىسى قىلىش ئۈچۈن بىر نەچچە سوئال تەييارلىۋېلىپ، بۇنى ئېسىڭىزدە چىڭ ساقلىۋېلىڭ. مۇشۇنداق قىلىشىڭىز، باشقا بىر ئادەمنىڭ يېنىدا جىمجىت ھالەتتە تۇرۇشقا خاتىمە بېرەلەيسىز.

كالىڭىزدا دائىم پاراڭنى باشلاشقا يېتەكلەيدىغان بىرەسىمى سوئاللار بولسۇن. مەسىلەن «سىزنى بۇ يەرگە ئېلىپ كەلگەن نەرسە نېمە؟»، «بۇ ناھايىتى ياخشى سۆھبەت بولدى. سىز بۇنىڭدىن نېمىنى ھېس قىلىدىڭىز؟» دېگەندەك. يەنە، بۇنىڭغا قوشۇپ ئۆزىڭىزنىڭ ئىسمى، كەسپى، ۋە بۇ پائالىيەتكە قاتنىشىشىڭىزنىڭ سەۋەبى قاتارلىقلارنى بايان قىلىدىغان بىر نەچچە تونۇشتۇرۇش جۈملىسى بولسۇن. مۇشۇنداق قىلىشىڭىز، بىرى بىلەن تۇنجى كۆرۈشكەندە ئۇنىڭغا نېمە دەرمەن دەپ جىددىيلىشىپ يۈرۈشىڭىز ئازىيىدۇ.

ئۆزىڭىزنى بىر ئاز تونۇشتۇرۇۋەتكەندىن كېيىن سىز ئالدىنقى تەييارلىۋالغان، ئوچۇق-يورۇق سوئاللار باشقىلارنىڭ دىققىتىنى تارتىدۇ، شۇنداقلا ئۇ گەپ قىلىۋاتقاندا سۆزلىرىگە قۇلاق سېلىش ئارقىلىق ئارام ئېلىۋېلىشىڭىزغا ياردەم بېرىدۇ. زېھىن قويۇپ ئاڭلىغۇچى بولۇش قابىلىيىتى ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتكە يامان بارچە كىشىلەرنىڭ ئورتاق ئالاھىدىلىكىدۇر.

5. بالدۇر بېرىڭ

سۆھبەت ئاللىقاچان باشلىنىپ بولغان، سورۇندىكىلەر گۇرۇپپىلارغا ئايرىلىپ بولغاندىن كېيىن ئۇ سورۇنغا يېتىپ بېرىش ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتتە تەجرىبىلىك كىشىلەرگىمۇ ئېغىر تۇيۇلىدۇ. ئەگەر سىز سورۇنغا تۇنجى بولۇپ كەلگەن كىشىلەردىن بىرى بولسىڭىز، نىسپىي تىنچلىق ۋە خاتىرجەملىكتىن بەھر ئالالايسىز. شۇنداقلا، ئىش باشلىنىشتىن بۇرۇن ئورۇنلىشىۋالالايسىز. ئۆزىڭىز تۇرغان مۇھىتتىن راھەتلىك ھېس قىلالايسىز، پاراڭلىشىشقا ماس ياخشى جايىنى بەلگىلىۋالالايسىز. سەپنىڭ ئالدىنقى بېرىپ، تەشكىللىگۈچى ۋە باشقا بالدۇر كەلگۈچىلەر بىلەن ئۆزىڭىزگە چۈشىدىغان بېسىم تېخىمۇ ئاز بولغان ھالەتتە پاراڭلىشالايسىز.

6. يېقىن دوستىڭىزنى ئېلىۋېلىڭ

يېقىن دوستىڭىز ياكى خىزمەتدەشىڭىز ناتونۇش كىشىلەر بىلەن بولغان سوغۇقلۇقنى بۆسۈپ تۆتۈشىڭىزگە ياردەم بېرىدۇ. يېقىن دوستىڭىز ئۆزىڭىزگە بولغان ئىشەنچىڭىز يوقالغاندا سىزگە تەسەللىي بېرىدۇ. بۇنىڭدىن سىرت، پەقەت (سىز ۋە ئۇ) ئىككىلا كىشى بولغانلا سۆھبەتلىشىش ھالقىڭىز شەكىللەنگەن بولىدۇ.

7. توغرا سىگنال بېرىڭ

قورقۇنچ دائىملا سىزنىڭ بەدەن تىلىڭىزدا ئۆزىنى كۆرسىتىدۇ. شۇ ۋەجىدىن، ئۆزىڭىزنى ئەركىن تۇتۇپ، قارشى تەرەپكە توغرا سىگنال بېرىشىڭىز ئىنتايىن مۇھىم. ناتونۇش كىشىلەر بىلەن بىر يەرگە كەلگەن چېغىڭىزدا بەلكىم يۈرەكلىرىڭىز دۈپۈلدەپ سوقۇپ كېتىدىغان ياكى ئۆزىڭىزنىڭ باشقا جايدا بولغان بولۇشىڭىزنى ئارزۇلاپ كېتىشىڭىز مۇمكىن. بىراق، سىز بەدەن تىلىڭىز ئارقىلىق باشقىلارغا ئىشەنچ تۇيغۇسى بەرسىڭىز ئوچۇق-يورۇق ۋە جەلبىكار كۆرۈنىسىز. سىز يەنە باشقىلارنى ئۆزىڭىزگە يېقىنلىشىشقا ئىلھاملاندۇرسىڭىز، ئۇلارغا يېقىنلىشىشتىكى بىئاراملىقتىن ئۆزىڭىزنى قۇتقۇزۇپ قالسىز.

كىشىلەرگە راھەت، ئىللىق ۋە ھوشيار تۇيغۇ بېرىشنى ۋە كۈلۈمسىرەشنى دائىملا ئۇنتۇپ قالماڭ. بىلەكلىرىڭىزنى بىر-بىرىگە باغلىۋالماستىن، ئەركىن بەدەن ھالىتىڭىزگە دىققەت قىلىڭ. ئۆزىڭىز كۆرۈشمەكچى بولغان شەخس بىلەن كۆز ئالاقىسى قۇرۇڭ. ئۆزىڭىز قوشۇلماقچى بولغان گۇرۇپپىغا يېقىن تۇرۇڭ. قوللىرىڭىزنىڭ تىنىچ تۇرۇشى ئۈچۈن بىر ئىستاكقان قەھۋە ياكى يىغىن پروگراممىسى يېزىلغان ۋاراقچىنى قوللىرىڭىزدا كۆتۈرۈۋېلىڭ. دىققىتىڭىزنىڭ چېچىلىپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن يان تېلېفونىڭىزنى قوللىرىڭىزغا ئېلىۋالماڭ.

قوشۇلۇش ئۈچۈن بەك يېقىنچىلىق قىلىشىپ كېتىۋاتقان، ياكى غۇزمەك بولۇپ بىر يەرگە كېلىۋالغان ھەلىقىلەرنى ئەمەس، ئوچۇق بەدەن تىلىنى نامايان قىلغان ۋە يېقىنلاشقىلى بولىدىغان كىشىلەرنى تاللاڭ.

8. رېئاللىقتىن بولۇڭ

ئىجتىمائىي پائالىيەتلىرىدە كىشىگە كېلىدىغان بېسىم يۇقىرى بولۇشى مۇمكىن. بۇ ۋەجىدىن ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتنىڭ ئىككىگە ئايرىلىدىغان يول ئىكەنلىكى توغرىسىدا ئۆزىڭىزنى ئەسكەرتىڭ. پاراڭ جەريانىدىكى بوشلۇقلارنى تولدۇرۇش مەسئۇلىيىتى سىزگە خاس ئىش ئەمەس. بۇ جەھەتتە بەك كۈچەپ كېتىش ياكى رېئاللىقتىن چەتنەپ كېتىش ئاقىۋەتتە سىزنى ئوسال ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويۇشى مۇمكىن.

بۇنىڭ نەتىجىسىدە سىز ئۆزىڭىزنى ئەيىبلەپ، ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتكە بولغان بىزارلىقىڭىز ئېشىپ كېتىشى مۇمكىن.

بۇنىڭدىن سىرت، بەزى چاغلاردا ئۆزىڭىزنىڭ جىددىيلىشىشى كەيپىياتىڭىزنى ئوچۇق ئېيتىشىڭىز ئۆزىڭىز ئۈچۈن ياخشى بولىدۇ. بۇنداق قىلغان باشقىلار سىزگە كۆڭۈل بۆلىدۇ، ھەتتا سىزنىڭ مۇناسىۋەت قۇرۇشىڭىزغا ياردەم بېرىشى مۇمكىن. قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، قارشى تەرەپتە سىزدەك جىددىيلىشىۋاتقان بولۇشى مۇمكىن.

شۇنى مەڭگۈ ئېسىڭىزدە تۇتۇڭكى، ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت چوقۇملا گۈزەل بولۇپ كېتىشى ناتايىن. ئەگەر سىز مۇشۇ نۇقتىنى ئايدىڭلاشتۇرۇۋالسىڭىز، بۇ جەھەتتە ياخشى بولىمىغان كىشىلەرنى ئۆگىنىش ۋە ئۆسۈپ يېتىلىشتىكى تەجرىبە - ساۋاق ئېلىش ئۆرنىڭىز قىلىۋالالايسىز.

9. ئارامسىزلانغىڭىزدا مۇھىت ئالماشتۇرۇڭ

ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت فىزىكىلىق، زېھنىي ۋە تۇيغۇ جەھەتتە كىشىنى چارچىتىدىغان بولۇشى مۇمكىن. ئېنىرگىيەڭىز تۆۋەنلىگەنلىكىنى ھېس قىلغىنىڭىزدا نەپەس ئېلىش ئۈچۈن ۋاقىت ئايرىشىڭىز مۇھىم.

بۇ ھالدا ئۆزىڭىزگە ئۇيغۇن بىر يەردە بېرىڭ. مەۋجۇت ھالەتنى ئۆزگەرتەلەيدىغان ھەر قانداق بىر يەرگە بارسىڭىز بولىدۇ.

تازىلىق ئۆيگە كىرىپ چىقىڭ، ياندىكى سالوننى ئارىلاڭ، ماشىنىڭىزغا چىقىپ قىسقا مۇددەت مۈگىدەڭ. بىر ئىستىكان قەھۋە ئېلىڭ، قىسقا مۇساپىلىك پىيادە مېڭىڭ ياكى مېھمانخانىدىكى ھۇجرىڭىزغا قايتىپ كېتىڭ. مەۋجۇت ھالەت بىلەن مۇناسىۋىتىڭىز قىسقا مەزگىل ئۇزۇڭ. بۇنىڭ يېڭى ھالەتكە كېلىشىڭىزگە، چوڭقۇرراق ئويلىنالىشىڭىزغا ۋە تېتىكىلىشىشىڭىزگە ياردەم بولىدۇ.

10. كۆرۈشۈشنى ئاخىرلاشتۇرۇش پەيتى كەلگىنىنى بىلىڭ

بەزى كىشىلەر ياخشى تەسىر قالدۇرالماسلىق ئەندىشىسى سەۋەبلىك، ياخشى تەسىر قالدۇرۇشقا تىرىشىپ گەپنى بەك ئۇزارتىۋېتىدۇ. يەنە بەزىلەر جىددىيلىشىشىدىن توختىماستىن سۆزلەپ كېتىدۇ. ئاقىۋەتتە سۆھبەتنى سەزمەستىنلا ئۆزىڭىزنىڭ كونترول قىلىۋالغانلىقىنى ھېس قىلىدۇ.

ئىجتىمائىي ئالاقىگە ئۈستە كىشىلەردىكى مۇھىم ئالاھىدىلىكلەردىن بىرى ئۇلارنىڭ سۆھبەت ۋە مۇناسىۋەتتە قانداق چاغدا ئىلگىرىلەشنى بىلىشىدۇر. سائەتكە قاراڭ، ئۆز سېزىمىڭىزغا ئىشىنىڭ. قارشى

تەرەپنىڭ پۈت-قول ھەرىكىتىگە دىققەت قىلىڭ، ئۇنىڭدا بەدەن تىلى ياكى ئۆيىنىڭ ئۆيەر بۇ يېرىگە كۆز يۈگۈرتۈش ئارقىلىق سۆھبەتنى ئاخىرلاشتۇرۇش ئىستىكى بولمىغاندۇ يوق، بۇنىڭغا دىققەت قىلىڭ. غەلبىلىك ئۇچرىشىشتا قىسقا ۋە ئەستە قالدىغان پاراڭلار مەقسەت قىلىندۇ. پاراڭلىرىڭلار تۈگىگەندىن قارشى تەرەپكە كۈلۈمسىرەڭ، قارشى تەرەپ بىلەن ئىسىم-كارتۇشكىسى ئالماشتۇرۇڭ ۋە كېلەر قېتىملىق كۆرۈشۈش ۋاقتىنى ئورۇنلاشتۇرۇڭ.

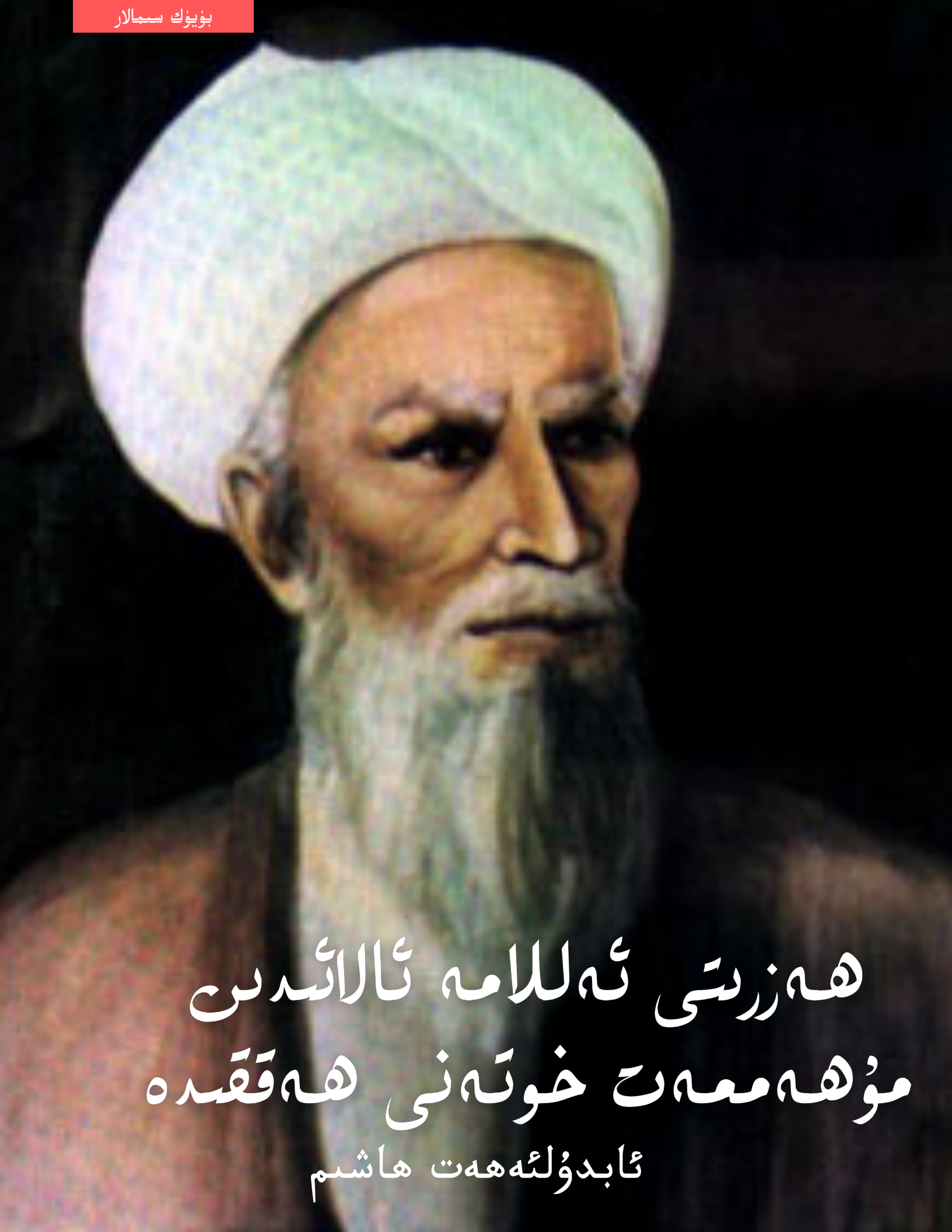
مۇھىم نۇقتىلار

- ئىجتىمائىي ئالاقە نۇرغۇنلىرىمىزنى راھەت رايونىمىزدىن چىقىرىپ تاشلايدۇ. بىراق، توغرا ئۇسۇل ئارقىلىق بۇ جەھەتتىكى قورقۇنچلىرىمىزنى يېڭىش مۇمكىن.
- ئىجتىمائىي ئالاقىدىن قورقۇشنى يېڭىش ئۈچۈن:
1. ئۆزىڭز قاتنىشىدىغان پائالىيەتلەرنى تاللاڭ.
 2. پايدىلىق ئۇچۇرلارغا ئېرىشىش ئۈچۈن باشقا قاتناشقۇچىلارنىڭ ئارقا كۆرۈنۈشى ھەققىدە ئالدىم مەلۇماتقا ئىگە بولۇڭ.
 3. ئۇچرىشىش ئۈچۈن رېئال، مەنلىك نىشان بەلگىلەڭ.
 4. نېمىلەرنى دەيدىغانلىقىڭىزنى خىيالىڭىزدىن ئۆتكۈزۈڭ ۋە جاۋابلارغا قولاق سېلىڭ.
 5. مۇھىتىڭىز بىلەن تونۇشۇۋېلىش ئۈچۈن بالدۇر بېرىڭ.
 6. ياردەمگە ئېرىشىش ئۈچۈن دوستىڭىزنى ياكى خىزمەتدەشىڭىزنى ئېلىۋېلىڭ.
 7. بەدەن تىلىڭىزغا دىققەت قىلىپ، ئوچۇق-يورۇق بەدەن ھالىتىنى ساقلاڭ.
 8. ئۆزىڭىزنى ئەركىن تۇتۇڭ.
 9. پائالىيەت جەريانىدا ۋاقىت چىقىپ ئېنىرگىيەرىڭىزنى تولۇقلاڭ.
 10. سۆھبەتنى قاچان تۈگىتىشىنى بىلىڭ.

ئىنگىلىزچىدىن ئۆتكۈر ئالماس تەرجىمىسى

مەنبە:

https://www.mindtools.com/pages/article/overcome_fear_networking.htm

ھەزرىتى ئەللامە ئالائىدىن
مۇھەممەد خوتەنى ھەققىدە
ئابدۇلئەھەت ھاشىم

ھەزرىتى ئەللامە ئالائىدىن مۇھەممەت خوتەنى ھەققىدە

ئابدۇلئەھمەت ھاشىم

ئەللامە ئالائىدىن مۇھەممەد خوتەنى ھىجرىيىنىڭ 544 - يىلى (مىلادىيە 1150 - يىللىرى ئات يىلىدا) قەدىمقى خوتەن دۆلىتىنىڭ پايتەختى يورتقان شەھرىدە (ھازىرقى خوتەن ناھىيە بىزىن بازىرى بورزان رايۇنىدا) ئوقۇمۇشلۇق زات خوجامۇھەممەت ئاخۇن ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. بۇ دەۋر خوتەن رايونىدا ئىسلام دىنى قوبۇل قىلىنغىلى بىر ئەسىردىن ئاشقان، دىنى ئىسلامنىڭ ئەقىدە ئەركانلىرى ئۆزلىشىپ، ئىلىم - مەرىپەت گۈللىرى ھە دەپ پورەكلەپ ئېچىلىۋاتقان دەۋر بولۇپ، ھەزرىتى ئەللامە ئالائىدىن دەسلەپكى ئىلمىي ساۋادىنى ئۆز ئاتىسىدا چىقىرىپ، كىيىن ئاتىسىنىڭ ئارزۇسى ۋە ئۆزىنىڭ تەلپى بويىچە قەشقەرگە بېرىپ، شۇ زاماننىڭ ئاتاقلىق ئىلىم - مەرىپەت بۆشۈكى بولغان «ساچىيە مەدرىسى» گە ئوقۇشقا كىرىدۇ.

ساچىيە مەدرىسى ئوتتۇرا ئاسىيا قاراخانىلار سۇلالىسىنىڭ مەدەنىيەت - مەرىپەت مەركىزى قەشقەردە قۇرۇلغان ئاتاقلىق ئالىي بىلىم يۇرتى ھېسابلىناتتى.

مەدرىسە: ئىسلام دىنى بويىچە بىلىم تەھسىل قىلىدىغان ئالىي مەكتەپ، بىلىم يۇرتى دېگەن مەنىدە بولسا، ساچىيە دېگەن سۆزنىڭ ئەسلى: ساچىيە بولۇپ، «ساچ» قەدىمقى ئۇيغۇر تىلىدا چېچىش، يېيىش، دېگەن مەنىدە بولغاچقا، ساچىيە مەدرىسەسى: ئىلىم - پەن نۇرىنى چاچىدىغان ئالىي مەكتەپ دېگەنلىك بولىدۇ. ساچىيە مەدرىسى ئوتتۇرا ئاسىيادا نامى مەشھۇر ئالىي بىلىم يۇرتى ئىدى. بەزى تارىخىي مەلۇماتلارغا قارىغاندا بۇ مەدرىس قەشقەر شەھەر ئىچىدىكى «چىنى باغ» دىگەن يەردە قۇرۇلغان بولۇپ، ئورنى مىڭ مو بولغان ئىكەن. ساچىيە مەدرىسىنى شۇ چاغدىكى قاراخانىيلار ھۆكۈمرانى يۈسۈپ قادىرخان (1024 - 1032) تەختتىكى چېغىدا سۇلتان سۇتۇق بۇغراخاننىڭ ئاتىلىق ۋەسىيىتى ۋە قەشقەر خەلقىنىڭ تەلپى بويىچە ئۆزى بىۋاسىتە قول تىقىپ قۇرۇپ چىققان.

شۇ دەۋرلەردىكى مەھمۇت قەشقىرى، دۆلەت خاس ھاجىپى يۈسۈپنىڭ ئۇستازى ھەزرىتى ئىمام ھۈسەيىن خەلىپە مەكتەپنىڭ مۇدىرى بولغان. بۇنىڭ بىلەن ھەم پەننىي ھەم دىنىي تۈس ئالغان ئالىي ئىلىم يۇرتى «بۇخارا»، «بالاساغۇن» قاتارلىق ئىلىم - مەرىپەت بۆشۈكلىرىگە ئوخشاشلا قەشقەر مۇھىتىدا راسا تەرەققىي

قىلغان. مەدرىسكە شەرقىي تۈركىستاننىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن تاشقىرى بەلىغ، تاشكەنت، بۇخارا، خىيۋە، ئالمىلىق، جالال ئابات، باغدات، ئىسپاھان، دەمەشىق، دېھلى، ئەل فوستات (مىسىر) قاتارلىق جايلاردىن ئالىملار، شائىرلار ۋە تالىپلار كىلىپ ئىلىم تەھسىل قىلغان. ئۇلۇغ ئالىم جامال قەرىشى (قەشقەرلىك) بۇ ئالىي بىلىم يۇرتىدا ئوقۇتقۇچى بولۇپ، «ئىلمى ھېكمەت» قاتارلىق دەرسلەرنى ئۆتۈش بىلەن دۇنياغا مەشھۇر «سوراخ» ناملىق كىتابىنى يېزىپ پۈتكۈزگەن. ئۇلۇغ ئالىم يۈسۈپ خاس ھاجىپ، مەخمۇت قەشقىرى «مەتنى ئەلبىيە» (تىل دەرسىنى) ئۆتكەن ۋە باشقا ئىلمى تەتقىقاتلار بىلەن شۇغۇللانغان. ئۇ چاغلاردا ھەرخىل ئىچكى ئۇرۇش ۋە مالىمانچىلىق تۈپەيلىدىن نۇرغۇن ئەتىۋارلىق ماتېرىياللار يوقاپ كەتكەن. بەزى ئايرىم ماتېرىياللارغا قارىغاندا مەكتەپنىڭ ئوقۇتۇش ئەسلىمەلىرىمۇ خېلىلا ئىلغار بولۇپ تالىپلار ياتاقخانىسى، قىرائەتخانىسى، كۈتۈپخانىسى قۇرۇلۇپ نەچچە ئون مىڭ كىتاب قويۇلغان. شۇ دەۋىرلەردە نوپۇزلۇق مۇدەررىس، مۇھەندىس، ئەلپەتتارلار يېتەكچىلىكىدە ئەرەپ تىلى، پارس تىلى، قۇرئان تەپسىرى، ئۆلىمالارنىڭ ئەخلاقى، ئىلمى پەلەك (ئاسترونومىيە)، ئىلمى ھېساب، جۇغراپىيە، ئىلمى مەنتىق (لوگىكا)، ئىلمى شىپاھ، ئىلمى ھەدىس، تارىخى كەبىر قاتارلىق دەرسلەر ئۆتۈلەتتى. «مەدرىسى ساچىئە» دە تالىپلار مۇدەررىسلەرنى ئۆزى تاللايتتى، ئوقۇش ۋاقتى 5 يىلدىن 15 يىلغىچە بولاتتى. تالىپلار ئاش - تامىقىنى ئۆزلىرى ئىتىپ يەيتتى. پادىشاھلىقتىن ئوقۇغۇچىلارغا «پەيشەنبىلىك» بېرەتتى. ئوقۇغۇچىلار يېرىم كۈن ئوقۇيتتى، يېرىم كۈن ئىشلەيتتى. قىيىنچىلىقى بار تالىپلارغا جەمئىيەتتىكى پۇلدارلار، دانىشمەن ئالىملار، كىيىم - كىچەك، پۇل - خىراجەت خەيرى ئەمەسان قىلاتتى. تالىپلار ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كىيىن يۇرت كېزىپ ساياھەت قىلاتتى. خوتەنلىك شائىر ئەخمەتشاھ قارىقاشى ساچ مەدرىسىگە ئات ئۇلاغ بىلەن بېرىپ ئۈچ يىل ئوقۇپ كىلىپ قارىقاش گۈزە مەسچىتىدە مۆتىۋەللى ئاخۇن بولغان. 1514 - 1678 - يىللىرى سەئىدىيە خانلىقى دەۋرىدە مەكتەپ يەركەنگە كۆچۈرۈلگەن. 1760 - يىللارغا كەلگەندە يەركەندىكى سوپى ئىشانلار جەڭگى - جېدەللىرىدە ئادەتتىكى سوپىلار مەدرىسىگە ئايلىنىپ قېلىپ، ئاخىرى تاقىلىپ كەتكەن. شۇنداق قىلىپ «ساچىئە مەدرىسى» پەننىي ھەم دىنىي بىلىم مۇكەممەل بىرلەشكەن ئۇيغۇر ئالىي مائارىپىنىڭ دەسلەپكى ئەۋرىشىكىسى سۈپىتىدە بارلىققا كېلىپ، تارىختا ئىنتايىن مۇھىم روللارنى ئويناپ، قاراخانىيلار سۇلالىسىنى قۇدرەت تاپقۇزغان ئىدى.

ئالائىدىن مۇھەممەد «مەدرىسى ساچىئە» دە تىرىشچانلىق بىلەن ئىزدىنىپ ئوقۇپ، شۇ دەۋىرنىڭ ئىھتىياجى بىلەن ئەرەپ، پارس تىللىرىنى مۇكەممەل ئۆزلەشتۈرۈدۇ. «قۇرئان كەرىم» تەپسىرى ۋە ھەدىسشۇناسلىقتىمۇ ئالىم بولۇپ يىتىشىپ چىقىدۇ.

تېبابەتچىلىككە ئىشتىياق قويۇپ، ئەبۇ ئەلى ئىبىن سىنا قاتارلىقلارنىڭ داۋالاش ئىلمى جەھەتتىكى مۇۋەپپىقىيەتلىرىنى تولۇق ئۆزلەشتۈردى.

ياش ئالامىتىدىن مۇھەممەد بۇ جەرياندا ساۋاقداشلىرى ۋە قەشقەردىكى ئىلىم ئەھلى ئارىسىدا خېلىلا نام ئاتاق قازانغان بولسا كېرەك، چۈنكى شۇ مەزگىللەردىلا ئۇنىڭ ئىسمىنىڭ ئاخىرىغا «خوتەنى» تەخەللۇسى قوشۇلۇپ «ئالامىتىدىن مۇھەممەت خوتەنى» دەپ ئاتىلىشقا باشلىغانلىقى مەلۇم.

ئالامىتىدىن مۇھەممەت خوتەنى - XII - ئەسىرنىڭ 90 - يىللىرىدا «مەدرىسى ساچىئە» نىڭ ئىرشاتنامىسىنى ئېلىپ خوتەنگە قايتىپ كېلىدۇ ۋە شەھىرى يورتقانىنىڭ مەركىزىدىكى (ھازىر بۇ يەرلەر خەلچە كەنتى، ئەسسى كەنتى، ئەللامە ناملىرى بىلەن ئاتىلىدۇ) خانلىق مەدرىسىگە مۇدەررىسلىككە تەكلىپ قىلىنىدۇ. ئۇ ئۆزىنىڭ مول بىلىمى، ئاجايىپ ناتىقلىقى، ئېسىل ئەخلاقى - پەزىلىتى ۋە قولى شىپاھ تىۋىپلىكى بىلەن قالىتىس شۆھرەت قازىنىدۇ.

خانلىق مەدرىسىنىڭ ئىلىم ئۆگىنىدىغان تالىپلىرى كۆپىيىپ مىسلى كۆرۈلمىگەن دەرىجىدە ئاۋاتلىشىدۇ، ئىلىم - مەرپەت ۋە تېبابەت ئىلمىنى ئۆگىنىش يۇقىرى دولقۇنغا كۆتۈرۈلىدۇ.

ئەللامە ئالامىتىدىن مۇھەممەت خوتەنى مەدرىسىدە تالىپ تەربىيەلەش بىلەن بىر ۋاقىتتا شىپاخانا ئېچىپ كېسەل كۆرىدۇ، ۋە داۋالايدۇ. دورا - ئەشيانىڭ خىمىيىلىك، فىزىكىلىق خۇسۇسىيەتلىرىنى ئىنچىكىلەپ ئېنىقلاپ چىقىدۇ. ئەبۇ ئەلى ئىبىن سىنانىڭ رېتسىپلىرىنى تەجرىبە سىناقتىن ئۆتكۈزىدۇ، مەجۇن، ھەپ، شەرىبەت، مەلھەملەرنى ياسايدۇ. دورا - ئەشيانىڭ ئىچىدىكى مېتاللارنى كوشتە قىلىش (زەھەرسىزلىنىدۈرۈش) ئۇسۇللىرىنى مۇكەممەللەشتۈرىدۇ. كىسەل كۆرۈپ تونۇشنىڭ بىر يۈرۈش ئۇسۇللىرىنى سېستىمىلاشتۇرىدۇ. ئالامىتىدىن مۇھەممەت خوتەننىڭ نام شۆھرەتى يىراق - يېقىنغا تارقىلىدۇ. ئۇنىڭ مول بىلىمى خەلقنىڭ روھى ۋە جىسمانىيىتىنى تەربىيەلەشتە كۆرسەتكەن تۆھپىسى، ئېسىل ئەخلاق - پەزىلىتى، ئەل - يۇرتنى قايىل قىلىدۇ.

«قارا قىتان» سۇلالىسىگە قارام بولۇپ قالغان بولسىمۇ، لىكىن يەنىلا ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈۋاتقان قاراخانلىقلار دۆلىتىنىڭ خوتەندە تۇرۇشلۇق ئىلىكخانى قىلىچخان ئۇنى «ئەللامە» لىققا تەيىنلەيدۇ. ھەزرىتى ئەللامە ئالامىتىدىن مۇھەممەت خوتەنى ئەللامىلىق قىلغان مەزگىل خوتەندە ئىلىم - مەرپەت، ئەخلاق - ھىدايەت، تېبابەتچىلىك - دورىگەرلىك، داۋالاش ئىشلىرى راسا گۈللەنگەن مەزگىلدۇر.

تارىخى كىتابلاردا ھەزرىتى ئەللامە ئالامىتىدىن مۇھەممەت خوتەننىڭ تالىپلىرى ئۈچ مىڭغا يەتكەنلىكى، ئۆز مەدرىسىسىدە مول كىتاب زاپىسىغا ئىگە كۈتۈپخانا، تەجرىبىخانا قۇرغانلىقى، كۈتۈپخانىدا شۇ دەۋرنىڭ شاھانە

ئەسەرلىرىنىڭ قول يازمىلىرى ساقلانغانلىقى بايان قىلىندۇ. بۇنىڭدىن ئەللامە ئالاتىدىن مۇھەممەت خوتەنى ئۆزىنىڭ ئاز بولمىغان ئەدەبىي ۋە تىببىي كىتابلارنى يازغانلىقىنى پەرەز قىلالىشىمىز مۇمكىن.

ۋاھالەنكى بىزگە پەقەت ئۇنىڭ ئىچىدىن ئۈچ پارچە كىتاب ۋە بىر پارچە شېئىرنىڭلا ئۇچۇرى يېتىپ كەلگەن. بۇ كىتابلارنى ئۇنىڭ كىيىنكى ئەۋلاتلىرىدىن موللا خوجا ئاخۇنلۇقۇم، موللا خوجا مۇھەممەد ھاجىم، تۇردى مۇھەممەد ئاخۇنۇم قاتارلىقلار ئەۋلاتىمۇ ئەۋلات مىراس قالدۇرۇشۇپ 20 - ئەسىرنىڭ 50 - يىللىرىغىچە يەتكۈزۈپ كەلگەن. ھەزرىتى ئەللامە ئالاتىدىن مۇھەممەت خوتەنى قەلىمىگە مەنسۇپ بولغان بۇ كىتابلارنىڭ بىرىنچىسى «تېبابەت قانۇنلىرى» بولۇپ، بۇ كىتابنى 50 - يىللاردا ئابلىمىت يۈسۈپ داموللا ھاجىم تۇردى مۇھەممەد ئاخۇنۇم ھوزۇرىدا كۆرگەن ئىكەن. بۇ كىتابتا ئەللامە ياشىغان XII - ئەسىردىن بۇرۇنقى ئۇيغۇر تېبابەتچىلىكىنىڭ نەزەرىيە بىلىملىرى، داۋالاش قائىدە پىرىنسىپلىرى، تىۋىپلارنىڭ ئەخلاق - مىزانلىرى، داۋالاش ھادىسىلەرنىڭ بىر تەرەپ قىلىش قائىدە تۈزۈملىرى، تىببىي خادىملارنىڭ قەستەن ياكى سەھۋەن سادىر قىلغان خاتالىقلىرى، باشقا كىشىلەرنىڭ سالامەتلىكىگە يەتكۈزگەن زىيانلىرىنى شەرىئەت ھۆكۈمى بويىچە بىر تەرەپ قىلىش ئۇسۇللىرىنى ئىخچام، يىغىنچاق بايان قىلغان ئىكەن. ئەپسۇسكى، مەدەنىيەت زور ئىنقىلاۋى مەزگىلىدە تۇردى مۇھەممەد ئاخۇنۇمنىڭ تۆيى ئاختۇرۇلۇپ قىممەتلىك تارىخى، ئەدەبىي، دىنىي ۋە تىببىي كىتابلار بۇلاڭ - تالاڭ قىلىنىپ كۆيدۈرۈلگەندە «تېبابەت قانۇنلىرى» مۇ كۆيدۈرۈۋېتىلگەن.

ھەزرىتى ئەللامە ئالاتىدىن مۇھەممەت خوتەنى قەلىمىگە مەنسۇپ ئىككىنچى كىتاب «زوبدەتۇل قەۋەنئۇل ئىلاج» بولۇپ، بۇ كىتابنى كىيىنكى ئەۋلادلىرىنىڭ بىرى داڭلىق تىۋىپ تۇردى مۇھەممەت ئاخۇنۇمنىڭ شاگىرتى ۋە كۈيۈڭلى باقى ئالىم ھاجىمغا ۋەسىيەت بىلەن قالدۇرغان. «زوبدەتۇل قەۋەنئۇل ئىلاج» (داۋالاش قانۇنلىرىدىن خۇلاسە) نىڭ مۇھەممەت باقى ھاجىم ساقلانغان نۇسخىسى ئىككى خىل بولۇپ، بىرى پاتلانغان خوتەن قەغەزىگە يېزىلغان كىتاب بولۇپ، فورماتى 13×19 سانتىمىتىر 161 ۋاراق. 332 بەت، 38 باپ 665 خىل رېتسىپ، ھەر بىر بەتكە 11 قۇردىن قارا سىياھ بىلەن يېزىلغان. باپ، پەسىللىرى قىزىل سىياھ بىلەن يېزىلغان، مۇقاۋىلىنىپ ئوبدان ساقلانغان.

ئىككىنچى نۇسخىسىنىڭ ھەجىمى چوڭراق بولۇپ فورماتى 28×33 سانتىمىتىر 28 باپ، 776 خىل رېتسىپتىن تۈزۈلگەن. يەككە دورىلاردىن 700 خىل مۇرەككەپ دورىلاردىن 300 خىل دورا تەپسىلىي تونۇشتۇرۇلغان. ھەر بىر بەتكە بىر رېتسىپ پاتۇرۇلۇپ باپلىرى قىزىل رەڭدە، رېتسىپلىرى قارا رەڭدە ناھايىتى كۆركەم، چىرايلىق يېزىلغان. بۇ قول يازمىدا ئىلگىرى ئۆتكەن ھۆكۈمالاردىن بۇقرات، سابىت، ئەپساق يوهونا، مەسھۇ، مۇھەممەد زىكىر، ئىبنى ھاسىل، جالىنوس، ئىبنى سىنا، ھونەيىل، روفەس، فولس قاتارلىق 13 نەپەر ئالىمنىڭ رېتسىپلىرى كۆچۈرۈلۈپ

ئۇنىڭ ئاخىرىغا ئۆزىنىڭ بۇ رېتسىپلارنى تەجرىبىدىن ئۆتكۈزۈپ ئېرىشكەن ساۋاقلارنى يېزىلغان. ھەربىر رېتسىپنى تەجرىبە ئارقىلىق دەلىللەپ چىققان. بۇ كىتابنىڭ تەرجىمىسى شىنجاڭ ئۇيغۇر تىبابەتچىلىكى ئالىي تېخنىكومى ئىلمىي ژۇرنىلىنىڭ 2001-يىلى 2-سانىدىن باشلاپ ئېلان قىلىنىپ، كەڭ ئامما بىلەن يۈز كۆرۈشۈش پۇرسىتىگە ئېرىشتى. ئەسلى قولمىزغا يىتىپ كەلگەن كىتاب يېزىقى پارسچە بولۇپ، ماقالىگە قوشۇمچە قىلىپ ئەسلى نۇسخىسى كىرگۈزۈلدى.

ھەزرىتى ئەللامە ئالاتىدىن مۇھەممەد خوتەنى تارىختا ئەنە شۇنداق ئۇزاق ئىلىم - مەرىپەتلىرىنى ئەل يۇرت، ۋەتەنگە بېغىشلاشنىڭ ئالتۇن دەۋرىگە قەدەم قويۇۋاتقان يىللاردا دىيارىمىزنىڭ سىياسىي تارىخىدىمۇ ئالەمشۇمۇل ئۆزگۈرۈشلەر يۈز بېرىۋاتاتتى.

1206-يىلى شىمالىي يايلاقتا چىڭگىزخان باش كۆتۈرۈپ چىقتى. ئۇ شەرقىي ئايمان قەبىلىسىنىڭ پادىشاھى تايانخاننى مەغلۇپ قىلىپ، ئۇنىڭ تامغۇچىسى تاتاتوڭانى تۇتۇپ، تايانخاننىڭ قاچقۇن ئوغلى كۈچلۈككە زەربە بېرىشكە خارەزىم دۆلىتىگە بارىدىغان يولدىكى توسالغۇنىڭ كۈچلۈكخان ئىكەنلىكىنى ھېسابقا ئېلىپ ئۇنى يوقىتىش قارارىغا كەلدى. چىڭگىزخان مىلادىنىڭ 1218-يىلى جەبەنويان قوماندانلىقىدىكى يىگىرمە مىڭ كىشىلىك ئاتلىق مۇڭغۇل قوشۇنىنى كۈچلۈكخاننى يوق قىلىشقا ماڭدۇردى. كۈچلۈكخان مىلادىنىڭ 1204-يىلى ئالتايدىن يەتتە سۇغا غەربىي قىتان خانى چورۇقنىڭ قېشىغا قېچىپ بارغان ئايمان شاھزادىسى ئىدى. كۈچلۈك چورۇقخاننىڭ ئىشەنچىسىگە ئېرىشىۋالغاندىن كىيىن، ئالتاينىڭ شەرقىدە چېچىلىپ يۈرگەن ئايمانلارنى يەتتە سۇغا كۆچۈرۈپ كەلدى. چورۇقنىڭ قىزىغا ئۆيلەندى، كۈچ توپلاپ، پۇرسەت پايلاپ يۈرگەن كۈچلۈكخان 1211-يىلى خارەزىم شاھى مۇھەممەد بىلەن غەربىي قاراخانلارنىڭ قاغانى بولغان ئوسمان بۇغراخان قوماندانلىقىدىكى بىرلەشمە قوشۇن تەرىپىدىن تارمار بولغاندا (تالاس دەرياسى بويىدا) 80 نەچچە يىل ھۆكۈم سۈرگەن غەربىي قىتانلار خانلىقى (1125-1211) نى ئاغدۇرۇپ تاشلىدى، شۇ خاندانلىقنىڭ خارابىسىدە غەربىي ئايمان خانلىقىنى قۇردى.

غەربىي ئايمان خانلىقى تېرىتورىيىسىگە خوتەن، يەركەن، قەشقەر، يەتتەسۇ، پەرغانە ۋادىسى كىردى. كۈچلۈكخان غەربىي ئايمان خانلىقىنى قۇرغاندىن كىيىن مۇسۇلمان ئۇيغۇرلارغا ھەر جەھەتتىن ئېغىر زۇلۇم سالدى. بولۇپمۇ دىنىي جەھەتتىن بەكمۇ يولسىزلىق قىلدى. كۈچلۈكخان ئەسلىدە خىرىستىئان دىنى (ناستورىئان مەزھىپى) گە ئېتىقاد قىلاتتى. 1204-يىلى قىتانلار ھۆكۈمرانلىقىدىكى يەتتە سۇغا قېچىپ كەلگەندىن كىيىن بۇرۇنقى ئىتىقادىدىن يېنىپ بۇددا دىنىغا كىرگەن ئىدى. كۈچلۈكخان كۆرۈنمەككە باتۇر، ھىيلىگەر بولسىمۇ، تېگى تەكتىدىن ئالغاندا، دۆلەت ئىشلىرىنى باشقۇرۇشتا دۆت، قارام، تەدبىرىسىز، ۋەھشىي، زالىم خان ئىدى. ئۇ بۇيرۇق چۈشۈرۈپ خوتەن، يەركەنت، قەشقەر قاتارلىق مەشھۇر شەھەرلەردىكى مۇسۇلمان ئۇيغۇرلارنى ئىسلام دىنىدىن يېنىپ

بۇددا دىنىغا كىرىشكە زورلىدى. ھەتتا ئۆزى خوتەنگە كىلىپ ، ھەزرىتى ئەللامە ئالائىددىن مۇھەممەت خوتەنى باشلىق بىرنەچچە مىڭ ئۆلىمانى يىغىپ، ئىسلام دىنىدىن يېنىپ بۇددا دىنىغا كىرىش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش قىلدى. ئۇنىڭ دېگىنىچە قىلمايدىغان بولسا ئۇلارنى ئۆلتۈرىدىغانلىقىنى ئېيتتى. ھەزرىتى ئەللامە ئالائىددىن مۇھەممەت خوتەنى يۈرەكلىك، دادىل ھالدا كۆكرەك كېرىپ نەخ مەيداندا كۈچلۈكنى بەس - مۇنازىرىدە مات قىلىش بىلەن لەنتى كۈچلۈكنىڭ يۈزىگە تۈكۈردى. رەسۋا بولغانلىقىغا چىدىمىغان كۈچلۈكخان ھەزرىتى ئەللامە ئالائىددىن باشلىق 3000 دىن ئاتۇق ئۆلىمانى ئۆلتۈردى. ئىسسىق قانلار دەريا بولۇپ ئاقتى. مەرىپەتپەرۋەر، ۋەتەنپەرۋەر ئوغلان ھەزرىتى ئەللامە ئالائىددىن مۇھەممەد خوتەننى ئۆز مەدرىسىنىڭ دەۋازىسىنىڭ ئالدىغا چارمىخ قىلىپ ئەل جامائەتكە ھەيۋە قىلدى. زالىم كۈچلۈكخان بۇنىڭلىق بىلەنلا قانائەت قىلىپ قالماستىن ھەزرىتى ئەللامە ئالائىددىننىڭ كۈتۈپخانىسى ۋە مەسچىتلەرنى كۈلگە ئايلاندۇرۇپ كۆيدۈرۈپ تاشلىدى. تارىخىي كىتابلاردا شۇ قېتىم كۆيدۈرۈلگەن كىتابلار ئىچىدە «تۈركى تىللار دىۋانى»، «قۇتادغۇبىلىك» نىڭ قولىزما نۇسخىلىرىمۇ بار ئىدى، دەپ قەيت قىلىندۇ. شۇنداق قىلىپ ئەنە شۇ زالىمنىڭ قانغا بويالغان قولىدا بۈيۈك ئالىم ھەزرىتى ئەللامە ئالائىددىن مۇھەممەد خوتەننىڭ ئەھمىيەتلىك بولغان ھاياتى نابۇت بولىدۇ. ئەللامە ئالائىددىن مۇھەممەد خوتەنى شېھىد بولغاندىن كىيىن خەلق ئۇنى ئۆزى مەدرىسە ئاچقان جايىنىڭ يېنىغا دەپنە قىلىپ ھەيۋەتلىك قەبرە قاتۇرغان. بۇ جاي ھازىرغىچە «ئەللامە بۇزۇرۇكۋارىم مازىرى» دەپ ئاتىلىپ كەلمەكتە. ھەزرىتى ئەللامە ئالائىددىن مۇھەممەت خوتەنى بىلەن بىللە قەتلى قىلىنغان 3000دىن ئارتۇق موللا ئۆلىما - تالىپلار ئەنە شۇ مازارنىڭ شەرقىگە (قاشى يارلىغىنىڭ لىۋىدىكى لاياتما تۈزلەڭلىكىگە) دەپنە قىلىنغان بولۇپ، بۇ جاي ھازىرمۇ «گورجاي شېھىدلىق» (شېھىدلەر گودىگى)، «قەۋمى شەھدان» دېگەن ناملار بىلەن ئاتىلىدۇ. ئەسلىدىكى «شەھىرى يورۇتقان» نىڭ شىمالى تەرىپى ھازىرمۇ «قېلىچ كەنت» (سەل بۇزۇلۇپ خەلىچ كەنت) دەپ ئاتىلىدۇ. موڭغۇللار مۇسۇلمان ئۇيغۇرلار بىلەن كۈچلۈكخان ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنى نەزەرگە ئېلىپ دىنىي ئىتىقاد ئەركىنلىكى توغرىسىدا تەشۋىقات يۈرگۈزدى. بۇ تەدبىر كۈچلۈكخاننىڭ ھالاكتىنى مۇقەررەلەشتۈرۈپ قويدى. مۇسۇلمان ئۇيغۇرلارنىڭ غەزەپ - نەپرىتىگە يولۇققان كۈچلۈكخان ئىسسىق كۆلنىڭ بويىدا جەبە نۇيان بىلەن بولغان ئۇرۇشتا مەغلۇپ بولۇپ قەشقەرگە قاراپ چېكىندى. ئۇيغۇرلار كۈچلۈكخاننىڭ ئەسكەرلىرىنى ئۇچرىغان يەردە ئۆلتۈردى. ئېغىر ئەھۋالدا قالغان كۈچلۈكخان قەشقەرنىڭ غەربىي جەنۇبىدىكى سېرىققولغا قاچتى. ئۇ كەينىدىن قوغلاپ كىلىۋاتقان موڭغۇللار تەرىپىدىن تۇتۇۋېلىنىپ ئۆلتۈرۈلدى. چىڭگىزخان 1218 - يىلى كۈچلۈكخاننى بتىچت قىلغاندىن كىيىن مىلادىنىڭ 1219 - يىلى (بۇ يىلان يىلى) 210 مىڭ جەڭچىدىن تەركىپ تاپقان زور قوشۇنغا ئۆزى قوماندان بولۇپ ئۇلۇغ خارازىم شاھ دۆلىتىگە قاراپ يۈزلەندى.

ھەممىدىن ئۇلۇغ، ماختاشقا سازاۋەر ئاللاھ تائالا زىمىنى، ئىنسانلارنى، قەغەز ۋە قەلەمنى يارىتىپ لەۋھۇل مەھپۇزغا ئىنسانلارنىڭ ياشاش، ھاياتلىق يولىنى ئىلىم - مەرىپەت، ھېكمەت مەشئىلىنى ئىلھام قىلىپ بىلدۈرۈپ ئەرشى كۇرسىدا قارار ئالغاندىن ھازىرغىچە ھارۇن رەشىد تەك ئادىل پادىشاھلار؛ شەتتات، نەمرۇت، پىرئەۋندەك زالىم پادىشاھلار ھەر دەۋىر مەزىللىرىدە ئوخشاش بولمىغان كەچۈرمىشلىرى ئارقىلىق ئادالەت - زالالەت يوللىرىنى تۇتۇشۇپ كەلگەن بولسىمۇ ئىلىم - مەرىپەت بۆشۈكى ئوچىقىدىن يالقۇنچاپ چىققان ئۇچقۇنلارنى نابۇت قىلىشقا قۇربى يەتمىدى. زامانىنىڭ تەرەققىياتى ئىپتىدائىي دەۋىرگە قەدەم قويغان بۈگۈنكى كۈندىمۇ ئاشۇ قەغەز قەلەم ئارقىلىق بىر - بىرىنىڭ ئىزىنى بېسىپ، ئىنسانلارنىڭ ياشاش، تەبىئەتنى تونۇش ۋە ئۇنىڭدىن ئۈنۈملۈك پايدىلىنىش پۇرسىتىنى قولدىن بەرمەي، پەن - تېخنىكا، مەدەنىيەت، مائارىپ ساھەسىدە ئىزچىل ئىزدىنىپ كەلمەكتە. ئۈمىدۋار غايىنى ئۆزلىرىگە ئۆرنەك قىلىپ ئۆزلۈكسىز ئالغا ئىنتىلمەكتە، ئىزدەنمەكتە.

پايدىلانغان ماتېرىياللار

1. ھەزرىتى ئالائىدىن مۇھەممەت خوتەنى ھەققىدە - رەجەپ يۈسۈپ «يىڭى قاشتېشى» ئەدەبىي ژۇرنىلى، 2004 - يىلى 3 - سان
2. ئەللامە ئالائىدىن مۇھەممەت خوتەننىڭ «زۇپتىنۇن قاۋانىل ئىلاج» ناملىق ئەسىرىدىن. مەمەت باقى ئالىم، مېھرىگۈل مەمەتباقى، سايپىخان تۇردى مۇھەممەت، شىنجاڭ ئۇيغۇر تىبابەتچىلىكى ئالىي تېخنىكومى ئىلمىي ژۇرنىلى، 2005 - يىلى 4 - سان
3. «ئالاھىدىدىن»، تارىخىي داستان، ئابلا سۇلايمان، «تارىم ژۇرنىلى»، 1985 - يىلى 11 - سان
4. «تارىخى رەشىدىيە»، مىرزا مۇھەممەد ھەيدەر كۇراگان، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2007 - يىلى 7 - ئاي
5. «ئىدىقۇت يۇلتۇزى»، پەرھات جىلال، ياش - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، 2007 - يىلى 9 - ئاي
6. «موڭغۇللارنىڭ مەخپىي تارىخى»، تەرجىمە قىلغۇچى ئەركىن شېرىپ، 1999 - يىلى 1 - ئاي شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى
7. «چىڭگىزنامە» مۇلا مىرسالى قەشقىرى، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى، 1986 - يىلى 2 - ئاي.
8. «شەجەرەئى تۇرۇك» ئەبۇل غازى باھادىرخان، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2002 - يىلى 1 - ئاي
9. «تارىخى رەشىدىيە زەيلى قىسمى»، مىرزا مۇھەممەت جىراس، شىنجاڭ ئازسانلىق مىللەتلەرنىڭ جەمئىيەت تارىخىنى تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى تەرىپىدىن تەرجىمە قىلىپ باستۇرۇلدى. خوتەن پېداگوگىكا ئىنىستىتۇتى جەمئىيەت تارىخىنى تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى كۆپەيتىپ باشتى، 1981 - يىلى
10. «ئۇيغۇر ئالىي مائارىپىنىڭ ئەۋرىشكىسى مەدرىس ساچىئە» ئالىي بىلىم يۇرتى ھەققىدە، شېرىپجان قاسىم كامالى
11. «ئوتتۇرا ئاسىيا تارىخى تىزىملىرى»، گاۋىن ھامبىلى، مىللەتلەر نەشرىياتى بېيجىڭ، 2008 - يىلى 9 - ئاي

LECTORRA

COLLEGI

سايلىغۇچىلار ھەيئىتىنىڭ سايلام بېلىتى قانداق
پىرىنسىپقا ئاساسلانغان؟

ئەننى مچاۋد

سايلىغۇچىلار ھەيئىتىنىڭ سايلام بېلىتى قانداق پىرىنسىپقا ئاساسلانغان؟

ئەننى مىچاۋد

سوئال: سايلىغۇچىلار ھەيئىتى قانداق مەشغۇلات قىلىدۇ؟

جاۋاب: سايلىغۇچىلار ھەيئىتى ئامېرىكا سايلام سىستېمىسىدىكى ئالاھىدە ئەھۋالدىر. ئامېرىكا سايلىمىدا ھەر قېتىم دېگۈدەك سايلىغۇچىلار بىۋاسىتە ھالدا شىتات باشلىقلىرىنى ۋە سېناتورلارنى سايلايدۇ. بىراق، پىرىزدېنتلىق سايلىمىدا سايلىغۇچىلار ۋەكىللەرنى، سايلىغۇچىنى ياكى سايلىغۇچىلار ھەيئىتىنى تاللىماقتا.

شىتاتلارنىڭ كۆپىنچىسى پىرىزدېنتلىق سايلىمى ئۈچۈن يەڭگۈچى ھەممە بېلەتكە ئىگە بولۇش پىرىنسىپىغا ئاساسلىنىدۇ. يەنى، ئاۋامنىڭ بېلەت تاشلىشى بىر شىتاتتىكى سايلىغۇچىلار تىزىملىكىنىڭ ھەممىسىنى قايسى نامزاتنىڭ قولغا كەلتۈرىدىغانلىقىنى بەلگىلەيدۇ. ئادەتتە شىتاتلارنىڭ سىياسى پارتىيىلىرى تەرىپىدىن بەلگىلەنگەن سايلىغۇچىلار نوپۇس ئېھتىياجى چارشەنبىسىدىن كېيىنكى تۇنجى دۈشەنبە كۈنى پىرىزدېنت ۋە مۇئاۋىن پىرىزدېنت ئۈچۈن بېلەت تاشلاش ئۈچۈن ئۇچرىشىدۇ. سايلام كېچىسى بىلدۈرۈلگەن نەتىجىلەر سايلىغۇچىلار ھەيئىتىنىڭ ئۇچرىشىشىغا رەسمىي نەتىجە ھېسابلىنىدۇ.

سايلىغۇچىلار شىتات خەلقىنىڭ كۆپچىلىكى تاللايدىغان نامزاتنى تاللايدىغانلىقىغا قەسەم بېرىدۇ. پىرىزدېنتلىقنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن جەمئىي 538 بېلەتتىن سايلىغۇچىلار ھەيئىتىنىڭ 270 بېلىتىنى قولغا كەلتۈرۈش كېرەك بولىدۇ.

ھەر بىر شىتاتقا تەۋە سايلىغۇچىلار سانى شۇ شىتاتنىڭ نوپۇسىغا بىنائەن بەلگىلىنىدۇ. بىراق، بارچە سايلىغۇچىلار ھەيئىتىدە — كاليفورنىيە مۇشۇنىڭ ئىچىدە — ئەڭ ئاز ئۈچ كىشى بولىدۇ. بەزى كىشىلەر بۇ ئۇسۇلنىڭ نوپۇسى شالاڭ شىتاتلاردا بەك كۆپ داۋالغۇش كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغانلىقىنى ئىلگىرى سۈرىشىدۇ. مەسىلەن، ۋىئومىڭ (Wyoming) شىتاتىدا ئۈچ سايلام بېلىتى بولۇپ، بۇ شىتاتنىڭ نوپۇسى 580 مىڭ. بۇ ھەر بىر سايلىغۇچى تەخمىنەن 193،300 كىشىگە ۋەكىللىك قىلىدىغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ. 39.5 مىليون نوپۇسقا ئىگە كاليفورنىيەگە ئوخشاش نوپۇس زىچ شىتاتلاردا 55 سايلام بېلىتى بار بولۇپ، ھەر بىر سايلىغۇچى 718،400 كىشىگە ۋەكىللىك قىلىدۇ. شۇ سەۋەبلىك، بەزىلەر ۋىئومىڭ شىتاتىدىكى بىر سايلىغۇچى كاليفورنىيەدىكى بىر سايلىغۇچىدىن بەكرىق تەسىر كۈچكە ئىگە دەپ قارايدۇ.

مېيىن شىتاتى بىلەن نېبراسكا شىتاتى يەڭگۈچى ھەممە ئاۋازغا ئىگە بولۇش پىرىنسىپى بويىچە ئىش كۆرمەيدۇ. بۇ ئىككى شىتات يەرلىك نەتىجىنى ھەقىقىي رەۋىشتە ئەكس ئەتتۈرۈش ئۈچۈن تېخىمۇ ئىنچىكە

قائىدە قوللانغان. بۇ ئىككى شىتات ئۆز شىتاتىنىڭ خەلق سايلىمىدا غەلبە قازانغانغۇچىغا ئىككى سايلام بېلىتى بېرىدۇ. ھەر بىر كونگرەس رايونىدا خەلق سايلىمىنى قولغا كەلتۈرگۈچىگە بىر سايلىغۇچى بېرىلىدۇ.

سوئال: بۇ سىستېما نېمىشقا تاللاندى؟

جاۋاب: ئامېرىكانىڭ قۇرغۇچىلىرى بۇ ۋەكىل بولۇپ سايلاش سىستېمىسىنى بەرپا قىلغان بولۇپ، بۇ سىستېما مۇرەسسە سۈپىتىدە شىتاتلار ئارىسىدىكى ھوقۇقنى تەڭپۇڭلاشتۇرىدۇ.

1787- يىلى ئاساسىي قانۇن ئەھدىنامىسىدە سايلىغۇچىلار ھەيئىتى قۇرۇلغاندا پىرىزدېنتنىڭ ئاۋامنىڭ بېلەت تاشلىشى بىلەن سايلىنىشى توغرىسىدىكى پىكىر تالاش- تارتىش قوزغىدى. كىچىك شىتاتلار نوپۇسى كۆپ شىتاتلارنىڭ ئاۋاز جەھەتتە ئۆزلىرىنى ئېشىپ چۈشۈشىدىن ئەنسىردى. بېلەت تاشلىيالمىغان قۇللىرى بار جەنۇبتىكى شىتاتلار شىمالىي شىتاتلار يېتەكچى ئورۇننى ئىگىلەۋالدى دەپ قارىدى.

ئامېرىكانى قۇرغۇچىلار «ۋىرجىنىيە پىلانى» دەيدىغان بىر لايىھىنى بارلىققا كەلتۈرگەن بولۇپ، بۇ لايىھە بويىچە دۆلەت مەجلىسىنىڭ بىرىنى پىرىزدېنتلىققا تاللىشىنى كۈچكە ئىگە قىلغان. بىراق، بۇنى تەنقىد قىلغۇچىلار بۇنداق بولغاندا پىرىزدېنت دۆلەت مەجلىسىگە قەرزدار بولۇپ قالىدىغىنى، بۇ ھالنىڭ ئامېرىكانى قۇرغۇچىلار ئوتتۇرىغا چىقارغان كۈچنىڭ ئايرىلىشىغا تەھدىت ئېلىپ كېلىدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويغان.

ئامېرىكانى قۇرغۇچىلار دۆلەت مەجلىسىدە ئولتۇرماستىن شىتاتلارغا ۋەكىللىك قىلالايدىغان ئۈچىنچى گۇرۇپپا ھېسابلانغان سايلىغۇچىلار پىرىنسىپىنى داۋاملاشتۇرغان. بۇ ئارقىلىق تەسىرگە ئۇچرايدىغان ياكى چىرىكلىشىشى مۇمكىن بولغان مەڭگۈلۈك سايلىغۇچىلار گەۋدىسى پەيدا بولۇشتىن ساقلانغان. كۆپ يىللاردىن بۇيان، نۇرغۇنلىغان كىشىلەر پۈتۈن دۆلەتلىك خەلق سايلىمى بەرپا قىلىش ئارقىلىق سايلىغۇچىلار كومىتېتىنى ئۆزگەرتىش ئۈچۈن تىرىشىپ كۆردى- يۇ، كۆزلىگىنىگە يېتەلمىدى.

سوئال: خەلق سايلىمىدا ئۆتتۈرۈپ قويغان پىرىزدېنتلىق نامزاتى پىرىزدېنت بولالامدۇ؟

جاۋاب: يېقىنقى ئامېرىكا تارىخىدا سايلىغۇچىلار كومىتېتى خەلق سايلىمىدا غەلبە قىلغۇچىنى پىرىزدېنت بولۇشتىن چەكلەپ قويغان ئەھۋال ئىككى قېتىم كۆرۈلگەن.

2016- يىلى ھىلارى كلېنتون ئۈچ مىليون سايلام بېلىتىگە ئېرىشىپ غەلبە قازانغان. بىراق، دونالد ترامپ 57 پىرسەنت بېلەتنى قولغا كەلتۈرۈپ، ھىلارىنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ كەتكەن.

ئوخشاش ئەھۋال 2000- يىلىمۇ يۈز بەرگەن. دېموكراتلاردىن چىققان پىرىزدېنت نامزاتى ئالگور سايلام بېلىتىنى قولغا كەلتۈرۈش جەھەتتە ئۇتقان. بىراق، جۇمھۇرىيەتچىلەردىن چىققان پىرىزدېنت نامزاتى جورجى

بۇش سايلىغۇچىلار ھەيئىتىنىڭ تېخىمۇ كۆپ بېلىتىگە ئېرىشكەن. پىرىزدېنت بۇشنىڭ غەلبىسى فلورىدادىكى سايلام بېلىتىنىڭ قايتا سانلىشى ۋە ئامېرىكا ئالىي سوتىنىڭ ھۆكۈم چىقىرىشى نەتىجىسىدە قولغا كەلگەن. سايلام بېلىتىنى قولغا كەلتۈرۈش جەھەتتە مەغلۇپ بولغان، ئەمما سايلىغۇچىلار ھەيئىتى نەتىجىسىدە ئۇتقان باشقا پىرىزدېنتلارمۇ مەۋجۇت. بېنجامىن خاررىسون (1888)، رۇزۋېلفورد خايسى (1876)، جون كۇنسى ئادامس (1824) مۇشۇنىڭ جۈملىسىدىن. بىراق، يۇقىرىقى ئەھۋاللار ئالاھىدە ئەھۋاللار ھېسابلىنىدۇ. پىرىزدېنتلىق سايلىمىدا سايلىغۇچىلار ھەيئىتى بىلەن سايلام بېلىتىنىڭ مانى كېلىشى توقسان پىرسەنت ئەھۋالدا ئوخشاش بولۇپ كەلدى. بۇ يازما ئوقۇرمەنلەرنىڭ 2020-يىللىق پىرىزدېنتلىق سايلىمى توغرىسىدا سورىغان سوئاللىرىغا بېرىلگەن جاۋابلارنىڭ بىر قىسمىدۇر.

ئىنگىلىزچىدىن ئۆتكۈر ئالماس تەرجىمە قىلغان

مەنبە:

<https://www.wsj.com/articles/what-is-the-electoral-college-and-how-does-it-work-11604067608?mod=e2fb>

ئېدىگار شېتنكە كەسىپكە
باغلىنىش رامكىسى

ئېدىگار شېننىڭ كەسىپكە باغلىنىش رامكىسى

ئېدىگار شېننىڭ كەسىپكە باغلىنىش رامكىسى سىزنىڭ كەسىپكە بولغان ئەڭ چوڭ تۈرتكۈڭىزنى بايقىشىڭىزغا ياردەم بېرىدىغان، كەسىپچانلىقنى بېكىتىشكى تولىمۇ ئۈنۈمدار قورال دۇر. ئۇ يەنە خوللەند خاراكتېر نەزىرىسى ۋە باشقا تۈردىكى كەسىپچانلىقنى بېكىتىش ئۇسۇللىرىنىڭمۇ ئۈنۈملۈك تولۇقلىغۇچىسى بولالايدۇ.

ئېدىگار شېننىڭ كەسىپكە باغلىنىش رامكىسى كىشىلەرنى كەسىپلىك جەھەتتە سەككىز ئاساسى باغلىنىشقا ئايرىدۇ:

1. تېخنىكىلىق (فۇنكسىيەلىك) ئىقتىدارى يۇقىرى بولغانلار. (بۇ تۈردىكىلەر) ئۆز ھۈنەر-ماھارىتىنى چېۋەرلىك ۋە ئۈستىلىق بىلەن ئەمەلىيەتتە كۆرسىتىشكە ۋە ئۆز ھۈنەر-ماھارەتلىرىنى ۋايىغا يەتكۈزۈشكە ھەممىدىن بەك ئەھمىيەت بېرىدىغان كىشىلەرنى كۆرسىتىدۇ. سوتقا چۈشۈپ مۇنازىرىلىشىدىغان ئادۋوكاتلاردىن تارتىپ ئېلىكتىر ئۈسكۈنىلىرىنى رېمونت قىلىدىغان رېمونتچى ئۇستاملار ۋە باشقا كەسىپى ساھەرلەردىكى ئۇستىلارنىڭ ھەممىسى مۇشۇ جەھەتتىكى ئىقتىدارى يۇقىرى بولغان كىشىلەرگە تەۋە.

2. باشقۇرۇش ئىقتىدارى يۇقىرى بولغان كىشىلەر. بىرەر تەشكىلاتتا باش كۆتۈرۈشكە، تەدبىر-سىياسەت بەلگىلەشكە، ئوخشىمىغان تارماق ۋە كىشىلەرنى ئۆز-ئارا ماسلاشتۇرۇشقا، ئۆزگىرىش پەيدا قىلىشقا ئەھمىيەت بېرىدىغان ۋە بۇ جەھەتتە ئارتۇقچىلىقى بولغان كىشىلەر (باشقۇرۇش ئىقتىدارى يۇقىرى كىشىلەر تۈرىگە تەۋە ھېسابلىنىدۇ).

3. ئۆز-ئۆزىگە خوجا بولۇش ۋە مۇستەقىللىق تەلپى يۇقىرى كىشىلەر. ئۆزى قىلماقچى بولغان ئىشنى ئۆزى خالىغان ۋاقىتتا قىلىشقا ئەھمىيەت بېرىدىغان كىشىلەردۇر. بۇ تۈردىكى كىشىلەر بىر بولسا شىركەت-كارخانىلاردا ئۆزى ياقىتۇرغان شەكىلدە ئەركىن ھالەتتە ئىشلەشنى، ياكى بولمىسا ئۆز ئالدىغا ئەركىن كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىش، مەسلىھەتچى بولۇپ ئىشلەش دېگەندەك خىزمەتلەرنى خالايدۇ.

4. بىخەتەرلىك ۋە مۇقىملىق تەلپى يۇقىرى كىشىلەر. بۇ تۈردىكىلەر مۇقىم خىزمەتكە ھەر قانداق ئىشتىن بەكراق ئەھمىيەت بېرىدىغان كىشىلەردۇر. ئۇلار مەڭگۈلۈك، ئۇزۇن داۋاملىشىدىغان خىزمەتلەرنى تاللايدۇ. مۇشۇ تۈردىكى خىزمەتكە ئىگە بولغان تەقدىردە ئۆزىنى «خىزمەتتە مۇۋەپپەقىيەت قازاندىم» دەپ

ئويلايدۇ. ئۇلار مۇقىم خىزمەتنى داۋاملاشتۇرۇش ئۈچۈن ئۆز كولىپكتىپىغا سادىق بولۇشقا ۋە كولىپكتىپىنىڭ تەلەپلىرىنى بەجا كەلتۈرۈشكە مايىل كىشىلەردۇر.

5. ئىگىلىك تىكلەشتە يېڭىلىق يارىتىش ئىقتىدارى يۇقىرى بولغان كىشىلەر. بۇنداقلار ئۆزىگە خاس مەدەنىيەت يارىتىش ئىشتىياقى كۈچلۈك كىشىلەر ھېسابلىنىدۇ. ئۇلار بۇ جەھەتتە ئۆز-ئۆزىگە خوجا بولۇش ۋە مۇستەقىل بولۇش تەلىپى يۇقىرى كىشىلەرگە ئوخشايدۇ. بۇنىڭدىن سىرت بايلىق توپلاپ، مىراس قالدۇرۇشنى، شىركەت - كارخانا قۇرۇشنى، ئۇنى يۈرۈشتۈرىدىغان كۈچلۈك گۇرۇپپىسىنىڭ بولۇشىنى ئارزۇلايدۇ. ئۆز ئاكتىپچانلىقى ئارقىلىق تېخىمۇ چوڭ ئىش قىلالايدىغانلىقىنى ئىسپاتلايدۇ.

6. مەلۇم مەقسەت ئۈچۈن خىزمەت قىلىش، ئۆزىنى بېغىشلاش تىپىدىكى كىشىلەر. بۇ تۈردىكى كىشىلەر مەھەللىنىڭ بىخەتەرلىكىنى ساقلاش، كىلىماتنى قوغداش ئۈچۈن ھەرىكەتكە ئۆتۈش، قىيىنچىلىقتىكى كىشىلەرگە ياردەم بېرىش قاتارلىق كۆپ خىل مەقسەتلەر ئۈچۈن ئۆزىنى بېغىشلايدۇ. ناۋادا ئۇلار مەلۇم مەقسەت ئۈچۈن خىزمەت قىلىش، ئۆزىنى بېغىشلاشتىن توسۇلسا، ياخشىلاش ۋە ئۆزگەرتىشتىن قول تۇرىدۇ.

7. سېپى ئۆزىدىن كۈرەشچان ئىنسانلار. باشقىلار تاقابىل تۇرۇشقىمۇ ئۇرۇنۇپ باقمىغان كۈچلۈك دۈشمەنگە، مۇمكىنسىز توسالغۇلارغا ۋە ئەسەبىيلەرچە خىرىسارغا تاقابىل تۇرۇشقا ئاتلانغان كىشىلەر مۇشۇ تۈرگە تەۋەدۇر.

8. ياشاش ئۇسۇلىغا ئەھمىيەت بېرىدىغان كىشىلەر. ھايات خىزمەتتىنلا ئىبارەت ئەمەس دەپ قارايدىغان؛ ئۆز ھاياتىغا، ئائىلىسىگە ۋە بىر پۈتۈنلۈكنى ۋۇجۇدقا چىقىرىدىغان باشقا تەرەپلەرگە پايدىسى تېگىدىغان ئېلاستىكىلىققا ئىگە خىزمەتنى خالايدىغان ئىنسانلار مۇشۇ كاتېگورىيەگە تەۋە. ئۇلار غەلبىنى خىزمەت جەھەتتىكى غەلبىدىنلا ئىبارەت دەپ قارىۋالمايدۇ.

ئېدىگار شېننىڭ بۇ ھەقتىكى كىتابى ۋە ئۇنىڭغا يانداش ماتېرىياللار ھەر بىر تۈردىكى كەسىپ ئالاھىدىلىكى ئۈچۈن كۆڭۈل خالايدىغان خىزمەتلەر، مائاش، مۇكاپات، ئۆسۈش سىستېمىسى ۋە ئېتىراپقا ئېرىشىش قاتارلىق جەھەتلەردە چوڭقۇر مەلۇماتلارنى بەرگەن. بۇ جەھەتتە ھەر قايسى تۈرلەرنىڭ خىزمەت جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكىنى تۆۋەندىكىدەك يىغىنچاقلاش مۇمكىن:

1. تېخنىكىلىق (فۇنكسىيەلىك) ئىقتىدارى يۇقىرى بولغانلار. بەسلىشىش، رىقابەتلىشىشكە، ئۆز ئىقتىدارىنى سىناپ كۆرۈشكە مايىل كېلىدۇ. رىقابەتچانلىق يوق خىزمەتلەردىن زېرىكىش ھېس قىلىدۇ.
2. باشقۇرۇش ئىقتىدارى يۇقىرى بولغان كىشىلەر. يۇقىرى مەسئۇلىيەتنى، ھەر قايسى بۆلۈملەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان، كۆپ خىل، بىر گەۋدىلەشكەن رەھبەرلىكنى قوغلىشىدۇ.
3. ئۆز-ئۆزىگە خوجا بولۇش ۋە مۇستەقىللىق تەلپى يۇقىرى كىشىلەر. ئۆزى مۇتەخەسسسلەشكەن ساھەدە ئىش تەقسىماتى ئېنىق، ۋاقىت چەكلىمىچانلىقىغا ئىگە خىزمەتلەرنى قىلىشنى خالايدۇ.
4. بىخەتەرلىك ۋە مۇقىملىق تەلپى يۇقىرى كىشىلەر. مۇقىم، ئالدىن پەرەز قىلغىلى بولىدىغان خىزمەتنى قوغلىشىدۇ. خىزمەتنىڭ ئۆزىگە قارىغاندا مائاش، مۇكاپات ۋە شارائىتى قاتارلىقلارنى ئالدىنقى ئورۇنغا قويدۇ.
5. ئىگىلىك تىكلەشتە يېڭىلىق يارىتىش ئىقتىدارى يۇقىرى بولغان كىشىلەر. يېڭىلىق يارىتىش ھەۋىسى ئۈستۈن بولىدۇ، تېز زېرىكىدۇ. دائىملا يېڭىلىق يارىتىش تىپىدىكى رىقابەتلەرگە ئىنتىلىدۇ.
6. مەلۇم مەقسەت ئۈچۈن خىزمەت قىلىش، ئۆزىنى بېغىشلاش تىپىدىكى كىشىلەر. بىرەر ئورگان - كوللېكتىپقا ياكى جەمئىيەتكە تەسىر كۆرسىتىشكە ئۇيغۇن خىزمەتلەرنى خالايدۇ.
7. سېپى ئۆزىدىن كۈرەشچان ئىنسانلار. توختاۋسىز چوڭىيىدىغان، دەرىجىدىن تارقىشى قىيىنچىلىقلارغا تاقابىل تۇرىدىغان ھەر قانداق خىزمەتكە مايىل.
8. ياشاش ئۇسۇلىغا ئەھمىيەت بېرىدىغان كىشىلەر. بۇنداق كىشىلەرنىڭ «خىزمەتكە باغلىنىشلىقى كەمچىل» بولىدۇ. ئۇلارنىڭ ئەڭ كۆڭۈل بۆلىدىغىنى ئۆز ھاياتىغا پايدىسى تېگىدىغان ھەر قانداق ئىش ياكى نەرسىلەردۇر.

مائاش ۋە قوشۇمچە تەمىناتلار نۇقتىسىدىن:

1. تېخنىكىلىق (فۇنكسىيەلىك) ئىقتىدارى يۇقىرى بولغانلار.
ياراتقان نەتىجىسىنى نەزەرگە ئالماستىن، ئۆز ھۈنەر-ماھارىتىگە يارىشا ئىش ھەققى ئېلىشنى تەلەپ قىلىدۇ. ئۆزىنىڭ كىرىم ئەھۋالىنى باشقا شىركەتلەردىكى ئۆزىگە ئوخشاش ماھىرلار بىلەن سېلىشتۇرىدۇ.
2. باشتۇرۇش ئىقتىدارى يۇقىرى بولغان كىشىلەر.
مائاشنىڭ يۇقىرى بولۇشىنى ئارزۇلايدۇ. كىرىم جەھەتتە ئۆزى ئىشلەۋاتقان شىركەتتىكى ئۆزىدىن تۆۋەن ئورۇندىكى خىزمەتچىلەردىن ئۈستۈن تۇرۇشنى ئۈمىد قىلىدۇ. خىزمەت ئىپادىسىگە لايىق رەۋىشتە مۇكاپاتلىنىشنى بەك خالايدۇ.
3. ئۆز-ئۆزىگە خوجا بولۇش ۋە مۇستەقىللىق تەلپى يۇقىرى كىشىلەر.
قىلغان ئىشنىڭ بەدىلىنى تېزىدىن ئېلىشنى خالايدۇ. قوشۇمچە شەرت قويۇۋالمايدۇ.
4. بىخەتەرلىك ۋە مۇقىملىق تەلپى يۇقىرى كىشىلەر.
مائاشنىڭ مۇقىم بولۇشىنى ۋە ئىشلەش مۇددىتىنىڭ ئېشىشىغا ئەگىشىپ مائاشنىڭ ئۆسۈپ مېڭىشىنى ۋە بۇ ئۆسۈشنىڭ مىقدارىنىڭ ئالدىن بەلگىلەنگەن بولۇشىنى خالايدۇ.
5. ئىگىلىك تىكلەشتە يېڭىلىق يارىتىش ئىقتىدارى يۇقىرى بولغان كىشىلەر.
ئىگىدارچىلىق قىلىشنى ھەممىنىڭ ئالدىغا قويدۇ. پۇلنى نەتىجە قازىنىشتىكى بىر ۋاسىتە دەپ قارايدۇ.
6. مەلۇم مەقسەت ئۈچۈن خىزمەت قىلىش، ئۆزىنى بېغىشلاش تىپىدىكى كىشىلەر.
ئەمگىكىگە يارىشا ئادىلانە مائاش ئېلىشنى ئارزۇ قىلىدۇ. مائاشنى ھەممىنىڭ ئالدىغا قويۇۋالمايدۇ. مۇئەييەن شىركەتكە ساداقىتى بولمىغانلىقى ئۈچۈن نەق پايدىنى شەرت قىلىدۇ.
7. سېپى ئۆزىدىن كۈرەشچان ئىنسانلار.

توختاۋسىز چوڭىيىدىغان ، دەرىجىدىن تارقىشى قىيىنچىلىقلارغا تاقابىل تۇرىدىغان ھەر قانداق خىزمەتكە مايىل . (دىققەت: ئاپتور ئالدىنقى تۈردىكى ئوخشاش مەزمۇنى بۇ يەردە تەكرار يازغان .)

8. ياشاش ئۇسۇلىغا ئەھمىيەت بېرىدىغان كىشىلەر .

بۇنداق كىشىلەرنىڭ «خىزمەتكە باغلىنىشلىقى كەمچىل» بولىدۇ . ئۇلارنىڭ ئەڭ كۆڭۈل بۆلىدىغىنى ئۆز ھاياتىغا پايدىسى تېگىدىغان ھەر قانداق ئىش ياكى نەرسىلەردۇر . (دىققەت: ئاپتور ئالدىنقى تۈردىكى ئوخشاش مەزمۇنى بۇ يەردە تەكرار يازغان .)

ئۆستۈرۈلۈش سىستېمىسى جەھەتتىن:

1. تېخنىكىلىق (فۇنكسىيەلىك) ئىقتىدارى يۇقىرى بولغانلار .

خىزمەت ئىقتىدارىنى جارى قىلدۇرالايدىغان ، باشقۇرۇش تىپىدىكى شەخس بىلەن تەڭداش ئورۇندا بولۇشنى خالايدۇ . خىزمەت ئىقتىدارىنىڭ چۈشۈپ كېتىشىدىن ئارامسىزلىنىدۇ .

2. باشقۇرۇش ئىقتىدارى يۇقىرى بولغان كىشىلەر .

ئۆز ئارتۇقچىلىقى ، ئىپادىسى ۋە نەتىجىسى قاتارلىقلارغا لايىق رەۋىشتە ئۆستۈرۈلۈشى تەۋسىيە قىلىنىدۇ . كوللېكتىپنىڭ ئۇتۇقىغا ئىجابىي تەسىر كۆرسىتىدىغانلىقى ھەر قانداق ئىشنى توغرا دەپ قارايدۇ .

3. ئۆز-ئۆزىگە خوجا بولۇش ۋە مۇستەقىللىق تەلپى يۇقىرى كىشىلەر .

تېخىمۇ بەك ئەركىن بولۇشنى خالايدۇ . دەرىجىسىنىڭ ئۆسۈشىنى ئۆز-ئۆزىگە خوجا بولۇشنىڭمۇ ئۆسۈشى سۈپىتىدە كۆرىدۇ .

4. بىخەتەرلىك ۋە مۇقىملىق تەلپى يۇقىرى كىشىلەر .

يېشىغا قاراپ ئۆستۈرۈلۈشكە مايىل كېلىدۇ .

5. ئىگىلىك تىكلەشتە يېڭىلىق يارىتىش ئىقتىدارى يۇقىرى بولغان كىشىلەر .

ئېھتىياج بولغان پەيتتە ئۆزى ئارزۇ قىلغان ۋە بولۇشى كېرەك بولغان ئورۇندا بولۇشنى خالايدۇ .

6. مەلۇم مەقسەت ئۈچۈن خىزمەت قىلىش ، ئۆزىنى بېغىشلاش تىپىدىكى كىشىلەر .

قوشقان تۆھپىلىرىنى قەدىرلەيدىغان، ئۆزىگە تېخىمۇ بەك تەسىر كۈچ ۋە ئەركىنلىك ئاتا قىلالايدىغان سېستىمىنى خالايدۇ.

7. سېپى ئۆزىدىن كۈرەشچان ئىنسانلار.

توختاۋسىز چوڭىيىدىغان، دەرىجىدىن تارقىشى قىيىنچىلىقلارغا تاقابىل تۇرىدىغان ھەر قانداق خىزمەتكە مايىل. (دېققەت: ئاپتور ئالدىنقى تۈردىكى ئوخشاش مەزمۇنى بۇ يەردە تەكرار يازغان.)

8. ياشاش ئۇسۇلىغا ئەھمىيەت بېرىدىغان كىشىلەر.

بۇنداق كىشىلەرنىڭ «خىزمەتكە باغلىنىشلىقى كەمچىل» بولىدۇ. ئۇلارنىڭ ئەڭ كۆڭۈل بۆلىدىغىنى ئۆز ھاياتىغا پايدىسى تېگىدىغان ھەر قانداق ئىش ياكى نەرسىلەردۇر. (دېققەت: ئاپتور ئالدىنقى تۈردىكى ئوخشاش مەزمۇنى بۇ يەردە تەكرار يازغان.)

ئېتىراپقا ئېرىشىش نۇقتىسىدىن:

1. تېخنىكىلىق (فۇنكسىيەلىك) ئىقتىدارى يۇقىرى بولغانلار.

باشقۇرغۇچىلىرىنىڭ ئېتىراپقا ئېرىشىشتىن بەكراق، كەسىپداشلىرىنىڭ مۇئەييەنلەشتۈرۈشىگە ئېرىشىشكە ئەھمىيەت بېرىدۇ. ئۆز خىزمىتىنى چۈشەنمەيدىغان ئەمەلدارلار تەرىپىدىن ئېتىراپقا ئېرىشىشنى كۈتمەيدۇ. ئۆگىنىشكە ۋە ئۆزىنى كۈچلەندۈرۈشكە ئەھمىيەت بېرىدۇ. ئاممىغا مۇتەخەسسس سۈپىتىدە تونۇلۇشقا تەلپۈنىدۇ.

2. باشقۇرۇش ئىقتىدارى يۇقىرى بولغان كىشىلەر.

تېخىمۇ يۇقىرى مەسئۇلىيەتكە، شۇنداقلا ئۇنۋان ۋە ئەمەلىي كۈچىگە يارىشا ئۆسۈشكە ئەھمىيەت بېرىدۇ.

3. ئۆز-ئۆزىگە خوجا بولۇش ۋە مۇستەقىللىق تەلپى يۇقىرى كىشىلەر.

كۆتۈرۈپ يۈرگىلى بولىدىغان ئېتىراپ قىلىنىشقا ئېرىشىشكە مايىل بولىدۇ. ئېغىزچە گۇۋاھلىق بېرىش، يېزىقچە تەقدىرنامىلەر ۋە ئېرىشكەن مۇكاپاتلار مۇشۇنىڭ جۈملىسىدىن.

4. بىخەتەرلىك ۋە مۇقىملىق تەلپى يۇقىرى كىشىلەر.

ساداقتەمەنلىكى ۋە تۇراقلىق خىزمەت ئىپادىسى ئارقىلىق تونۇلۇشنى خالايدۇ. خىزمەتتىكى مۇقىملىققا ۋە ئىشلىتىلىشىگە تەلپۈنۈشكە مايىل كېلىدۇ.

5. ئىگىلىك تىكلەشتە يېڭىلىق يارىتىش ئىقتىدارى يۇقىرى بولغان كىشىلەر. بايلىق يارىتىش ۋە چوڭ شىركەتلەرنى قۇرۇش ئارقىلىق تونۇلىدۇ. ئاۋامنىڭ ئالدىدا نامايان بولۇشقا ۋە ئېتىراپقا ئېرىشىشكە خۇشتار كېلىدۇ.

6. مەلۇم مەقسەت ئۈچۈن خىزمەت قىلىش، ئۆزىنى بېغىشلاش تىپىدىكى كىشىلەر. ئېتىراپقا ئېرىشىشنى، خىزمەتداشلىرى ۋە باشلىقلىرىنىڭ قوللىشىغا ئېرىشىشنى ئارزۇلايدۇ. بۇ جەھەتتە كۈتكىنىگە ئېرىشەلمىسە، مەسلىھەتچىلىك دېگەندەك ئۆز-ئۆزىگە خوجا بولۇش تىپىدىكى خىزمەتلەرگە كۆچىدۇ.

7. سېپى ئۆزىدىن كۈرەشچان ئىنسانلار. توختاۋسىز چوڭىيىدىغان، دەرىجىدىن تارقىشى قىيىنچىلىقلارغا تاقابىل تۇرىدىغان ھەر قانداق خىزمەتكە مايىل. (دېققەت: ئاپتور ئالدىنقى تۈردىكى ئوخشاش مەزمۇنى بۇ يەردە تەكرار يازغان.)

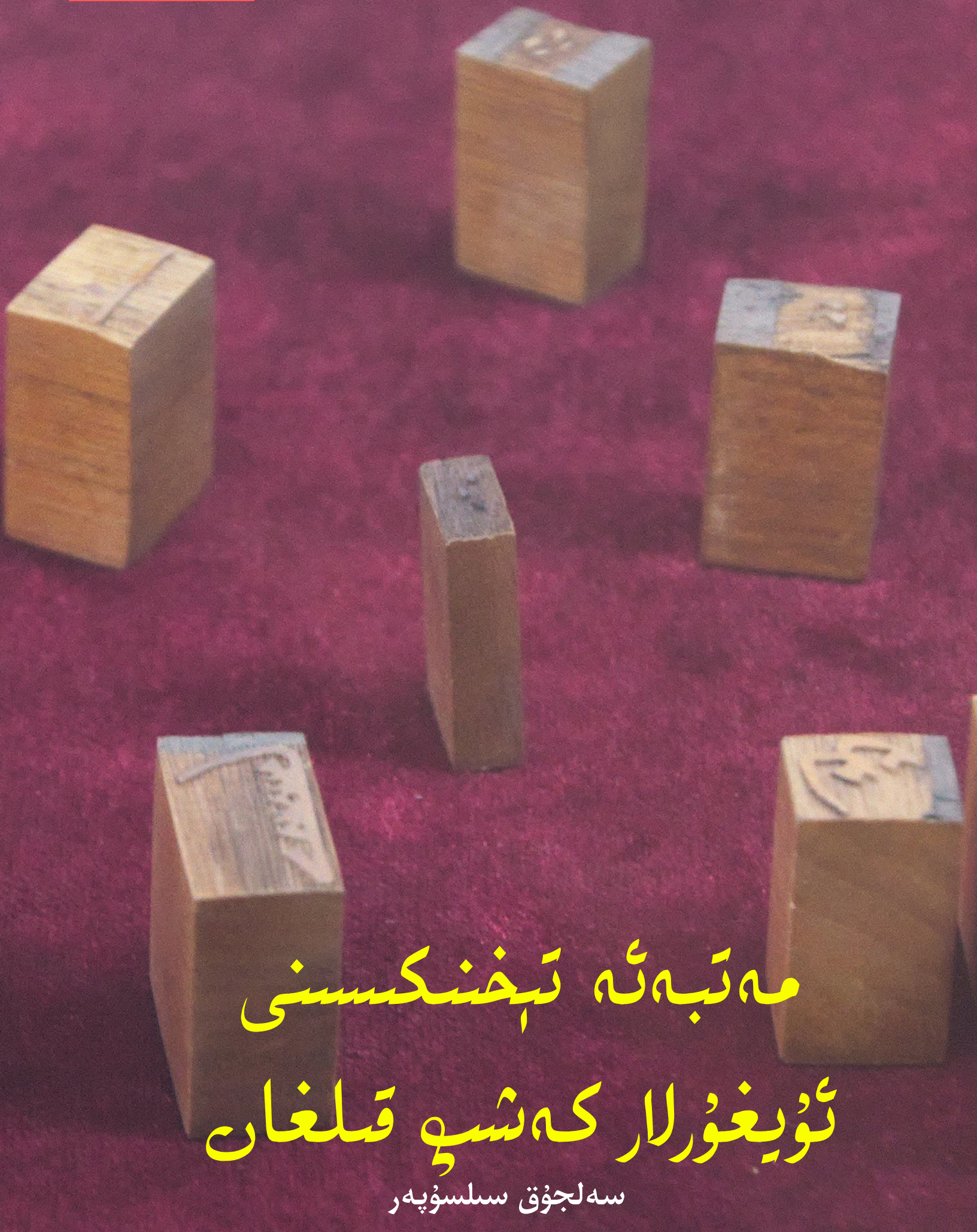
8. ياشاش ئۇسۇلىغا ئەھمىيەت بېرىدىغان كىشىلەر. بۇنداق كىشىلەرنىڭ «خىزمەتكە باغلىنىشلىقى كەمچىل» بولىدۇ. ئۇلارنىڭ ئەڭ كۆڭۈل بۆلىدىغىنى ئۆز ھاياتىغا پايدىسى تېگىدىغان ھەر قانداق ئىش ياكى نەرسىلەردۇر. (دېققەت: ئاپتور ئالدىنقى تۈردىكى ئوخشاش مەزمۇنى بۇ يەردە تەكرار يازغان.)

خۇلاسە

كەسىپى ئالاھىدىلىك رامكىسى كىشىنىڭ ئۆزى خالايدىغان خىزمەت ئۇسۇلىنى بىلىۋېلىشىدا بەك ئەسقاتىدىغان رامكىدۇر. بىراق، بۇنىڭدىنمۇ مۇھىم بولغىنى، بۇ رامكىدىن كىشىنىڭ ئۆزىگە نىسبەتەن كەسىپ تۈرتكۈسىنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى بىلىۋېلىشىدۇر. مانا بۇ كىشىنىڭ خىزمەت ھاياتى جەھەتتە ئۆزىدىن كېيىنكى ھەممىنى بەلگىلەيدىغان ئامىلدۇر.

ئىنگىلىزچىدىن ئۆتكۈر ئالماس تەرجىمە قىلغان
مەنبە:

https://vascopatricio.com/the_career_anchors

مەتبەئە تېخنىكىسىنى ئۇيغۇرلار كەشپ قىلغان

سەلجۇق سىلسۇپە

مەتبەئە تېخنىكىسىنى ئۇيغۇرلار كەشپ قىلغان

ئاپتورى: سەلجۇق سىلسۇپەر (تۈركىيە)

مەتبەئە تېخنىكىسىنىڭ ئىجات قىلىنىشى نەشرىيات ۋە ئاخباراتچىلىق تارىخى بويىچە، كۈلتۈر ۋە مەدەنىيەت جەھەتتىنمۇ ئىنتايىن مۇھىم بىر ھادىسىدۇر. غەربلىكلەر مەتبەئە تېخنىكىسىنى ئىجات قىلغان كەشپىياتچى سۈپىتىدە يوهان گۇتسنبۇرگنى كۆرسەتسىمۇ، ھەقىقەتتە مەتبەئە تېخنىكىسىنى ئۇيغۇرلار گۇتسنبۇرگتىن بۇرۇنلا ئالتىنچى ئەسردە ئىجاد قىلغان.

دەسلەپكى مەزگىلدە تۆلەس، كىيىكى دەۋرلەردە توققۇز ئوغۇز نامى بىلەن ئاتالغان بۇ قەۋم 744 - يىلى تۇنجى ئۇيغۇر دۆلىتىنى قۇرغان. بۇ دۆلەت 840 - يىلىغىچە مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان. ئاقىۋەتتە قىرغىزلار تەرىپىدىن يىقىتىلغان. دۆلەتنىڭ يىقىلىشى سەۋەبلىك، ئۇيغۇرلار ئىچكى ئاسىيادا بەشبالىق، تۇرپان، خوجا قاتارلىق جايلارغا كۆچۈپ بارغان ۋە ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنى تۇرپاندا داۋاملاشتۇرۇپ ئولتۇراقلىشىش ھاياتىغا قەدەم قويغان. ئۇيغۇرلار باشقا تۈركى خەلقلەردىن بۇرۇن بۈيۈك مەدەنىيەتلەر بىلەن ئالاقە قۇرۇپ، بىلىم، كۈلتۈر، تىجارەت قاتارلىق نۇرغۇن يېڭى شەيئىلەرنى ئۆگىنىپ، ئوتتۇرا ئەسردىكى ئەڭ مەدەنىي مىللەتلەردىن بىرى بولغان.

981 - يىلىدىن 984 - يىلىغىچە قاراخوجاغا خىتاي ئەلچىسى سۈپىتىدە ئەۋەتىلگەن ۋاڭ يەندى ئۇيغۇرلار ھەققىدىكى كۆز - قاراشلىرىنى تۆۋەندىكىدەك خاتىرىلەيدۇ: «بەش بالىقتا بەك كۆپ ئۆيلەر، مۇنارلار ۋە باغچىلار بار ئىكەن، ئۇيغۇرلار ئەقىللىق، توغرا خاراكتېرلىك ۋە نومۇسلىق ئىنسانلار ئىكەن. ئالتۇن، كۈمۈش، مىس ۋە تۆمۈردىن بىر نەرسە ياساشنى بىلىدىكەن. تەشتەك، قاچا، قازان ساھەسىدە مۇكەممەل ئەسەرلەرنى ياراتقان ئىكەن». ئەلچى ۋاڭ يەندى يەنە تۇرپاندا توقۇلغان ئۇيغۇر رەختلىرىگە ھەيران قالغانلىقىنى، ھەر بىر ئۇيغۇر ئۆيىدە مۇتلەق ھالدا بىر كىتابخانا تېپىلىدىغانلىقىنى، ئۇيغۇرلارنىڭ تېرىنى

ناھايتى ياخشى ئاشلاپ ئىشلىتىدىغانلىقىنى، تۆمۈر ۋە پولات تاۋلاپ قورال ياسايدىغانلىقىنى، ھەتتا قورال سودىسى ئۆز كونتروللۇقىدا تۇتۇپ كېلىۋاتقانلىقىنى بايان قىلغان.

ئۇيغۇرلارنىڭ يەنە كۆمۈرنى بايقاپ نۇرغۇن ساھەلەردە ئىشلەتكەنلىكى مەلۇم.

ئۇيغۇر تۈركلىرى كۆكتۈرك ئېلىپبەسىدىن كېيىن 14 ھەرپلىك ئۇيغۇر ئېلىپبەسىنى ئىشلەتكەن.

تۈركولوگ ئا. ۋون. لى كوگنىڭ بايانىغا ئاساسلانغاندا، ياۋروپاغا سېلىشتۇرغاندا، ئۇيغۇر تۈركلىرى ئوقۇش ۋە يېزىشنى ياۋروپادىن خېلىلا بۇرۇن باشلىغان. ياۋروپادا ساناقلىق كىشىلەر ئوقۇش-يېزىشنى بىلسە، ئۇيغۇرلاردا دېھقانلار، يېزا ئاھالىلىرى، سودىگەر، قىسقىسى ھەممە ئادەم ئوقۇش-يېزىشنى بىلەتتى. تۇرپان ئۇيغۇرلىرى يەرلىك كۈلتۈرلەر ئىچىدە ئەڭ ئىلغار كۈلتۈرنىڭ ۋەكىللىرى ئىدى. مانى دىنى ۋە بۇددا دىنى ئەسەرلىرىنىڭ ئۇيغۇر تىلىغا قىلىنىشى بىلەن ناھايتى گۈللەنگەن باي بىر ئەدەبىي تىل تەرەققى قىلغانىدى. بۇ قول يازمىسى ياكى بېسىلغان كىتابلارنىڭ بىر قىسمى مېڭ بۇددا (دۇنخۇئاڭ) غارىدىكى ئېتىكاپخانلىرىدا تېپىلىدۇ. تېپىلغان ئەسەرلەر ئارىسىدا ئالتۇن-يارۇق (ئالتۇن چىراق)، سەككىز يۈكەمەككە ئوخشاش بوغۇم ۋەزنى بىلەن يېزىلغان دىنىي قەسىدىلەرنى ئالاھىدە تىلغا ئېلىشقا ئەرزىيدۇ. نام-شەرىپى مەلۇم بولغان تۇنجى ئۇيغۇر شائىرى بولسا-ئاپرىنچۇر تېكىن ئىدى.

ئا گىرۇنۇددىل، ئا ۋون لىكوگ، ئاۋرىل ستەيىن قاتارلىقلار ئوتتۇرا ئاسىيادا ئىلىپ بارغان ئارخېئولوگىيىلىك قېزىش ۋە تەتقىقاتلار نەتىجىسى - منىياتۇرلار ۋە شەخسلەرنىڭ سۈرەتلىرى بىلەن بېزەلگەن ئۇيغۇر يازمىلىرى ۋە بېسىلغان كىتابلار بىلەن تولغان كۈتۈپخانىلارنىڭ بارلىقىنى ئوتتۇرىغا قويۇشۇدۇ. بۇ ئارخېئولوگىيىلىك قېزىشلاردا بايقالغان يازما ۋە باسما ئەسەرلەر، تاشكېمىر ۋە ئويمىلار، خارابىلەر ئارىسىدا ۋەيران بولۇشقا يۈزلەنگەن.

ئۇيغۇرلار يەنە قەغەز ياساشنىمۇ بىلەتتى.

ئەمما تولىمۇ ئەپسۇسكى، بىز تۈرك دۇنياسى بۇ قىممەتلىك ئەسەرلەرنىڭ كۆپ قىسمىنى ئەنگىلىيە، گېرمانىيە، روسىيە، ھىندىستان، جۇڭگو مۇزىيلىرىغا يوللاپ قاراپ ئولتۇردۇق.

7 - ئەسەردىن 9 - ئەسەرگىچە ئۆز زامانىسىنىڭ ئەڭ ئىلغار توپلۇم (مىللى بىرلىك) نى شەكىللەندۈرگەن ئۇيغۇر تۈركلىرى كىتاب بېسىش تېخنىكىسىنىمۇ ئىجات قىلغان. بۇ چاغداش (دەۋرىمىز) مەتبەئە تېخنىكىسىنىڭ ئاساسىنى تەشكىل قىلغان ھەرىكەتچان ھەرپ سىستېمىسىنى تەتبىقلايدىغان باسمىچىلىق تېخنىكىسى ئىدى.

ئا گىرۇنۇددىل. ئا ۋون لىكوگلار 1902 - 1907 - يىللىرى شەرقىي تۈركىستاننى قېدىرىپ تەكشۈرۈش جەريانىدا، تۇرپاندا ئۇيغۇر تىلىدا يېزىلغان قاتتىق ياغاچتىن قېلىنغان يۈزلىگەن ھەرپلەرنى تاپقان.

شۇنىڭدىن كىيىن (1906 - 1909) پ. پېللىئوت مېڭ بۇددا (دۇنخۇئاڭ) غارىدىن چىقارغان تۈركچە ھەرپلەر دۇنيادا مەتبەئە ھەرپلىرى بويىچە ئەڭ قەدىمكى ھەرپلەردۇر دىگەن ئىلمىي پاكىتنى ئوتتۇرىغا قويغان.

(مەنبەسى: تۈرك ئىنسىكلوپېدىيەسى، 3 - جىلت، ئىسمەت بىرانىك، ئۇيغۇرلاردا مەتبەئە)

رۇس ئالىمى ئولدىنېرگ قەشقەر ۋە تۇرپان ئەتراپىدىكى تەكشۈرۈشلىرىدىن كېيىن زامانىۋى ئۇقۇمدىكى مەتبەئەنىڭ پىروتوتىپى بولغان ھەرىكەتچان ئۇيغۇر ھەرپلىرىنىڭ بايقالغانلىقىنى، فرانسۇز ئالىمى ج. ر. رىسلەرمۇ يارۋوپادىن 600 يىل بۇرۇن تۈرك دۆلىتىدە بېسىلغان ئەسەرلەردىن بىلىنگەن ۋە ئۇيغۇر مەتبەئە تېخنىكىسىنى موڭغۇللارنىڭ ۋاستىسى بىلەن ياۋروپاغا توشۇغانلىقىنى ئىپادە قىلدۇ.

مەتبەئەچىلىك تېخنىكىسى تارىخ تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللانغان تەتقىقاتچى توماس چارتېر: «يەر شارىدا مەۋجۇت بولغان ئەڭ قەدىمكى مەتبەئە ھەرپلىرى ئۇيغۇر تىلىدا بولۇپ، تۈركچىگە مەنسۇپتۇر. مەتبەئە تېخنىكىسىنى خىتايلىقلارغا مەنسۇپ دەپ قاراش شۈبھىلىكتۇر، چۈنكى سىلابىك ھەرپلەردىن تەشكىل تاپقان خىتاي يېزىقىنىڭ شۇ تارىخى شارائىتىدا مەتبەئە تېخنىكىسىغا ئۇيغۇنلاشتۇرۇلۇشى مۇمكىن ئەمەس. بۇنىڭ ئەكسىچە، 14 ھەرپلىك ئۇيغۇر ئېلىپبەسىنىڭ مەتبۇئات تېخنىكىسىغا ئۇيغۇن كېلىشى ئەڭ قولايىدۇر».

تۇرپان، بەشبالىق، قاراغوجا، ياركەنت، خوتەن ۋە باشقا ئۇيغۇر شەھەرلىرىدە ئىلىپ بېرىلغان تەتقىقاتلاردا قولغا چۈشۈرۈلگەن، قاتتىق ياغاچتىن ياسالغان ھەرىكەتچان ھەرپلەر ئۇيغۇر تۈركلىرىدە مەتبەئە سەنئىتىنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ئىنكار قىلغۇسىز دەرىجىدە ئىسپاتلىماقتا.

ئۇيغۇرلار ھەققىدە ئېلىپ بارغان تەتقىقاتلىرى بىلەن ھەقىقەت بىر شۆھرەتكە ئۇلاشقان پىروفىسسور ئانماريا ۋون گابائىن «تۇرپان كولىكتىپ باسقىلىرى» («تۇرپان تېكىستلىرى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ) ناملىق ئەسىرىدە جۇڭگو ۋە ئۇيغۇر كىتابچىلىقى ھەققىدە بەك مۇھىم ئۇچۇرلارنى بەرگەن:

ئا ۋون گابائىننىڭ قارىشىچە، جۇڭگودا سىلىندىر شەكىلدىكى قول يازمىسى بولغان كىتابلاردا بەت نومۇرى يوق. بۇنىڭ ئەكسىچە، مىڭ بۇددا (دۇنخۇۋاڭ) غارلىرىدىن چىقىرىلغان يازما ۋە باسما كىتابلاردا كىتابنىڭ ئوڭ تەرەپ ئۈستى بۇلۇڭىدا بەت نومۇرى بار ئىدى. ئا ۋون گابائىن خانىم بۇ ھەقتە توختىلىپ: «ئۇيغۇرلارغا دائىر خۇسۇستا كەسكىن بىر قانائەتكە ئىگە بولدۇق» دېگەن.

ئا ۋون گابائىن بىر تېمىغا تېخىمۇ بەك دىققەت قىلغان: جۇڭگولۇقلار ھەرىكەتلىك ھەرپلەرنى بىردىن بىردىن ئەمەس، كەلىمىلەر ۋە گرامماتىكىلىق قوشۇمچە ھالىتىدە تۆكۈشى كىرەكلىكى، خەنزۇ تىلىنىڭ قۇرۇلمىسىنىڭ ھەرىكەتچان ھەرپلەرنى پەيدا قىلىشىغا ۋە بۇ ئارقىلىق مەتبەئەدە بېسىشقا ئۇيغۇن ھالەتتە بولمايدىغانلىقى، مەتبەئەنىڭ ئۇيغۇرلار تەرىپىدىن بايقالغانلىقىنى تەكىتلەيدۇ.

پىروفىسسور ئا ۋون گابائىن جۇڭگو يارلىق پەرمانلىرىنى بېسىشتا ئىشلىتىدىغان قەغەزنىڭ قوپال ۋە قېلىن ئىكەنلىكىنى، يارلىقنىڭ قەغەزگە بېسىشقا ئۇيغۇن كەلمەيدىغانلىقىنى، بۇنىڭ ئەكسىچە ئۇيغۇر باسماچىلىقىدا قوللىنىلغان قەغەزنىڭ ئىنچىكە ئىكەنلىكىنى، ئۇيغۇر يازمىلىرىدا كۆرۈلگەن كىتاب بېزەش سەنئىتىنىڭ دۇنيادا بايقالغان تۇنجى ئۆرنەك ئىكەنلىكىنى، بۇلارنىڭ رەڭسىز قويۇلدىغانلىقى ياكى رەڭلەر

بىلەن بېزىلىدىغانلىقى، ئوخشاش ئەھۋالنىڭ باسما بويۇملىرىدىمۇ كۆرۈلىدىغانلىقى. قولدا يېزىلغان ياكى بېسىلغان كىتاپلارنىڭ جانلىق ئۇسلۇب جەھەتتىن جۇڭگو ئۇسلۇبىدىن يۇقىرى تۇرىدىغانلىقىنى تەكىتلەيدۇ. گابائىن خانىم شەكىل ۋە مەنىياتۇرلاردا كۆرۈلىدىغان ئىتتىپاقىيەتلىك ئامىللارنىڭ، كىيىم - كىچەكلەرنىڭ، پۇتغا كېيىلىدىغانلار ئىچىدىن ئاياغنىڭ، يۈز قىسمى، ساچ ۋە ساقال جەھەتتىن تامامەن تۈركلەرگە خاس ئىكەنلىكىنى ۋە جۇڭگو سەنئىتىگە ھېچقانداق ھالەتتە ئوخشاشمىغانلىقىنى قەيت قىلىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا گابائىن ئۇيغۇر يازمىلىرىغا رەسىم كىرگۈزۈش تېخنىكىسىنىڭ جۇڭگودىن پەرقلىق ھالدا يۇڭ ۋە قومۇش قەلەم بىلەن ئىشلىنىدىغانلىقى، جۇڭگولۇقلاردا بولسا پەقەت يۇڭ قەلەم بىلەنلا ئىشلىنىدىغانلىقىنى تىلغا ئالىدۇ.

ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى قەدىمىي مائارىپ مۇتەخەسسلىرىدىن بىرى پروففىسور ھەلمۇس سۇدا بوسىرت ئىككىنچى نۆۋەتلىك تۈرك تارىخى قۇرۇلتىيىدا سۇنغان «تەبئىي سەنئەتنىڭ كەشىپ قىلىنىشى» ناملىق ماقالىسىدە، مەتبەئەنىڭ جۇڭگولۇقلار تەرىپىدىن ئەمەس، ئۇيغۇرلار تەرىپىدىن بايقالغانلىقىنى ھەر خىل پاكىتلار بىلەن ئىسپاتلىدى. پروففىسور بوسىرت: «دەسلەپتە ھەرپ سانى ئاز بولغان بىر ئېلىپبە بولۇشى كېرەك ئىدى، ۋە ھالەنكى خەنزۇچىدا بولسا ھەرپ ئەمەس 4384 بىرلىك بوغۇم بار ئىدى».

توماس فىرانسز چارتىر: «مەتبەئەنىڭ غەربكە ئېلىپ بېرىلىشىدا ۋە تارقىلىشىدا تۈركلەرنىڭ بەك چوڭ رولى بار» دېگەندى.

ئالبېرت ۋون لىكوك، ھەلمۇرت بوسىرت ۋە لاسزىلو راسونى قاتارلىق دۇنياغا مەشھۇر تۈركولوگىلارمۇ مەتبەئەنى تۈركلەرنىڭ ئىجات قىلغانلىقىنى ۋە 1241 - يىلىدا ئالتۇن ئوردا كۈچلىرىنىڭ گېرمانىيەگە كىرگەن چېغىدا (غەربنىڭ - ت) مەتبەئەنى شۇ ۋاقىتتا بىلەن ئۆگەنگەنلىكىنى بىلدۈرمەكتە.

يېڭى مەتبەئەنى ئۇيغۇر تۈركلىرى ئىجات قىلغان، گۈتسېنېرگ بولسا پەقەت مەتبەئەنى كىرىشتۈرۈپ تەرەققى قىلدۇرغان.

(مەنبە: تۈركلەر ئىسكولوپىدىيەسى، 3 - قىسىم، ئىسەت بىرانىك، ئۇيغۇرلاردا مەتبەئە)

تۈركچىدىن تاھىر ئىمىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرغان

مەنبە:

<https://www.uygur.com/archives/medeniyet/3120>

فنلاندىيە تاتارلىرى

فىنلاندىيە تاتارلىرى

فىنلاندىيە تاتارلىرىنىڭ نوپۇسى مىڭ ئەتراپىدا بولۇپ، ئۇلار ۋولگا تاتارلىرى رايونىدىن فىنلاندىيەگە كۆچۈپ كەلگەن. فىنلاندىيە تاتارلىرى مىشار تاتارچىسىدا سۆزلەيدۇ. ئۇلار ئىسلام دىنىنىڭ سۈننىي مەزھىپىدە. فىنلاندىيە تاتارلىرى فىنلاندىيەدە نەچچە ئەۋلاد ياشىغىنىغا قارىماي، ئۇلار ۋولگا تاتارلىرى مەدەنىيىتىنىڭ ھەممە ۋارىيانتلىرىنى دېگۈدەك ئۆز-ئارىسىدا ياشىتىپ كەلگەن.

فىنلاندىيە تاتارلىرىنىڭ ئومۇمىي قىسمى خېلىسىنىڭدا ياكى ئۇنىڭغا يېقىن جايلاردا ياشايدۇ. ئۇلار جامائەتچىلىكنى ياخشى راۋاجلاندۇرغان بولۇپ، فىنلاندىيە تاتارلىرى فىنلاندىيە ئىسلام جامائەتچىلىكىنىڭ ساھىبخانلىرىدۇر.

نۆۋەتتە فىنلاندىيە تاتارلىرى مىشار تاتارچىسى بىلەن بىرلىكتە فىنچە، شۇنداقلا شېۋىتچە سۆزلەيدۇ. (شېۋىتچە فىنلاندىيەدىكى ھۆكۈمەت تىللىرىدىن بىرىدۇر.)

تاتارلار فىنلاندىيەگە قاچان قەدەم باسقان؟

بۈگۈنكى فىنلاندىيە 1809- يىللىرىدىن 1917- يىلىغىچە بولغان يۈز يىلدىن ئارتۇق ۋاقىتتا چاررۇسىيە ئىمپېرىيىسىنىڭ بىر پارچىسى بولغان. 20- ئەسىرنىڭ باشلىرىدا تاتارلار بۇ رايونغا چاررۇسىيە تەرىپىدىن مەزكۇر زېمىندا ياسىلىدىغان قۇرۇلۇش تۈرلىرىنى روياپقا چىقىرىش ئۈچۈن، بولۇپمۇ بومارسۇند قەلئەسى ۋە خېلىسىنىڭ دېڭىز قىرغىقىغا تارقالغان ئالتە ئارالدىكى مىنېلىننا دېڭىز قەلئەسى قاتارلىقلارنى ياساش ئۈچۈن كەلگەن.

مۇشۇ ئىش ئۈچۈن ئېلىپ كېلىنگەن تاتارلارنىڭ كۆپ قىسمى ئاقشۋەتتە چاررۇسىيەگە قايتىپ كەتكەن بولۇپ، ئاز قىسمى نۆۋەتتىكى فىنلاندىيەدە قېلىپ قالغان. چاررۇسىيەدىن بىر كەلگەنچە قايتىمىغان تاتارلارنىڭ بەزىلىرى بومارسۇندتىكى ئىسلام مازارلىقىغا دەپنە قىلىنغان.

1870- يىلىدىن 1920- يىلىنىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە

فىنلاندىيە تۇپرىقىغا دەسلەپتە يەرلەشكەن تاتارلار فىنلاندىيەدە ئۇزۇن ئۆمۈرلۈك، كۆپ ئەۋلادلىق جامائەتچىلىك شەكىللەندۈرمىگەن. فىنلاندىيەدىكى تاتار جەمئىيەتلىرىنى ياكى تاتارلار باشچىلىقىدىكى جەمئىيەتلەرنى ئۇلارنىڭ بۈگۈنكى ئەۋلادلىرى قۇرۇپ چىققان.

فىنلاندىيەگە كەلگەن تاتارلار ۋولگا دەرياسى بويىدىكى سېرگاچىسكى رايونىغا جايلاشقان يىگىرمە ئەتراپىدىكى كەنتلەرنى مەنبە قىلغان. ئۇلارنىڭ كۆپ قىسمى دېھقان بولۇپ، فىنلاندىيەگە تىجارەتچى يۈك ۋە رەخت تىجارەتچىسى سۈپىتىدە كەلگەن. خېلىسىنىڭ سودا مەركىزى بولغاچقا ئۇلار شۇ شەھەرگە بېرىپ، خېلىسىنىڭدا ۋە ئۇنىڭغا يېقىن رايونلاردا ئولتۇراقلىشىپ قالغان.

بەزى تاتارلار ئەينى چاغدا كارليان ئىسۇمۇس رايونىغا تەۋە ۋىيبورگ دېگەن يۇرتقا جايلاشقان. بۇ رايون 1940-يىلى ئىمزالانغان موسكۋا تىنچلىق كېلىشىمى نەتىجىسىدە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن، بۇ يەردىكى تاتارلار سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ باشقۇرۇشى ئاستىدا بولۇشنى خالىماي، خېلىسنىڭغا كۆچۈپ كېتىشكەن. 1943-يىلى فىنلاندىيەنىڭ تامپېرى شەھىرىدە تاتار مۇسۇلمانلار جامائىتى قۇرۇلغان.

بۈگۈنكى فىنلاندىيە تاتارلىرى

بۈگۈنكى فىنلاندىيە تاتارلىرى فىنلاندىيە جەمئىيىتى بىلەن ئىچ قۇيۇن-تاش قۇيۇن بولۇپ ياشايدۇ. ئۇلار فىنلاندىيەدە تۈرلۈك كەسىپلەر بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. شۇنداقلا بولۇشىغا قارىماي، فىنلاندىيە تاتارلىرىنىڭ سانى مىڭ ئەتراپىدا بولۇسىمۇ، تاتار تىلى، مەدەنىيىتىنى ۋە ئىسلام دىنىنى ئۆز ئارىسىدا ساقلاپ قېلىشقا ئەھمىيەت بەرگەن.

سانى مىڭغا يەتمەيدىغان فىنلاندىيە تاتارلىرى بىر زامانلاردا فىنلاندىيەدە رومال، شېئىر، سنارىيە، دىنىي ئەسەر، ھەتتا ھەپتىلىك گېزىت-ژۇرناللارنى تاتار تىلىدا نەشر قىلىپ تارقاتقان بولۇپ، ھازىر بۇ جەھەتتىكى خىزمەتلەرنىڭ كۆپىنچىسى توختاپ قالغان. ئۇلار تاتار تىلىنى ھەر تۈرلۈك مەدەنىيەت پائالىيەتلىرى ئارقىلىق ساقلاپ كەلمەكتە.

فىنلاندىيە ئىسلام جامائىتى

فىنلاندىيە دىن ئەركىنلىكى قانۇنى 1922-يىلى ماقۇللانغان، فىنلاندىيە ئىسلام جامائىتى (تاتارچە: فىنلاندىيە ئىسلام سېماتى. فىنلاندىيەچە: Suomen Islam - seurakunta) شۇنىڭدىن ئۈچ يىل كېيىن قۇرۇلغان.

بۇ جامائەت فىنلاندىيەدىكى تاتارلارنىڭ مەدەنىيىتى ۋە دىنىي ئېتىقادى سىستېمىسىنى قوغداشنى مۇھىم تەشكىلات، ئۇ خېلىسنىڭ ۋە جازۇپنى بازىرىدىكى مەسچىتلەرنى باشقۇرىدۇ. خېلىسنىڭ، تۈركۈ (Åbo) ۋە تېمپېرىدېمۇ تاتار ئىسلام قەبرىستانلىقى بار.

ھازىرغا قەدەر، ژارۇپنى مەسچىتى فىنلاندىيەدە سېلىنغان بىردىنبىر مەسچىتتۇر. ياغاچتىن ياسالغان بۇ مەسچىت خېلىسنىڭ تەخمىنەن 30 كىلومىتىر كېلىدىغان بولۇپ، 1942-يىلدىن باشلاپ ئىشلىتىلىپ كەلگەن. مەسچىتنىڭ كىچىك مۇنارى بولسىمۇ، ئەمما بۇ مۇنار ئەزان ئوقۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلمەيدۇ.

تاتار ئىسلام جامائىتى «تاتار بولمىغانلار فىنلاندىيە ئىسلام جامائىتىنىڭ ئەزاسى بولالمايدۇ» دەپ بەلگىلىمە چىقارغان. بۇ فىنلاندىيە تاتارلىرىنىڭ ئۆز ساپلىقىنى ساقلاپ قېلىشتىكى پىرىنسىپى بولسا كېرەك.

تاتار مەدەنىيەت جەمئىيىتى

بۇ جەمئىيەت 1935-يىلى قۇرۇلغان. ھەر تۈرلۈك مەدەنىيەت پائالىيەتلىرىنى ئۆتكۈزۈپ كەلگەن. بۇ جەمئىيەتنى فىنلاندىيە ئىسلام جامائەتچىلىكى يۆلەيدۇ.

يولدىز تەنتەربىيە كۇلۇبى

فىنلاندىيە تاتار جەمئىيىتى تاتار ئىسلام جامائەتچىلىكىنىڭ قوللىشى نەتىجىسىدە، يولدىز تەنتەربىيە كۇلۇبىنى 1945-يىلى قۇرغان. بۇ كۇلۇبىنىڭ ئەڭ داڭلىق بەلگىسى ئۇلارنىڭ پۇتبول كوماندىسىدۇر. فىنلاندىيە دۆلەتلىك پۇتبول كوماندىسىدا 26 مۇسابىقىگە قاتناشقا ئاتىك ئىسمائىلنى مۇشۇ كۇلۇب تەربىيەلەپ يېتىشتۈرگەن. ئۇنىڭ ئىككى ئوغلىمۇ فىنلاندىيەدىكى تاتار پۇتبولچىلىرىدىن ھېسابلىنىدۇ.

تاتار باشلانغۇچ مەكتىپى

1948-يىلىدىن 1969-يىلىغىچە خېلىسنىكى تاتار باشلانغۇچ مەكتىپى مەۋجۇت بولغان. مەكتەپنىڭ چىقىمىنىڭ بىر قىسمىنى خېلىسنىكى شەھەرلىك ھۆكۈمىتى، بىر قىسمى تاتار ئىسلام جەمئىيىتى كۆتۈرگەن. مەكتەپتە فىنچە ۋە تاتارچە ئىككى تىلدا دەرس ئۆتۈلگەن. 1969-يىلىدىن باشلاپ، بۇ مەكتەپ دەرىستىن كېيىنكى كۇرسقا ئۆزگىرىپ، تاتار ئىسلام جامائىتى تەرىپىدىن تاتار تىلى، مەدەنىيىتى ۋە دىنىي تەلىم تەربىيە يۈرگۈزۈلگەن.

كۈنىمىزدە بۇ ئورۇن تەتلىلىك تەربىيەلەش مەركىزى سۈپىتىدە خىزمەت قىلىۋاتىدۇ.

ئىنگىلىزچىدىن ئۆتكۈر ئالماس تەرجىمە قىلغان

مەنبە:

www.tatar.info/the_tatars_of_finland

مال ھەرقانداق ئىشقا

مالكولم ئېكس

مالكولم ئېكس (ئىسلامچە ئىسمى: مالىك شاھباز) ئامېرىكا نېگىرلىرىدىن يېتىشىپ چىققان ئەڭ مەشھۇر شەخسلەردىن بىرىدۇر. ئۇنىڭ ھاياتىنىڭ كۆپ قىسمى ئىرىقچىلىققا قارشى تىنىمسىز كۈرەش قىلىش بىلەن قىلغان. گەرچە ئۇنىڭ ۋاپات بولغىنىغا يېرىم ئەسىردىن ئاشقان بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ دۇنيادىكى تەسىرى تېخىچە كەتكىنى يوق.

مالكولم ئېكس 1925-يىلى، 29-ماي ئامېرىكانىڭ نېبراسكا (Nebraska) شتاتىنىڭ ئوماھا شەھىرىدە نامرات ئائىلىدە تۇغۇلغان. (مالكولم ئېكسنىڭ ئەسلى ئىسمى مالكولم لىتل بولۇپ، تۈرمىدە يېتىپ چىققاندىن كېيىن، ئىسمىنى مالكولم ئېكسقا ئۆزگەرتكەن.) مېچىگان شەھىرىدە چوڭ بولغان. دادىسىنىڭ ئىسمى ئىرل لىتل (Earl Little)، ئانىسىنىڭ ئىسمى ئەنى لۇيس لىتل (Anne Louise Little). مالكولم ئائىلىدىكى يەتتە پەرزەنتنىڭ تۆتىنچىسىدۇر. مالكولم ئانىسى مالكولم ئالتە ياش چىغدا ئىرىقچىلار تەرىپىدىن سۈيقەست بىلەن ئۆلتۈرۈلگەن. ئانىسى ئائىلىسىگە كەلگەن ئېچىنىشلىق ئاقىۋەتلەر، تۇرمۇش بېسىمى، ئىشسىزلىق قاتارلىق سەۋەبلەر تۈپەيلى ئەقلىدىن ئادىشىپ قېلىش گىردابىغا بېرىپ قالدۇ، ئاقىۋەتتە ئەقلىدىن ئاداشقانلارغا ساناتورىيىسىگە ئاپىرىۋېتىلىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن مالكولم ئۆسمۈرلۈك ھاياتىنى يېتىمخانىلاردا ئۆتكۈزۈدۇ.

مالكولم ئانىنىڭ مەكتەپ ھاياتى ئەسلىدە ناھايىتى ياخشى ئۆتكەن بولۇپ، مەكتەپتە ئەلا نەتىجە بىلەن ئوقۇغان. مەكتەپتە بىر ئاق تەنلىك ئوقۇتقۇچى بولۇپ، مالكولمى بەك ياخشى كۆرىدۇ. مالكولمىدىن چوڭ بولغاندا نېمە ئىش قىلغۇسى بارلىقىنى سورايدۇ. مالكولم ئۆزىگە ئىشەنگەن ھالدا ئادۋوكات بولغۇسى بارلىقىنى ئېيتىدۇ. ئوقۇتقۇچى بۇ جاۋابتىن ھەيران قالىدۇ ۋە ئۇنىڭغا ياغاچچىلىق تىپىدىكى ئىشلارنى قىلىش ماس كېلىدىغانلىقىنى ئېيتىدۇ. مالكولم قارا تەنلىك بولغانلىقى ئۈچۈن، ئوقۇتقۇچىسى ئۇنىڭ ئاق تەنلىكلەرگە خاس كەسىپ بىلەن شۇغۇللانماقچى بولغىنىنى ياقىتۇرمىغان، مالكولمى، قارا تەنلىكلەرنى تۆۋەن كۆرگەن ۋە مالكولمىنىڭ قەلبىگە ئۆمۈرلۈك قارا داغى ئورنىتىۋەتكەن ئىدى. مالكولم ئاقىۋەتتە ئوتتۇرا مەكتەپنى ئوقۇماستىن، مەكتەپنى تەرك ئەتكەن.

مالكولم مەكتەپتىن ئايرىلغاندىن كېيىن ئاياق مايلاش، ئۇششاق ماللارنى كۆتۈرۈپ يۈرۈپ سېتىش قاتارلىق ئىشلارنى قىلىدۇ. كېيىن، نيۇيوركتىكى قارا تەنلىكلەرنىڭ مەشھۇر رايونى بولغان خارلېمغا

(Harlem) كۆچۈپ كېلىدۇ. بۇ يەردە زەھەرلىك چېكىملىك سېتىش، ئوغرىلىق قاتارلىق ھەر خىل يامان ئىشلارنى قىلىدۇ. 1946-يىلى ئوغرىلىق جىنايىتى بىلەن تۈرمىگە كىرىدۇ. مالكوم ئېكسنىڭ تۈرمە ھاياتى توغرىسىدىكى مۇنۇ گېپى مەشھۇردۇر:

«بىر ئىنساننىڭ تەپەككۈر يۈرگۈزۈشكە ئېھتىياجى بولسا، ئۇ بارىدىغان ئەڭ ياخشى يەر ئۇنىۋېرسىتېت كېيىن تۈرمىدۇر. تەپەككۈر قىلىش تەشۋىق قىلىنغان تەقدىردە، كىشى تۈرمىدە ھاياتىنى ئۆزگەرتەلەيدۇ.»

ۋاللاس فارد (Wallace D. Fard) 1930-يىلى ئامېرىكانىڭ دېتروىت شەھىرىدە ئىسلام مىللىتى (Nation of Islam) ناملىق تەشكىلات قۇرۇلغان ئىدى. 1934-يىلى بۇ تەشكىلات ئېلىجا مۇھەممەد (Elijah Muhammad) تەرىپىدىن باشقۇرۇلغان. مالكولم ئېكس تۈرمىگە كىرىپ بىر مەزگىلدىن كېيىن مۇشۇ تەشكىلاتنىڭ تۈرمىگە كىرگەن ئەزالىرىدىن بىرى مالكولمغا چوشقا گۆشى يېمەسلىكىنى چېكىلىگەن. مالكولم ئېكس تۈرمە يىللىرىدا مۇشۇ تەشكىلاتقا ئەزا بولغان. ئەمما، بۇ تەشكىلات توغرا ئىسلام دىنىدىن ئازغان بىر تەشكىلات ئىدى. تەشكىلات رەھبىرى ئېلىجا مۇھەممەد ئاق تەنلىكلەرنىڭ شەيتان ئىكەنلىكىنى، كەلگۈسىدە قارا تەنلىكلەرنىڭ كۈچلىنىپ ئاق تەنلىكلەرگە قارشى ئۇرۇشۇپ ئۇلارنى مەغلۇپ قىلىدىغانلىقىنى، ئاق تەنلىكلەرنىڭ جىنايەتچى ئىكەنلىكىنى داۋا قىلاتتى. ئەزالىرىنى ئاق تەنلىكلەرگە قارشى نەپرەت، ئۆچمەنلىك ۋە دۈشمەنلىككە دەۋەت قىلاتتى. بۇ تەشكىلات ئۆزىگە ئىسلام ئىسمىنى قويغان بولسىمۇ، چوشقا گۆشىنى يېمەسلىكتىن باشقا جەھەتتە ئىسلام بىلەن ھېچقانداق باغلىنىشى يوق ئىدى، تەشكىلات رەھبىرىنىڭ ئاللاھ ھەققىدە، ئىسلام ئەقىدىسى توغرىسىدا چەكتىن ئاشقان، قورقۇنچلۇق ۋە بۇزۇق چۈشەنچىلىرى بار ئىدى. تەشكىلات ئەزالىرى ئېلىجا مۇھەممەدنى پەيغەمبەرگە باراۋەر دەپ كۆرەتتى. مالكولم ئېكس تۈرمىدە ئېلىجا مۇھەممەد بىلەن مەكتۇپلاشقان ۋە ئۇنىڭغا مۇرت بولغانلىقىنى بىلدۈرگەن.

مالكولم ئېكس 1952-يىلى تۈرمىدىن چىققاندىن كېيىن، بۇ تەشكىلاتتا ئاكتىپلىق بىلەن ئىشلىدى. ناتىقلىقى، پىكىرىنىڭ ئۆتكۈرلۈكى ۋە ئۆزگىچە تەپەككۈرلىرى بىلەن باشقىلارنىڭ ياقىتۇرۇشىغا ئېرىشىپ، تېزلا كۆزگە كۆرۈنۈپ، تەشكىلاتنىڭ باياناتچىسى بولدى. بۇ تەرىقىدە تەشكىلاتنىڭ رەھبەرلىرىدىن بولۇپ قالدى.

تۈرمىدىكى چېغدا تۈرمە كۈتۈپخانىسىدىكى كىتابلارنىڭ ھەممىسىنى دېگۈدەك ئوقۇپ تۈگىتىۋەتكەن مالكولمىنىڭ تەپەككۈر ۋە چۈشەنچىلىرى ناھايىتى ئىلگىرىلەپ كەتكەن بولۇپ، ئۇنىڭ ئىسلام مىللىتى تەشكىلاتىدا، جۈملىدىن ئامېرىكادا تېز كۆزگە كۆرۈنۈشىگە ئۇنىڭ تۈرمىدە ئوقۇغان كىتابلىرى ۋە كىچىكلىكىدىن يېتىلدۈرگەن جەسۇر، جانلىق خاراكتېرى سەۋەب بولغان ئىدى. مالكولم سۆز قىلسا ئاغزىدىن ھېچكىم ئاڭلاپ باقمىغان يېڭى ئۇچۇر ۋە چۈشەنچىلەر تۆكۈلەتتى. نەدىن سوئال سورالسا، شۇ ھەقتە

ئۆزگىچە ئۇسلۇبتا قانائەتلىنەرلىك جاۋاب بېرەلەيتتى ۋە تىگىشىغۇچىلارنىڭ قايىللىقىنى قوزغايتتى. ئۇ تۈرمىدىن چىقىشتىن ئاۋۋال ئەزا سانى ئاز، ئەمەلىي كۈچى ئاجىز «ئىسلام مىللىتى» تەشكىلاتى، ئۇنىڭ تۈرمىدىن چىقىپ جىددىي كۈچىنى نەتىجىسىدە ئەزا سانى تېز كۆپىيىپ، تەسىرى كۈنسېرى ئېشىشقا باشلىدى. ئېلىجا مۇھەممەد مالقولمىدەك ئۇقۇمۇشلۇق، ناتىق ۋە زېرەك شەخس بولمىغانلىقتىن، مالقولمىنىڭ شۆھرىتى تېزلا ئېلىجادىن ئېشىپ كەتتى. ئېلىجا بۇنىڭغا چىدىمايتتى - يۇ، مالقولمىنىڭ تەشكىلاتىنى يۈكسەلدۈرۈلۈشىنى ئۆزىنىڭ يۈكسەلۈشى سانمىغانلىقتىن، مالقولمىنىڭ تەشكىلات ئىچىدىكى تەسىرى دائىرىسىنى — ئۇنى ئۇ يوق يەردە تەشكىلات ئەزالىرىغا داتلاپ بەرگەننى ھېسابقا ئالمىغاندا — چەكلىمىگەن ئىدى.

مالقولم ئېكس 1955 - يىلى بېتى ساندىرس (Betty Sanders) بىلەن تونۇشۇپ، ئۇنىڭ بىلەن توي قىلغان. نەتىجىدە ئۇنىڭدىن ئالتە قىز پەرزەنتى بولغان.

«ئىسلام مىللىتى» تەشكىلاتىدىكى ئىككىنچى نومۇرلۇق شەخس ھېسابلانغان مالقولم ئېكسنىڭ تىرىشچانلىقى نەتىجىسىدە، بۇ تەشكىلاتنىڭ ئەزا سانى 1950 - يىللارنىڭ ئاخىرىدا ئەللىك مىڭدىن ئېشىپ كەتكەن.

مالقولم ئېكس 1959 - يىلى ئەرەپ بىرلەشمە خەلىپىلىكى، سۇدا، نېگىرىيە، گانا، مىسىر، ئېفىئوپىيە، تانزانىيە، سېنىگال، ئالجىرىيە، ماراكەش قاتارلىق دۆلەتلەرنى زىيارەت قىلدى ۋە بۇنىڭ نەتىجىسىدە ئەقەدە، دۇنيا قاراش جەھەتلەردە يېڭى چۈشەنچىلەرگە ئىگە بولدى. 1960 - يىللارنىڭ باشلىرىدا ئىسلامنى توغرا رەۋىشتە تونۇشقا باشلىدى. كېيىن تەشكىلات رەھبىرى ئېلىجا مۇھەممەدنىڭ تەشكىلاتتىكى بىر تۈركۈم ئاياللار بىلەن بولغان جىنسىي سەتچىلىكى ئاشكارا بولغاندىن كېيىن، تەشكىلاتتىن ئايرىلىپ چىقىپ كەتتى.

ئۆز زامانىسىنىڭ دۇنيا بوكس پادىشاھى مۇھەممەد ئەلى (ئەسلى ئىسمى - Cassius Clay) مالقولمىنىڭ جانلىق نۇتۇقلىرى تەسىرىدە ئىسلام مىللىتى تەشكىلاتىغا ئەزا بولغان بولۇپ، مالقولم تەشكىلاتتىن ئايرىلغاندىن كېيىن، بوكسچى مۇھەممەد ئەلى ئۇنىڭ بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى ئۈزگەن. مۇھەممەد ئەلى 1975 - يىلى بۇ تەشكىلاتنى تەرك ئېتىپ، ئىسلام دىنىنى توغرا شەكىلدە چۈشەنگەندىن كېيىن، ئۆز ھاياتىدا ئۆتكۈزگەن ئەڭ چوڭ خاتالىقلىرىدىن بىرىنىڭ مالقولمغا دۈمبىسىنى قىلىۋېلىش بولغانلىقىنى ئېيتقان.

مالقولم ئېكس 1964 - يىلى ھەج ئۈچۈن مەككىگە باردى ۋە ئىسلام بىلەن تېخىمۇ يېقىندىن تونۇشتى. ئېلىجا مۇھەممەد تەرىپىدىن ئۆزىگە سىڭدۈرۈلگەن ئاق تەنلىكلەر شەيتاندۇر دېگەن ئىدىيەدىن ھەج جەريانىدا قاتتىق گۇمانلاندى. چۈنكى، ھەجگە كەلگەنلەر ئارىسىدا ئاق تەنلىك مۇسۇلمانلار كۆپ بولۇپ، مۇئامىلىسىدىكى يۇمشاقلىق ۋە گۈزەل ئەخلاقى ئۇنى ئاق تەنلىكلەرنى دۈشمەن تۇتىدىغان

ئىرقچى، ئاق تەنلىكلەر شەيتان دەپ قارايدىغان چەكتىن ئاشقان دۇنيا قارىشىنى تەرك ئېتىشكە ئېلىپ باردى. ئۇ ئىرقچى دەۋرىدە سۆزلىگەن نۇتۇقلىرىدىن بىرىدە مۇنداق دېگەن: «ئامېرىكا ئاساسى قانۇنىنى ئاق تەنلىكلەر ئاق تەنلىكلەرنىڭ مەنپەئەتى ئۈچۈن يېزىپ چىققان. ئامېرىكا ئاساسى قانۇنى قارا تەنلىكلەرنىڭ مەنپەئەتى بىلەن مۇناسىۋەتسىز.»

مالكولم ئېكس تاھارەت ئېلىش، ناماز ئوقۇش قاتارلىقلارنى ھەجگە بارغان مەزگىللەردە ئۆگەندى. ھەجدىن كېيىن ئۆزىگە ئىسلامچە ئىسىم قويۇپ، ئەلھاج مالىك ئەل - شاھباز دېگەن ئىسىمنى قوللانغان. ئاشقۇن ئىرقچىلىق ئىدىيىسىدىكى مالكولم ئېكس ھەجدىكى تۇيغۇسىنى ئىپادىلەپ مۇنداق دەيدۇ: «كۆك كۆز كىشىلەر بىلەن قارا تەنلىك ئافرىقىلىقلاردىن ھاسىل بولغان رەڭگارەڭ مۇھىت، ئىنسانلارنىڭ بىر - بىرىگە باراۋەر شەكىلدە مۇئامىلە قىلىشى، بىر داستاندا تاماق يېيىشى قاتارلىقلارنى كۆردۈم ۋە ئىسلامنىڭ ئىرقچىلىق ئۈستىدىن غالىپ كېلەلەيدىغانلىقىنى بىلدىم.»

ئۇنىڭ مۇنۇ سۆزىمۇ ئۇنى ياخشى كۆرىدىغانلار ئارىسىدا كۆپ تىلغان ئېلىنىدۇ: «شەرەپ ئاللاھقا خاستۇر. ماڭا تەۋە بىردىنبىر نەرسە گۇناھلىرىمدۇر.»

ئاق تەنلىكلەرگە قارشى ئىرقچىلىق ۋە دۈشمەنلىك بىلەن ئون نەچچە يىلنى ئۆتكۈزگەن مالكولم، يېڭى دۇنيا قاراش، يېڭىچە چۈشەنچىلەر نەتىجىسىدە مۇسۇلمانلار مەسجىدى (Muslim Mosque) تەشكىلاتىنى ۋە ئافرىقىلىق ئامېرىكىلىقلار بىرلىكىنى قۇردى. ئاق تەنلىكلەرگە قارشى ئىرقچىلىق ئىدىيىسىدىن ۋاز كەچكەن بولسىمۇ، ئەمما قارا تەنلىكلەرنىڭ ئىنسانىي ھەقلىرىنى قوغداش، تەلەپ قىلىش، بۇنىڭغا قوشۇپ ئىسلامنى قوغداش يولىدا تېخىمۇ پىداكارلىق بىلەن خىزمەت قىلدى.

مالكولم ئىسلام مىللىتى تەشكىلاتىدىن ئايرىلغاندىن كېيىن ئۆلۈم تەھدىتلىرىنى تاپشۇرۇۋېلىشقا باشلىدى. ماشىنىسىغا بومبا قويۇلدى، ئۆيى كۆيدۈرۈۋېتىلدى. مالكولم بۇ خىل سۈيۈكەستلەردىن ئامان قالغان بولسىمۇ، بىراق قاتىللار بوش كەلمىدى. ئۆلۈم پەرىشتىسى ئۇنى ئىزدەپ تاپتى. 1965 - يىلى 21 - فېۋرال كۈنى، نيۇيوركتىكى بىر يىغىندا نۇتۇق سۆزلەۋاتقاندا ئالتە قوراللىق كىشىنىڭ قوراللىق ھۇجۇمىغا ئۇچرىدى. قاتىللار ئۇنىڭ بەدىنىگە ئون بەش پاي ئوق ئاتقان ئىدى. شۇ ھامان دوختۇرخانىغا ئېلىپ بېرىلغان مالكولم يولدا جان ئۆزدى. قاتىللاردىن ئۈچى ئىسلام مىللىتى تەشكىلاتىنىڭ ئەزاسى بولۇپ چىقتى ۋە مۇددەتسىز قاماق جازاسىغا ھۆكۈم قىلىندى. كېيىن، ئايرىم - ئايرىم ھالدا 1985 - يىلى، 1987 - يىلى ۋە 2010 - يىلى شەرتلىك رەۋىشتە تۈرمىدىن قويۇپ بېرىلدى. ئۈچ قاتلىدىن بىرى تۈرمىدىكى چېغدا توغرا ئىسلام بىلەن تونۇشۇپ، ئىسلام مىللىتى تەشكىلاتىنى تەرك ئېتىپ، يېڭىدىن مۇسۇلمان بولدى.

مالكولمنىڭ جىنازا نامىزىغا ئون تۆت مىڭ، يەنە بىر ئېيتىلىشتا ئوتتۇز مىڭ كىشى قاتناشتى.

مالكولمىنىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىنلا يېزىپ پۈتتۈرۈلگەن تەرجىمىھال كىتابى ۋاقىت زۇرۇنلىقى تەرىپىدىن يىگىرمىنچى ئەسىردىكى ئەڭ تەسىرچان ئون كىتابتىن بىرى بولۇپ باھالاندى.

ئۇيغۇرلاردا «ئاتالمىغان ئەردىن ئاتالغان دۆڭ ياخشى» دەيدىغان بىر ماقال بار. بۇ ھەرگىزمۇ نام- شۆھرەتلىك بولۇش، نام- شۆھرەتكە ئىنتىلىش تەرغىپ قىلىنغان ماقال ئەمەس. ھالبۇكى، بۇ ماقالدا دۇنيادا ياخشى نام قالدۇرۇپ قويۇشنىڭ ئەھمىيىتى كۆرسىتىلگەن. مالكولم ئېكس ياشلا ۋاپات بولغان بولسىمۇ، بىراق، ئۇنىڭ نامى تاكى بۈگۈنگە قەدەر ھەر قايسى دۆلەت، شەھەر ۋە رايونلاردا دائىم تىلغا ئېلىنىپ تۇرىدۇ. مالكولم ئېكس توغرىسىدا فىلىملەر ئىشلەندى، كىتابلار ۋە ماقالىلەر يېزىلدى. نيۇيوركتىكى بىر يولغا، تېكساس ۋە مېچىگاندىكى بىر كوچىغا، ھەر قايسى شەھەرلەردىكى ئونلىغان مەكتەپلەرگە، شىمالىي كارولىنادىكى بىر ئۈنۈپىرستېتقا مالكولم ئېكسنىڭ ئىسمى بېرىلدى. ئامېرىكا پوچتا ئىدارىسى 1999-يىلى ئۇنىڭ ئىسمىدا پوچتا ماركىسى بېسىپ تارقىتىلدى. دۇنياغا مەشھۇر ئامېرىكا كولومبىيە ئۈنۈپىرستېتىدا ئۇنىڭ ۋە ئايالىنىڭ ئىسمى بىلەن بىر مائارىپ مەركىزى قۇرۇلدى. كۈنىمىزدە ئامېرىكا خەلقى — بولۇپمۇ قارا تەنلىكلەر — ئۇنىڭ شۆھرىتى سەۋەبلىك ئىسلام بىلەن تونۇشماقتا.

قىرىق يېشىدا ھاياتىدىن ئايرىلغان، بۇ قەھرىماننىڭ ھاياتى تۈرلۈك ئادالەتسىزلىك ۋە زۇلۇمغا ئۇچرىغان قەۋمى ئۈچۈن مەنپەئەتلىك دەپ قارىغان ئىشلارغا پۈتۈن كۈچى بىلەن ئاتلانغان، ئۆزى توغرا كۆرگەن دۇنيا قاراشقا جېنى بەدىلىگە ساداقەت كۆرسىتىدىغان ئۆزگىچىلىكلەر بىلەن مەنىگە ئىگە بولغان.

ھېكمەتپار ئىبراھىم تەييارلىدى

ئۈلگىلىك بىر جەمەتنىڭ ئەسلىك قان -

ياشلىق - كۈرەشلىرى ۋە قىسمەتلىرى

ھاجى ئەكبەر مۇھەممەدنىياز

ئۈلگىلىك بىر جەمەتنىڭ ئەسەرلىك قان - ياشلىق كۈرەشلىرى ۋە قىسمەتلىرى

هاجى ئەكبەر مۇھەممەدنىياز

«بۇندىن كېيىن ئىنسانلار پەقەت ئاڭلىق تالاش ئارقىلىقلا، پىلانلىق سىياسەت ئارقىلىقلا ساقلىنىپ قالالايدۇ.» - ۋاسلاۋ خاۋېل

كىرىش سۆز:

ۋەتەنپەرۋەرلىك - ئەدەپ - ئەخلاق ۋە دىنىي ئېتىقادقا ئوخشاش، ئادەملەرنى ئالىيجانابلىققا باشلايدىغان، ھەقىقىي گۈزەل نەرسىلەرنى بارغانسېرى چۈشىنىش ۋە چىن قەلبىدىن سۆيۈش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىپ، ئۇنىڭدىن ھۇزۇرلاندىرىدىغان ھەمدە تۈرلۈك يوللار بىلەن گۈزەل نەرسىلەرنى ئۆز ئەمەلىيىتىدە نامايان قىلىشقا يېتەكلەيدىغان غايىۋى كۈچ. ھەقىقىي ۋەتەنپەرۋەرلىك چىرايلىق سۆزدە ئەمەس، بەلكى ۋەتەننىڭ، مىللەتنىڭ مەنپەئەتىنى كۆزلەش يولىدىكى تەۋرەنمەس پوزىتسىيەلەر ۋە كەسكىن ھەرىكەتلەردە، يەنى ئەزىز ۋەتەننىڭ، مىللەتنىڭ ھازىرقى ھالىتى بىلەن پاسسىپ ھالدا قانائەتلىنىپ، رېئاللىققا تەن بېرىپ، ئۇنىڭدىن قۇرۇق پەخىرلىنىدىغان ئەمەس، بەلكى ھازىرقى بىچارە ھالىتىنى ئۆزگەرتىش ۋە بۇ ئۆزگەرتىشنى پۈتكۈل كۈچى بىلەن قوللاپ ئىلگىرى سۈرۈش جەھەتتىكى ھەرىكەتلەردە ئىپادىلىنىدۇ.

تارىخقا نەزەر سالىدىغان بولساق، ھەرقايسى مەملىكەت، ھەرقايسى مىللەتلەردە نۇرغۇنلىغان ۋەتەنپەرۋەر زاتلار ئۆتتى. بىزنىڭ تارىخىمىزدىمۇ پۈتۈن دۇنياغا ئازادە يەتكۈدەك ۋە ئۈلگە بولالغۇدەك ۋەتەنپەرۋەرلەر توشاق ئىدى. ئەمما ھازىرقى دەۋرىمىز بىردىنلا بۇنداق دۇنياۋى سەۋىيىدىكى ئىنسىكلوپېدىك ئالىم - ئۆلىمالار ۋە ھەقىقىي مىللەتسۆيەر دۇنياۋى دوكتور - پېروففىسورلاردىن ئومۇمەن خالىي ھالدا تۇرماقتا. شۇنداقسىمۇ بىز بۇنىڭلىق بىلەن بىراقلا بوشىشىپ قالماي، بىزدىن ۋاقىتسىز ئايرىلغان ئاشۇ قىممەتلىك ۋە سۆيۈملۈك كىشىلىرىمىزنىڭ قەھرىمانلىقلىرىدىن ئۈلگە ئېلىپ، تارىخىي خاتالىقلىرىدىن ئىبرەت ئېلىپ، يەنە بىر نۆۋەت كېچىكمەي پۈكۈلگەن قەدەمىزنى دەل ۋاقىتدا قايتا رۇسلىشىۋېلىشىمىز، مەجبۇرىي يوسۇندا دەپسەندە قىلىنغان ئابروي - ئىناۋىتىمىزنى قايتا تىكلەۋېلىشىمىز لازىم.

ئۇيغۇرلار يېقىنقى 84 يىلدىن بېرى، بولۇپمۇ ئاخىرقى يەتتە يىلدىن بۇيان «ئۆز ۋەتەندە تۇتقۇن، چەتئەللەردە قاچقۇن» غا ئايلىنىپ قالغاندىن كېيىن، «جەمەت»، «ئائىلە»، «كېلىپ چىقىش»، «نەسەبنامە» قاتارلىق ئەنئەنىۋى مىراسلارغا بولغان تونۇشى ۋە بۇ جەھەتتىكى ئەنئەنىۋى قىممەت قاراشلىرى كۈنسىرى سۇسلىشىپ، باشقا مەدەنىيەت ئامىللىرىغا ھەۋەس قىلىپ، ئۆزىنىڭ مىللىي ئەنئەنىسىدىن نومۇس قىلىش، ئۆزىنى ئۆزىگە مستىش، ئەڭ مۇھىمى ئۆمۈدى ۋە غەلبە روھىنى يوقىتىشى نەتىجىسىدە، ئۇيغۇرچىنى

راۋان سۆزلىمەيدىغان، قىبلىنىڭ قايسى تەرەپتە، ئانا ۋە تىنىنىڭ قايسى يۆنىلىشتە ئىكەنلىكىنى بىلمەيدىغان يېڭى ۋە شالغۇت ئەۋلادلار بىردىنلا كۆپەيمەكتە. بىر قىسىم قالىپقى چوڭ دوكتور-پروففىسورلارمۇ ئەقلى گەجگىسىگە ئۆتۈپ قالغاندەكلا ۋە تەندىكى خەلقىمىز بىلەن بولغان پەرقنى تېخىمۇ چوڭ ۋە ماھىيەتلىك قىلىش ئۈچۈن ئاتالمىش «تىل-يېزىق ئۆزگەرتىش مۇقامى» توۋلاپ بېقىۋاتىدۇ.

ھازىرچە ئۇيغۇر مىللىي كىملىكى ۋە مىللىي مەۋجۇتلۇقى چەتئەللەردە ئاران ئەللىك يىل، يەنى ئاران ئىككى ئەۋلادلا داۋام قىلىۋاتىدۇ. بىرىنچى ئەۋلاد پۈتۈن ھاياتىنى بېغىشلاش بىلەن ياخشى باشلىنىپ، ئىككىنچى ئەۋلادنى لايىقەتلىك ئۇيغۇر قىلىپ يېتىشتۈرۈپ چىقىش بىلەن ۋايىغا يېتىپ، ئۈچىنچى ئەۋلادلار ئاساسەن ئۆزى تۇرۇشلۇق ئەللەرنىڭ مۇھىتى ۋە قىممەت قاراشلىرى ئىچىگە سىڭىشىپ كېتىشتە چىڭ تۇرۇش بىلەن ئاخىرلىشىدىغان ئاچچىق رېئاللىق ھەممە ئائىلىگە خىرىس قىلماقتا.

ھەممىگە مەلۇمكى، «ئائىلە» بارلىق ئۇيغۇرلار ئۈچۈن تۇنجى ۋە تەن، ئاياللار بولسا ئەرلەر ۋە بالىلار ئۈچۈن ۋە تەن. ئائىلە زورىيىپ جەمەت بولىدۇ. جەمەت زورىيىپ قەبىلە-ئۇلۇس بولىدۇ. ئاندىن بۇلار بىرلىشىپ دۆلەت قۇرۇپ چىقىدۇ. دۆلەتكە شۇ مىللەت ئىچىدىكى ئەڭ جاسارەتلىك ۋە پاراسەتلىك كىشىلەر باش بولسا، ئاۋام ئارام تاپىدۇ. ئۆز خەلقىنى ھەر جەھەتتىن تەرەققىي قىلدۇرۇشتا، ئىلىم-مەرىپەتنىڭ يۈكسەك پەللىسىگە يەتكەنلەر ۋە ئىدارە قىلىش تالانتى بولغانلار كۆپلەپ كېرەك بولىدۇ. ۋە تەننى بارچە تەھلىكىلىك يوشۇرۇن خەتەرلەردىن قوغداشتا ۋە تەننى جانلىرىدىن قىممەتلىك دەپ ئېتىقاد قىلىدىغان ئوت يۈرەك ۋە تەنپەرەۋەرلەر ۋە مىللەتسۆيەر ئوغلانلار مىليونلاپ لازىم بولىدۇ.

ئۇيغۇرلاردىكى ئۆزىگە خاس بولغان «ئائىلە ۋە جەمەت»، «مەرىپەت ۋە سەلتەنەت» قارىشى ئەجداتلىرىمىزنى ئۇدا ئوتتۇز ئەسىر مەركىزىي ۋە شىمالىي ئاسىيانىڭ تەڭداشسىز خوجايىنلىرىغا ئايلاندۇردى. ئەمما كېيىنكى توققۇز ئەسىردە، ئۈزلۈكسىز كۆچمەن ۋە بەدەۋى قەۋملەرنىڭ ئۇدا پاراكەندىچىلىكىگە ئۇچراپ يۈرۈپ، تەرەققىي قىلىشىش، مىللىي مەدەنىيەتتە قايتا گۈللىنىش ئۇياقتا تۇرسۇن، ئەسلىدە بار بولغان بارچە مىللىي مىراسلارنى قوغداپ قالالماي، ياكى لايىقىدا پايدىلىنىپ بولالماي، يېقىنقى بىر ئەسىردە بىردىنلا پۈتۈن دۇنيادىكى ئەڭ خار ۋە ئەڭ بىچارە مىللەتكە ئايلىنىپ قالدى.

مىللەتنىڭ ئەڭ قاتتىق خورلۇق تارتقان ۋە چوڭ خىيانەتلەرگە ئۇچرىغان دەۋرلىرى ئاساسەن «يولباشچى-داھىيلار ياتتىن، ئەگەشكۈچى ئاۋام-خەلق بىزدىن؛ قان تۆككۈچىلەر بىزدىن، ھۇزۇرنى سۈرىدىغانلار ياتتىن؛ ئۇرۇشتا غەلبە قىلغۇچىلار بىزدىن، سۆھبەتتە ۋە تەننى سېتىپ خەجلىگەنلەر ياتتىن؛ غەلبە قىلغۇچىلار بىزدىن، غەلبىنىڭ مېۋىسىگە ئىگە بولغانلار ياتتىن» بولغان چاغلارغا مەركەزلەشكەن. دېمەك، ئائىلە ۋە جەمەتنىڭ ئۇيغۇرلارنىڭ مىللىي تەقدىرى ۋە مىللىي ئىستىقبالىدىكى رولىنى قەتئىي سەل چاغلىغىلى بولمايدۇ.

نەچچە مىڭ يىللىق مىللىي مەۋجۇتلۇقىمىزنى ساقلاشتا ئاساس بولغان ھەر خىل ئەنئەنىۋى مىللىي مىراسلىرىمىز، مىللىي خاسلىقىمىز ئەنە ئاشۇ ئائىلە - جەمەتلەرگە پۇختا باغلانغان. مىللىي كېلەچىكىمىز ئۈچۈن زۆرۈر بولغان، شۇنداقلا ئۇيغۇر مىللىي بىخەتەرلىكى ئۈچۈن قەتئىي زۆرۈر بولغان «ئائىلە ۋە جەمەت» ئۇقۇملىرىغا سەل قارالغاچقا، ئائىلە كېلىپ چىقىشى نامەلۇم، جەمەتنىڭ ئارقا كۆرۈنۈشى ئېنىق بولمىغان سالاھىيىتى سىرلىق ئادەملەر ھەر يەردە مىللەتنىڭ جانىجان مەنپەئەتلىرى ۋە كېلەچىكىگە مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلارنى ئوڭچە ئىگىلەپ، تېخى ئورنىدىن تۇرمىغان مىللەتكە يەنە يېڭى ئورەكلەرنى قازماقتا. بۇنداق پەس قىلىقلار ۋە رول ئېلىۋاتقانلارھەققىدە كۆپ توختالمىساقمۇ، خەلقىمىز ھەر كۈنى دېگىدەك شاھىت بولماقتا. بۇ يامان ئەھۋال بىزگە بارلىق قالدۇق يۇچۇقلارنى ھىملەپ تىندۈرۈپ، توغرا بولغان قىممەت قاراشلىرىمىزنى قايتىدىن ھاياتىمىزنىڭ ھەر قايسى باسقۇچلىرىغا تېزىدىن سىڭدۈرۈپ، ئومۇميۈزلۈك ئۇنۋېرسال ھالەتتە تەتبىقلاشنىڭ تەخىرسىزلىكىنى بىلدۈرمەكتە.

ئالەم ئاپىرىدە بولغاندىن باشلاپ تاكى مىلادى 1619 - يىلغىچە ئەزىز خەلقىمىز ئىچىدىن سانسىزلىغان چوڭ ئاقساقاللار، يولباشچىلار، قەھرىمانلار ۋە قابىل يېتەكچىلەر ئوتتۇرىغا چىققاندى. ساددا بولسىمۇ ئىخلاسمەن خەلقىمىز ئۇلارنى ھىمايە قىلىپ قوللاپلا قالماي، ئىچكى - تاشقى دۈشمەنلەردىن قوغداش يولىدا ئىسسىق جانلىرىنى ۋە بارلىقىنى ئىككىلەنمەي پىدا قىلالغاچقا، ئاقساقاللارمۇ پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن شۇ سۆيۈملۈك خەلقنىڭ مەۋجۇتلۇقى، گۈللىنىشى ۋە ئىستىقبالى ئۈچۈن كېچە - كۈندۈز بارلىقىنى بېغىشلاپ يۈرۈپ، خەلقىمىزنىڭ بۈگۈنگىچە داۋام قىلىشىغا سەۋەبچى بولمىدى. ئەمما كېيىنكى يۈز يىللىق جاھالەت بىزنى ئۇنداق روھتىن تامامەن يىراقلاشتۇرغاچقا، ئۆز ئىچىمىزدىن چىققان مۆتىۋەرلەر ئەسەرلىرىدە پۈتۈنلەي خەلقىمىزنىڭ رېئاللىقىدىن قاتتىق قايغۇرۇپ، كېلەچىكىدىن ئەندىشە قىلىپ، كۆزى ئارقىدا قالغان ئىكەن. «ياندا بارنىڭ قەدرى يوق» دەپ، ئۆزىمىزدىن چىققان دانا، چېچەن ۋە قابىل يېتەكچىلەر چەتكە قېقىلىپ، ئاققۇن، نادان ۋە شۇم نىيەت جاھالەت پىرىلىرى ھەممىسى ھېچبىر پۈت تىرەپ تۇرالماي، ۋەتەننىمىزنى ئۆزىنىڭ جەننىتى قىلىۋېلىش ئۈچۈن سەلدەك ئېقىپ كەلگەندىن كېيىن، «پېشۋا خەقتىن، مۇرىت بىزدىن؛ پەتۋا ياتتىن، ئىجرا قىلىش بىزدىن؛ قان تۆكۈش بىزدىن، ھۇزۇرنى سۈرۈش يەنىلا شۇ ياتلاردىن ئاشمىدى». نەتىجىدە ئازكەم 300 يىل ھەم ئىشغالچى دۈشمەنلەر ئارقا - ئارقىدىن نۆۋەت بىلەن بىزنى قىرىپ ۋە قۇل قىلىپ كەلدى. بۇ ئارىدا تاشقى دۈشمەنگە قارشى، ئەقىلى ۋە تەپەككۈرنى بوغۇپ قويغان ئىچكى دۈشمەنلەر بولغان جاھالەت پىرىلىرىگە قارشى ھەزرىتى مۇسادەك قۇتقۇزغۇچى داھىيلارنى ئاللاھ بىزگە چىقىرىپ بەردى. ئەمما ئۇلارغا دۈشمەنگە ۋە جاھالەت پىرىلىرىگە ئىتائەت قىلغانچىلىك ئىتائەت قىلمىدۇق. جاھالەت پىرىلىرىگە جان پىدا قىلغاندەك ھەقىقىي داھىيلارغا ئاساسەن سەمىمىي بولمىدۇق. ئۇلارنى ئىچكى - تاشقى دۈشمەنلەرنىڭ خەتىرىدىن قوغداش ئۇياقتا تۇرسۇن، ئەكسىچە ئۇلارنى ئاشكارا قەستلەپ ئۆلتۈرگەن پەس قاتىللار بىلەن شېرىك بولمىدۇق. نەتىجىدە دۇنيادىكى ئەڭ پەس ۋە ئەڭ نىجىس باندىتلار تارىختا بارلىق تۈركىي خەلقلەرگە ئۇستاز ۋە خاقان بولغان كۈچلۈك مەدەنىيەتكە ئىگە خەلقىمىزنىڭ شىللىسىغا مىننەتلىك. شۇندىن بېرى يەنە تالاي قەھرىمانلار ۋە قابىل سەركىلەر ئوتتۇرىغا چىقتى ۋە چىقماقتا. ئەمما تېخىچە جاھالەت ئىسكەنجىسىدىن قۇتۇلۇپ كېتەلمەيۋاتقان خەلقىمىز ئۇلارنى يەنە قارىلاپ، سېستىپ، ئابروىنى

تۆكۈپ، پىتتە قىلىپ يۈرۈپ جىمىقتۇرغاچقا، پۈتۈن زېھنى بىلەن دۈشمەنگە قارشى پىلان تۈزۈپ، بىر ئىشنى ئاخىرىغا ئېلىپ چىقالايدىغان ئاقساقاللىرىمىز ئازىيىپ كەتتى. ئىزنى باسدىغانلارمۇ ئۇلارنىڭ تەقدىرىدىن تېنى شۈركىنىپ، ئاستاغىنا ھازىرقى ئومۇمىي توپلۇمدىن ئۆزىنى تارتتى. ھازىرمۇ دۈشمەندىن كېلىدىغان توقماق - دەشنامدىن، ئۆزىمىزدىن كېلىدىغان بۆھتان - بەتنام ۋە دىل ئازارى ھەسسىلەپ ئېشىپ كەتمەكتە. ئاقىۋەت مىللىتىمىزگە ھېچقانداق ئۈلگىلىك ئائىلە ياكى جەمەت تېپىلماي، ھەر كىم ئۆزى بىلگەنچە كۆڭلىنى خۇش قىلىپ ئۆزىنى ئالداپ يۈرمەكتە. ۋە تىنىمىزدە بولسا ھەممىمىزنىڭ قەدىردانلىرى ھەر كۈنى بېھۋەدە خورلىنىپ، نومۇسلىرى دەپسەندە قىلىنىپ، ئۈزلۈكسىز قىرىلماقتا.

چەتئەللەردىكى ھەر خىل بېسىملارغا بەرداشلىق بېرەلمەي، يات ئەللەردە سىڭىشىپ كېتىش قارارى ياكى ئانا ۋەتىنىگە قايتىش ئىرادىسى ئارىسىدا تېڭىرقاۋاتقان ۋە جاسارىتى يوقاتقان ئۇيغۇرلارغا ۋە تىنىمىزدىكى ئەڭ قىيىن ۋە قورقۇنچلۇق دەۋرلەردە مەشئەل بولۇپ يانالىغان، مەرىپەت مەشئىلىنى ئۇدا بىر ئەسىر ئۆچۈرۈپ قويماي، كېيىنكىلەرگە يەتكۈزۈپ بېرەلمەگەن ئۈلگىلىك بىر قۇتلۇق جەمەتتىكى تۆت ئەۋلاد كىشىلەرنىڭ قىسقىچە تارىخىنى ۋە ئىش - ئىزلىرىنى بايان قىلىش ئارقىلىق، ئائىلە ۋە جەمەت ھەققىدىكى تونۇشنى قايتىدىن چوڭقۇرلاشتۇرۇپ، بارچە چۈشكۈنلۈك ۋە ئۈمۈدسىزلىكنى چۆرۈپ تاشلاپ، ھەر بىر ۋەتەنئۆيەر ۋە مىللەتپەرۋەر ئائىلە - جەمەتتىن خەلقىمىزنىڭ ۋە ئانا ۋەتىنىمىزنىڭ كېلەچىكى ئۈچۈن ھەر جەھەتتىن لايىقەتلىك ۋە تولۇق سالاھىيەتلىك يېڭى ئەۋلادلارنى يېتىشتۈرۈپ چىقىپ، «مىللەتنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، دىنىي ۋە ھەربىي ئامانەتلىرى» نى ئىشەنچ قىلىپ تۇتقۇزغۇدەك سەۋىيەگە يەتكۈزۈشنى قەتئىي نەلەپ قىلىمىز ۋە ئۈمىد قىلىمىز.

1. ئابدۇللا مۇپتى ھاجىم ۋە ئوغلى ئابدۇجېلىل داموللا ھاجىم:

1842 - يىلدىكى تۇنجى قېتىملىق ئەپپيۇن ئۇرۇشى كېلىشىمى ۋە 1860 - يىلدىكى يەنە بىر قېتىملىق ئەپپيۇن ئۇرۇشى كېلىشىمىدىن كېيىن، شەرقنىڭ كېسەل كۆرپىسى دەپ تونۇلغان چىرىك ۋە ئىقتىدارسىز مەنچىڭ ئېمپېرىيىسى خەزىنىدىكى بارلىق ئالتۇن - كۈمۈشنى ئەنگىلىيە ۋە فرانسىيەگە ئۇرۇش چىقىمى سۈپىتىدە تۆلەپ، چارروسىيەگە تۆلىگۈدەك پۇلى يوق، تاشقى مانجۇرىيە بىلەن ۋە تىنىمىزنىڭ غەربىدىن ھازىرقى ئۆزبېكىستان چوڭلۇقىدىكى زېمىننى بۆلۈپ بەرگۈچە بولغان 20 نەچچە يىلدا، مۇستەملىكە جايلاردىكى ھەربىي ئىشغالچى كۈچلىرىنىڭ ماۋاھىنى بېرەلمىدى. بۇنىڭدىن پايدىلانغان ئىشغالچىلار ۋە يەرلىك غالىپلار خەلقىمىزنىڭ بارلىق مال - دۇنيالىرىنى 80 نەچچە تۈرلۈك ھەر خىل باج - سېلىق ئارقىلىق خانىۋەيران قىلىۋەتكەننى ئاز دەپ، يەنە بارلىق خەلقنى بىكارلىق ئەمگەككە سېلىپ، قەسىر - سارايلار ۋە سېپىللارنى سالدۇرۇپ ھالىنى قويىمىدى. ئاقىۋەت پىچاق سۆڭەككە يەتكەن خەلقىمىز ئومۇميۈزلۈك قوزغىلىپ، مەنچىڭ ئېمپېرىيىسىنىڭ ۋە تىنىمىزدىكى 100 يىللىق مۇستەملىكە ھۆكۈمرانلىقىنى تۈپتىن يوقاتتى. ھالبۇكى، بۇ قۇتلۇق زەپەردىن تېخى 22 يىل بۇرۇنلا ۋە تىنىمىزگە پالانغان مەنچىڭ باشبۇغى لىن زېشۇ ئۇيغۇرلارنى ئەمدى مەڭگۈ باش كۆتۈرەلمەيدۇ، دەپ كېسىپ ئېيتقاندى.

1841- يىلى ئىلىغا پالانغان گۇاڭدۇڭ- گۇاڭشىنىڭ سابىق ۋالىيسى لىن زېشۇ تەڭرىتاغنىڭ جەنۇب- شىمالىدا نەچچە يىللىق تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغاندىن كېيىن، 1845- يىلى ئوغلى لىن رۇجۇغا يازغان خېتىدە شۇ يەردىكى ئەھۋاللارنى مۇنداق تەسۋىرلىگەن:

«بۇ يەرگە تېرىقچىلىق دېھقانلىرىنى يۆتكەشنىڭ مەقسىتى ئەمەلىيەتتە چېگرانى قوغداش ھېلىسىدۇر. ئەمما ئۇلار بىلىمەيدۇكى، بۇ ئۇيغۇر يۇرتىدا (回疆) چېگرا قوغداش دېگەنلىك ئەمەلىيەتتە شۇ چېگرانىڭ نېرىسىدىكى قوقان، قىرغىز ۋە ئەنجانلاردىن مۇداپىئە كۆرۈش دېگەنلىكتۇر. ئەمما سەككىز شەھەردىكىلەرنىڭ ھەممىسى ئۇيغۇر تۇرسا، نىمىدىن مۇداپىئە كۆرىدۇ؟ بۇ ئۇيغۇرلار (回子) ئۇچىغا چىققان دۆت، ئىنتايىن قورقۇنچاق، شۇنداقلا ئىنتايىن بىچارە خەلىقتۇر. خىتاينىڭ ئەمەلدارلىرىدىن تا ئاددىي ئەسكەرلىرىگىچە ئۇلارنى ئىت- ئېشەكنىڭ ئورنىدا ئىشلىتىدۇ. ئۇيغۇرلارنى يۇۋاش قوي ئورنىدا كۆرگەچكە، خىتايلار سودىدا ۋە قەرز- جازانلەردە ئۇلارنى يەتكۈچە ئالداپ شۇلىدۇ. لىلا گەپنى دېسەم، بۇ ئۇيغۇرلار ھەر كۈنى قوزغىلاڭ قىلىشىمۇ ھەقىقەتتۇر. ئۇلارنىڭ قوزغىلىشىنىڭ سەۋەبى شۇكى، بىزدىن ئىلگىرىكى جۇڭغارلار ئۇلارنى بىزدىن بەكرەك ئېزىپتىكەن. بىزنىڭ خاندانلىقىمىزنىڭ قولىغا ئۆتۈپ، تېخى كۈننىڭ سېرىقىنى كۆرۈپ قاپتۇ. شۇڭا خىتاي ئەمەلدارىنى كۆرگەن ھامان يولدىكىلەر ئاتتىن چۈشۈپ، يەردە يېتىپ تازىم قىلىپ ھۆرمىتىنى ۋە ھاكىملاردىن قورققىنىنى ئىپادىلەيدىكەن. ئوفتسىر ۋە ئەسكەرلەر بىر ئاچچىقلىدىمۇ، بولدى، بۇلارنىڭ قورقۇپ جېنى چىقىپلا كېتىدىكەن. مۇشت- تېپىك ئالدىدا قول ياندۇرۇش ئەمەس، ھەتتا قېچىشىنىمۇ بىلىمەي جىم تۇرىدىكەن. بۇلار تۇغما دۆت بىر خەلق ئىكەن. بۇنى ئوبدان بىلگەن ئەجداتلىرىمىز ئەينى چاغدا ئاجايىپ ئۆستىلىق بىلەن يول ئېچىپ، توسالغۇسىز بۇ يەرلەرنى ئېلىپ، چوڭ تۆھپە يارىتىپتىكەن».

ھەممىگە مەلۇمكى لىن زېشۇ 1839- يىلى يازدا خۇمېن ساھىلىدا ئەپپۇن كۆيدۈرۈپ نام قازىنىپ، شۇ يىلى نويا بىردا ئەنگلىيىنىڭ ئەپپۇن ئۇرۇشى قوزغاپ، 1840- يىلى خوڭكۇڭنى بېسىۋېلىشىغا سەۋەبچى دەپ قارىلىپ، دۆلەت ئۈچۈن قۇربانلىق قىلىنغان پېچكا ئىدى خالاس.

ئەزىز ۋە تىنىمىز 1862- 1864- يىللاردىكى ئومۇميۈزلۈك قوزغىلاڭ نەتىجىسىدە ئۈزۈل- كېسىل مۇستەقىل بولۇپ، جەنۇبتا تارىم ۋادىسىدىكى ئەزىزانە قەشقەرنى مەركەز قىلغان بەدۆلەت ھاكىمىيىتى، شىمالدا ئىلى- بالقاش ۋادىسىدىكى غۇلجىنى پايتەخت قىلغان ئىلى تارانچى سۇلتانلىقى قۇرۇلدى. بىراق مەزكۇر ئىككى دۆلەت دەلىشۈ يىللىرى بىپايان تۇرانغا ھەدەپ بېسىپ كىرىشنى باشلىغان چاررۇسىيە بىلەن ھىندىستاندىن شىمالغا قاراپ كۈنسىرى كېڭىيىۋاتقان بۈيۈك بېرتانىيە ئوتتۇرىسىدىكى يۈز يىللىق بۈيۈك ئويۇننىڭ يېگانە قۇربانلىقلىقى بولدى. ئىلى سۇلتانلىقى ئافغانىستان ئۈچۈن، قەشقەرىيە دۆلىتى بولسا ھىندىستان ئۈچۈن يوقىلىشقا مەھكۇم بولدى.

ھىندىستاننى 1858- يىلى تولۇق يۇتۇۋالغان ئەنگىلىيە 1876- يىلى ھىندىستاننى رەسمىي ھالدا ئۆزىنىڭ بىر قىسمى دەپ جاكارلىغاندىن كېيىن، مەركىزىي ئاسىيانى بېسىۋېلىش ئۈچۈن 1867- يىلى تۈركىستان ھەربىي ۋالىيلىقىنى قۇرغان چارروسىيە 1877- يىلى 13 يىلدىن بۇيان بېسىۋالغان قوقان خانلىقى، خىۋە، بۇخارا خانلىقى ۋە ئىلى سۇلتانلىقىنى ئۆزىنىڭ زېمىنى دەپ ئېلان قىلدى. يۇقىرىقى ئىككى ئەلنىڭ ياردىمىدە 1876- يىلى ۋەتەننىمىزگە تاجاۋۇز قىلغان مەنچىڭخانلىقىمۇ 1878- يىلى ھازىرقى ۋەتەننىمىزنى ئۆزىنىڭ يېڭىدىن قايتا يۇتۇۋالغان «يېڭى زېمىنى» دەپ جاكارلاپ، 1881- يىلى 24- فېۋرال پېتىربۇرگدا «ئىلى كېلىشىمى» نى ئىمزالاپ، بالقاش كۆلىگىچە بولغان ئۆزبېكىستان چوڭلۇقىدىكى زېمىننى چارروسىيەگە بۆلۈپ بېرىش بەدىلىگە قالدۇق ئىلى تەۋەسىنى ئورۇسلاردىن ئېلىپ، 1884- يىلى 17- نويابىر ئاتالمىش يېڭى مۇستەملىكە ئاپپاراتى بولغان «شىنجياڭ ئۆلكىسى» نى قۇردى. بۇجەرياندا زوزۇڭتاڭ ۋە ئۇنىڭ كاللا كېسەر جاللاتلىرى ۋەتەننىمىزنىڭ جەنۇبىدا ئېغىر قەتلىئام ۋە قىرغىنچىلىق ئېلىپ بېرىپ، ئۇيغۇر خەلقىنى ئاز دېگەندە چارەك ئەسىر ئەسلىگە كېلەلمەس، 50 يىلدىمۇ قەددىنى رۇسلىيالىمىس ۋە قايتا باش كۆتۈرەلمەس قىلىۋەتكەن.

موللا مۇسا سايرامنىڭ مەلۇماتلىرىغا قارىغاندا، 1878- يىلى يانۋاردا خوتەندىكى ئەڭ ئاخىرقى ھەل قىلغۇچ ئۇرۇشتا بەدۆلەتنىڭ ئەڭ چوڭ پېشقەدەم سەركەردىلىرىدىن 90 نەپەردىن ئوشۇق قوماندان شېھىت بولغان. ئۇلار بىلەن بىر سەپتە ئۇرۇش قىلغان تۈمەنلىگەن جەسۇر ئۇيغۇرلارنىڭ قانلىرى خوتەنگە تۆكۈلۈپ «شەھىدانە خوتەن» دېگەن نامنى يەنە بىر قېتىم يېڭىلىغان. بۇ قېتىم قەشقەر ۋە خوتەندە 7450 ئادەم تۇتقۇن قىلىنغان بولۇپ، 1166 كىشىنى بەدۆلەتكە ئەسكەربولغان دېگەن باھانە بىلەن قىرىپ تاشلاپ، بارلىق قوقانلىقلارنى بىردەك ۋەتەننىمىزدىن قوغلاپ چىقارغان.

بۇ قېتىمقى قىرغىنغا شاھىت بولغان گۇما دىيارنىڭ مۇپتىسى ئابدۇللا مۇپتى ھاجىم ئۇيغۇر تارىخىنىڭ ئەڭ ئازابلىق قىسمى تەلەر بىلەن تولغان 1920- 1850- يىللاردىكى ھەر خىل كارتىنلىرىغا شاھىت بولغان كىشى بولۇپ، ئۇدا نەچچە ئەۋلاد مۇپتىلار جەمەتىدىن ئىكەنلىكى مەلۇم. ئۇندىن باشقا ئابدۇللا مۇپتى ھاجىمنىڭ ھۈسەيىنخان تەجەللى بىلەن يېقىن ئالاقىسى بارلىقى ۋە مۇھىم سۆھبەتداشلىرىدىن بىرى بولغانلىقىنى نەزەرگە ئالغاندا، ھەر ئىككىلەرنى ئوخشاش دەۋرنىڭ ئادەملىرى دەپ قاراشقا بولىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە بەدۆلەتنىڭ خوتەنگە كېلىشىدىن زوزۇڭتاڭنىڭ خوتەندە قەتلىئام پەيدا قىلىشىغىچە بولغان مۇرەككەپ ۋەزىيەتلىك يىللاردا كۆپىنچە ئەلەر كېچىكىپەرەك ئائىلىلىك بولغان. قولىمىزدا ئابدۇللا مۇپتى ھاجىمنىڭ ھاياتى ھەققىدە ھېچقانداق بىرىنچى قول ماتېرىيال بولمىغاچقا، بىز پەقەت ئەينى چاغدا خوتەن ۋە گۇمىدا يۈز بەرگەن چوڭ ئىشلارغا قاراپ تۇرۇپ، شەخسلەرنىڭ ھاياتىنى ئازراق تەسەۋۋۇر قىلالايمىز. بەزىدە ئاتىنىڭ ھاياتىنى بالىنىڭ ھاياتىغا قاراپ پەرەز قىلىۋېلىش تەس ئەمەس. ئابدۇللا مۇپتى ھاجىمنىڭ ھاياتى ۋە ئىش- ئىزلىرىنى بىلمەكچى بولغانلار ئۈچۈن ئوغلى ئابدۇجېلىل داموللا ھاجىمنىڭ ھاياتى ۋە ئىش- ئىزلىرى يېتەرلىك. 1896- يىلى داڭلىق ئۆلىما ئابدۇجېلىل داموللام گۇما مۇپتىسى ئابدۇللا مۇپتى ھاجىم ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن.

1896 - يىلى مۇپتى ھاجىمنىڭ بىردىنبىر ئوغلى ئابدۇجېلىل داموللام ھازىرقى گۇمىدا تۇغۇلغان. مەزكۇر ئۆلىما ئەزىز ۋە تىنىمىز دە ئالدىنقى ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىكى ئۇيغۇر مىللىي مەۋجۇتلۇقى ۋە مىللىي كىملىكىنى ساقلاپ قېلىشتا غايەت زور رول ئوينىغان ئابدۇلھەكىم مەخسۇم ھاجىمنىڭ دادىسى بولۇپ، دادىسى ئابدۇللامۇپتى ھاجىمۇ گۇما دىيارىنىڭ دىنىي پېشۋاسى ئىدى. مۇپتى ھاجىم بۇ ئوغلىنى 1909 - يىلى ئۆيىگە مېھمان بولۇپ كەلگەن قۇتبىدىنشاھ ھۈسەيىنخان تەجەللى ھەزرەتكە شاگىرتلىققا بەرگەن. تەجەللى ھەزرەت 1912 - يىلى ئۇنى قەشقەردە يېڭى مەكتەپ ئاچقان داڭلىق دىنىي ئىسلاھاتچى ئابدۇقادىر داموللامغا ئەۋەتىپ بەرگەن. ئۇ ئۇستازىنى ھەيران قالدۇرۇپ، 1915 - يىلى ئالىي ئۇنۋان بىلەن ئوقۇش پۈتتۈرۈپ، گۇمىغا قايتىپ كەلگەن. بۇچاغدا 1913 يىلى تۆمۈر خەلىپىنى ئۆلتۈرۈپ، تۇرپان - قۇمۇلدا تەسىرنى قايتىدىن زورايتقان مىلتارسىت خىتاي ياڭ زېڭشىننىڭ مۇستەبىت سىياسەتلىرى ۋە چەكلىمىلىرى خوتەنگە يېتىپ كەلگەن بولۇپ، 1915 - يىلىلا تۈرك زىيالى ئەھمەد كامال قولغا ئېلىنىپ، ئاتۇش ئېكسپىدېتسىيەسىگە مەكتەپمۇ زورلاپ تاقىۋېتىلگەن ئىدى. (ئالىمنىڭ ئابدۇقادىر داموللامغا تاپشۇرۇپ بېرىلگەن ۋە ئوقۇشنى پۈتتۈرۈپ قايتىپ كەلگەن ۋاقتىدىكى قاراشلاردا بەش يىل پەرق بولۇپ، بۇ بەلكىم ھىجرىيە ۋە مىلادىيە يىلىنامىسىدىكى پەرقلەردىن كېلىپ چىققان بولۇشى، ياكى بەزى ھادىسىلەر قايتا تەكرارلانغان بولۇشىدىن كېلىپ چىققان بولۇشى مۇمكىن.)

ئابدۇجېلىل داموللام 1916 - يىلىدىن 1928 - يىلىغىچە دادىسىنىڭ ئىزىنى بېسىپ، مەزكۇر جەمەتتىكى ئەڭ ياش دىنىي ئالىم بولۇپ قالدۇ. 1928 - يىلى يازدا ياڭ زېڭشىن ئۆلتۈرۈلگەندە، ئىنقىلاب ئۈچۈن ھەر جەھەتتىن تەييارلىق قىلىشنى كۆڭلىگە پۈككەن مۇھەممەد بۇغرا (1901 - 1965) يۇرت كېزىشكە چىققاندا گۇمىدا ئازراق توختاپ، گۇمىدىكى دىنىي ئۆلىمالار بىلەن خۇپىيانە سۆھبەتلىشىپ كۆرۈپ، «قاراقاش مۇپتى ئاخۇن» ناملىق بىر ئالىمنى بۇ يەردە ئۆزى قايتىپ كەلگىچە قالدۇرۇپ قويۇپ، چۆچەكتىكى مۇرات ئەپەندىنىڭ يېنىغا كەتكەن.

1933 - يىلى 26 - مارت ئابدۇجېلىل داموللام گۇما خەلقىنى قوزغاپ، شۇ كۈنىلا گۇمىنى قولغا ئېلىپ، قاغىلىق بىلەن خوتەننىڭ ئالاقىسىنى ئۈزۈۋەتكەن. مىللىي ئازاتلىق كۈرىشى مەغلۇپ بولغاندا چەتئەلگە چىقىپ كەتكەن. 1936 - يىلى ۋەتەنگە قايتىپ كېلىپ، كۈرەش قىلغان. 1937 - يىلى ئۆكتەبىردە جاللات شېڭ شىسەي تەرىپىدىن باشقا سەپداشلىرى بىلەن بىللە گۇما بىلەن قاغىلىق ئارىسىدىكى چولاقنىڭ سېپىدا تىرىك كۆمۈۋېتىلگەن.

2. تىز پۈكمەس مەنئۇي داھىي ئابدۇلھەكىم مەخسۇم ھاجىم:

20 - ئەسىر ئۇيغۇر تارىخىنىڭ بارلىق شانلىق ۋە قانلىق سەھىپىلىرىگە شاھىت بولغان مەشھۇر ئۇيغۇر ئالىمى، يېتۈك ئەللامە ۋە مۇتەپەككۈر مەرھۇم ئابلىكىم مەخسۇم ھاجىم 1925 - يىلى كەچ كۈزدە ۋەتەننىڭ غەربىي

جەنۇبىدىكى. گۇما. ناھىيىسىدە مەشھۇر ئەللامە، پېشقەدەم ئىنقىلابچى ۋە سىياسىيون ئابدۇجېلىل داموللا ھاجىنىڭ ئۆيىدە دۇنياغا كەلگەن.

بۇ مەزگىل يېڭىدىن ئۆيلۈك - ئوچاقلىق بولغان دادىسى ئابدۇجېلىل داموللامنىڭ تالىپلارغا ئىلىم ئۆگىتىش، ئاۋام - خەلق ئارىسىغا ئىلىم - مەرىپەت تارقىتىش بىلەن مەشغۇل بولۇۋاتقان، جاھالەت ۋە نادانلىق، مۇتەئەسسىپلىك ۋە خۇراپاتلىق، زوراۋانلىق ۋە ئۆكتەملىككە ئوخشاش مەنىۋى ئىللەتلەرگە قارشى ھەم نەزىرىيىۋى ھەم ئەمەلىي كۈرەشلەردە بولغان مەزگىللىرى ئىدى. 1933 - يىلى مارتتا دادىسى قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ، گۇمىنى ئازات قىلغان. بىراق 1934 - يىلى يازدا ۋەزىيەت ئۆزگىرىپ، ستالىننىڭ پىلانى بويىچە خوتەن ئىسلام ھۆكۈمىتى تېررىتورىيىسى 1934 - يىلى ئىيۇلدا باندىت ماخۇسەننىڭ قولىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلگەن. مەزكۇر ھۆكۈمەتنى قۇرغان مۆتۈەرلەر يۇرتنى تاشلاپ، چەتئەلگە چىقىپ كەتكەن. شۇ قاتاردا 1934 - يىلى يازدا ئابدۇجېلىل داموللا توققۇز ياشلىق گۆدەك ئوغلى ئابلىكىم مەخسۇمنى ئېلىپ ھەج قىلىش ئۈچۈن سەپەرگە چىققان. ھىندىستان ۋە ئەرەبىستان قاتارلىق جايلاردا زىيارەتتە بولغان. ئۇ يەرلەردە كۆپلىگەن ئەدىبلەر ۋە ئىلىم ئەھلىلىرى بىلەن تونۇشقان. ئۇلار بىلەن مۇشائىرىلەر يېزىشقان، ئىلمىي سۆھبەتلەردە بولغان.

بىر شاھىتنىڭ ئەسلەپ بېرىشىچە، داموللا ھاجىم ئوغلىنى بوينىغا مىندۈرۈپ، كەبىنىڭ بوسۇغىسىغىچە كۆتۈرۈپ: «ئوغلۇم ئاللاھتىن ئىلىم تىلىگىن!» دەپ خىتاپ قىلغان. ئوغلى: «ئەي ھەممىنى بىلگۈچى ئۇلۇغ ئاللاھىم، ماڭا دادامغا بەرگەن ئىلمىچىلىك ئىلىم بەرگىن!»، دەپ دۇئا قىلغانىكەن. بۇنى ئاڭلىغان دادىسى ئوغلىنى يەرگە تاشلىۋەتكەن، ھەمدە ئۇنىڭغا: «ئوغلۇم، بۇ دۇئا ئىجابەت بولىدىغان ئۇلۇغ ماكان. مەندە قانچىلىك ئىلىم بولماقچىتى؟! ئىمام ئەزەمنىڭ ئىلمىنى تىلىگىن!» دەپ تەلىم بەرگەنىكەن. تارىخىي مەنبەلەرگە ئاساسلانغاندا بۇ 1935 - يىلى مارت، يەنى 1353 - يىللىق ھەج مەۋسۇمى ئىدى.

ئاتا - بالا ئىككەيلىن شۇ تەرىقىدە ساق ئىككى يىل چەتئەلدە ياشاشقا مەجبۇر بولىدۇ. مەرھۇم مەخسۇم ھاجىم بۇۋاقىتتىن پايدىلىنىپ، ئەرەب تىلى ۋە دىنىي ئىلىملەردە كىشىنى ھەيران قالدۇرغىدەك سەۋىيىگە كېلىپ قالىدۇ. 1936 - يىلى فېۋرالدا ۋەتىنىمىزنىڭ قەشقەر، خوتەن ۋە ئاقسۇ قاتارلىق جايلىرىدىن كەلگەن ھاجىلار مەرھۇم بىلەن دىدارلىشىپ، ۋەتىنىمىزدە، بولۇپمۇ قەشقەردە مەھمۇت مۇھىتىنىڭ پۈتۈن كۈچى بىلەن قوللىشىدا تارىختا ئاز كۆرۈلىدىغان مىللىي ئويغىنىش ۋە ئاقارتىش ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىلىۋاتقانلىقىنى، داموللا ھاجىمنىڭمۇ ئۆزلىرى بىلەن بىللە قايتىپ كېتىشىنى بەكمۇ ئۈمىد قىلىدىغانلىقىنى ئىزھار قىلىدۇ. ئەل - ۋەتەن ئۈچۈن بارلىقىدىن كېچىدىغان پېشقەدەم ئىنقىلابچى قىلچە ئىككىلەنمەستىن ئوغلىنى ئېلىپ ۋەتەنگە قايتىپ كېلىدۇ. بىراق ئۇلار ۋەتىنىمىزگە قايتىپ كەلگەندە 1937 - يىلى كىرەي دېگەندى. قەشقەردە 1936 - يىلى 12 - ماي شاپتۇل داموللامنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشى بىلەن باشلانغان جىددىيچىلىك مەھمۇد مۇھىتى بىلەن جاللات شېك شىسەي ئوتتۇرىسىدىكى يوشۇرۇن زىددىيەتنى ئەۋجىگە چىقارغانىدى. نەتىجىدە ئۇلار ۋەتەندە ئەمدى بىر ئىش قىلاي دەپ تۇرغاندا، بىردىنلا قورقۇنچلۇق ۋەزىيەت قايتىلىنىدۇ. ئالدى بىلەن 1937 - يىلى 2 - ئاپرېل

مەھمۇد مۇھىتى «ئوۋۇ ۋۇلاش» باھانىسى بىلەن قەشقەردىن قېچىپ چىقىپ، يەكەنگە كېلىدۇ. ئاندىن ھوقۇقىنى ئابدۇنىياز كامالغا ئۆتكۈزۈپ بېرىپ، ئۆزى بىر قىسىم ئادەملىرى بىلەن بىللە ھىندىستانغا چىقىپ كېتىدۇ. ئارقىدىنلا قەشقەردە قۇتلۇق ھاجى شەۋقىي، مەمتىلى ئەپەندى باشلىق مىللەت سەركىلىرى تۇتقۇن قىلىنىدۇ. باشقا جايلاردىكى مۆتىۋەرلەر 1937-يىلى سېنتەبىردە سوۋېت قىزىل ئارمىيىسى ئابدۇنىياز ئۇيغۇر قوشۇنىنى يوقاتقاندىن كېيىن، بىراقلا تۇتقۇن قىلىنىپ، ئەل ئارىسىدا زور ئابرويى بار زاتلار شۇ يىلى دېكابىر ئېيىغىچە ھەر خىل سۇيىقەستلەر بىلەن ئۆلتۈرۈلىدۇ.

ئابدۇجېلىل داموللا ھاجىمۇ شۇ يىلى جاللات شېك شىسەي پۈتۈن ۋەتىنىمىز مىقياسىدا يۈرگۈزگەن باستۇرۇش، تېررورلۇقنىڭ قۇربانى بولۇپ كەتكەن. ئابدۇجېلىل داموللا ھاجىم شەخسىي غەرزەلەردىن خالىي، ئومۇمنىڭ غېمىنى يەيدىغان، ئاجىز-مىسكىنلەرگە ياردەم بېرىشنى ئۆزىنىڭ بۇرچى دەپ بىلىدىغان، ساپ نىيەتلىك تەرەققىيپەرۋەر دىنىي ئۆلىما ھەمدە يېتىلگەن شائىر ئىدى. ئۇ ئۆز ئانا تىلى ۋە ئەرەب-پارس تىللىرىدا، ئوخشىمىغان شېئىرىي شەكىللەردە بىر قاتار سالامنامە، تەشەككۈرنامىلەرنى؛ مۇشائىرە، بېغىشلىما، شۇنداقلا لىرىك شېئىرلارنى يازغان بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ كۆپ قىسمى يوقىلىپ كەتكەن. ئۇنىڭ ھازىرغىچە ساقلىنىپ قالغان، ئۇيغۇر تىلىدا يېزىلغان ئون پارچە شېئىرىي مەكتۇپىنى ئوغلى ئابدۇلھەكىم مەخسۇم ھاجىم ئۆزى نەشرگە تەييارلاپ «بۇلاق» ژۇرنىلىنىڭ 1989-يىللىق 1-سانىدا ئېلان قىلغان. ئابدۇلھەكىم مەخسۇم ھاجىم يەنە شائىرنىڭ ئەرەب تىلىدا يازغان بىر قىسىم قەسىدە ۋە سالامنامىلىرىنىمۇ ئايرىم نەشرگە تەييارلىغان.

داموللا ھاجىم تۇتقۇن قىلىنىپ ئۇزاق ئۆتمەي، 1937-يىلى 17-ئۆكتەبىردە قادىر ھاجى ۋە ئۇنىڭ قىلىچى خائىن مەۋلانوف كۈچلىرى داموللا ھاجىمنى ھازىرقى گۇما بىلەن قاغىلىق ئوتتۇرىسىدىكى چولاقنىڭ سېپىدا باشقا سەپداشلىرى بىلەن تىرىك يېتى كۆمۈپ تاشلايدۇ. مەخسۇم ھاجىم ۋە خوتەن - قەشقەر خەلقى بۇ جايدىن سەپەر قىلغاندا، ئالاھىدە ئۇلاقتىن چۈشۈپ، ئۇلارنىڭ روھىغا دۇئا قىلىپ ئاندىن يولنى داۋام قىلىشنى ئادەت قىلىپ كەلگەنىدى. مەخسۇم ھاجىم ھەر قېتىم بۇ سايلىقتىن ئۆتكەندە ھەمىشە ئۇزۇن دۇئا قىلىپ، ئاندىن يۈرۈپ كېتەتتى. قادىر ھاجى بىلەن رازاق مەۋلانوفنىڭ شۇ يىلى 30-ماي كۈنى قەشقەر ياۋاغ تۈرمىسىدىكى مەمتېلى ئەپەندى باشلىق 300 نەچچە مۆتىۋەرلىرىمىزنى قىرۋەتكەنلىكى ھېچكىمگە سىر بولمىسا كېرەك.

مەخسۇم ھاجىم مۆجىزىلەرچە ھايات قالغاندىن كېيىن، 20 ياشقا كىرگەن يىلى، يەنى 1945-يىلى 1-سېنتەبىر پۈتۈن گومىنداڭ ياپونلاردىن غالىپ كەلدى دەپ ھازىرقى ئىچىپ تەبرىكلەپ، غەرق مەست بولۇپ ياتقان كېچىسى قوزغالغان تاشقورغان ئىنقىلابغا قاتنىشىپ، تېزلا تالانتى كۆزگە كۆرۈنۈپ، يېتەكچىلەردىن بولۇپ قالىدۇ. بىراق ستالىن جاڭ كەيشىدىن بارلىق ئالاھىدە مەنپەئەتلىرىگە تولۇق ئېرىشىپ بولغاندىن كېيىن، 1946-يىلى ئىيۇندا بىرلا ۋاقىتتا ماناس دەرياسى بويىدىكى قوشۇنمىزنى غۇلجىغا قايتۇرۇۋېتىدۇ. جەنۇبتا، قەشقەرنىڭ كۆپ قىسمىنى ئازات قىلىپ بولغان تاشقورغان ئىنقىلابچىلىرىنى قورال تاشلاپ، يۇرتلىرىغا قايتىپ كېتىش بۇيرۇقى چۈشۈرىدۇ.

نەتىجىدە 1937- يىلىدىكى پاجىئە قايتىلىنىپ، مەخسۇم ھاجىم گومىنداڭ تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ، ساق ئىككى يىل تۈرمىدە قىيىن-قىستاققا ئېلىندۇ. 1948 يىلى ئەينى ۋاقىتتىكى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى بولۇپ ئۆسكەن مۇھەممەد ئىمىن بۇغرا ئۇنى قاماقتىن بوشىتىپ، قۇتقۇزۇپ قالدۇ. مۇھەممەد ئىمىن بۇغرا بىلەن ئابدۇجېلىل داموللا ھاجىمنىڭ سەپداشلار ئىكەنلىكى ھېچكىمگە سىر بولمىسا كېرەك. بەزى تارىخىي مەنبەلەرگە قارىغاندا، ئۇ مەخسۇم ھاجىمنى شىمالدىكى مىللىي مۇستەقىللىق ئىنقىلابىنىڭ جەنۇبقا يامراپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن شۇنداق قىلغان دېيىلگەن. چۈنكى 1947- يىلىدىن باشلاپ، ئۈچ ئەپەندى بىلەن ئىلى تەرەپ ئوتتۇرىسىدا كەسكىن ئىدىيە كۈرىشى باشلىنىپ، ھەر ئىككى تەرەپ گومىنداڭ ئىشغالىيىتىدىكى يەتتە ۋىلايەتتە تەسىرنى كۈچەيتىشكە پائال تىرىشقاندى.

1949- يىلى ۋەتەننىمىزدە ۋەزىيەت بىراقلا ئاستىن-ئۈستۈن بولۇپ كېتىپ، خەلقىمىز نېمە بولغىنىنى ئاڭقىرىپ بولغۇچە، رەھبەرلەر سىرلىق ھالدا يوق قىلىنىپ، قىزىل خىتاي ئەسكەرلىرى ۋەتەننىمىزنى تېنچ ھالدا ئىشغال قىلىۋالدى. خەلق ئىشنىڭ ماھىيىتىنى بىلگەندە ئاللىبۇرۇن كېچىككەن ئىدى.

شۇنداق قىلىپ، 1950- يىلىدىن 1954- يىلىغىچە تۇنجى قاتتىق قارشىلىق ۋەتەننىمىزنى قاپلايدۇ. ۋاڭ جېن بۇنى باھانە قىلىپ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تۆتتىن بىرىنى قىرىپ تۈگىتىدۇ. مەخسۇم ھاجىم 1954- يىلى تۇنجى قېتىم قىزىل خىتايلار قولىدا مەھبۇس بولىدۇ. 1955- يىلىدىن 1958- يىلىغىچە ئۆيىدە قاتتىق نازارەت ئاستىدا ياشايدۇ. 1957- يىلى موسكۋادىن قايتىپ كەلگەن ماۋ دەرهال ۋەتەننىمىزدە يېڭى چوڭ تازىلاش ھەرىكىتى قوزغاپ، خەلقىمىزنىڭ رەھبەرلىرىنى ھاكىمىيەتتىن سىقىپ چىقىرىپ، 1958- يىلى مەھكىمە شەرتى تۈزۈمىنى تولۇق ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، كوممۇنىزىم قانۇنىنى قاتتىق تەتبىقلاشقا باشلايدۇ. بۇ ھال قەشقەر ۋە خوتەندە چوڭ داۋالغۇش ۋە قاتتىق نارازىلىق پەيدا قىلىدۇ.

1959- يىلىغا كەلگەندە، ئەسلىدە 1957- 1958- يىللىرى قوزغالغان ئاتالمىش يەرلىك مىللەتچىلىككە قارشى ئاق تېررورلۇققا قارشى قەشقەر ۋە خوتەندە كۈندە دېگۈدەك قاتتىق قارشىلىق يۈز بېرىپ تۇرىدۇ. ياۋۇز دۈشمەن مەرھۇمنى بۇنىڭ ئاساسلىق كۈشكۈرتكۈچىلىرى قاتارىدا ساناپ، مەرھۇمغا مۇددەتسىز قاماق جازاسى ھۆكۈمى قىلىدۇ. ئەينى ۋاقىتتىكى خىتاي قانۇنىدا ئەڭ ئۇزۇن جازا مۇددىتى يىگىرمە يىل ئىدى.

1979- يىلى 12- مارتتا مەخسۇم ھاجىم 20 يىللىق جاپالىق تۈرمە ھاياتىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، ھۆرلۈككە چىقىدۇ. تۈرمىدىن چىقىپلا 1979- يىلىدىن 1989- يىلىغا قەدەر بولغان ئالتۇن ئون يىلدا ۋەتەننىمىزدە 20- ئەسىرنىڭ كېيىنكى ئەللىك يىلىدىكى قايتا گۈللىنىش مەنزىرىسىنى بارلىققا كەلتۈرىدۇ. 1987- يىلى كۈزدە تەلەپكە بىنائەن ۋەتەننىمىزدىكى بىردىنبىر قانۇنلۇق دىنىي بىلىم يۇرتى ئۈرۈمچى ئىسلام ئىنستىتۇتىغا كېلىپ، ئوقۇتقۇچىلىق قىلىدۇ. 1990- يىلى ئاپرىلدا بارىن ۋەقەسى سەۋەپلىك قاغىلىققا قايتىپ كېتىپ،

تاكى 1993- يىلى ۋاپات بولغىچە ئېغىر نازارەت ئاستىدا ئوقۇتۇشنى داۋام قىلىدۇ. گەرچە دۈشمەن مەخسۇم ھاجىمنى قايتىدىن قارىلاشقا شۇنچە ئۇرۇنۇپ باققان بولسىمۇ، ئەمما ئاللىبۇرۇن يوللۇق ۋاپاتلىرى بىلەن يوللۇق ئىش كۆرۈپ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ گەندىسى ۋە ماندىپلاسغا ئايلىنىپ قالغان بۇ مەنئىي داھىينى قارىلاشقا زادىلا يېتەرلىك سەۋەب تاپالمىغان. ھەتتا مەرھۇم ھايات ۋاقتىدا بىر مۇ دۈشمەن ئەمەلدارى يۈز تۇرانە ئەيىپلەشكە ۋە قارىلاشقا جۈرئەتمۇ قىلالمىغان. پەقەت 1995- يىلغا كەلگەندىلا، ئاندىن رەسمىي ھالدا ئۈرۈمچى كەچلىك گېزىتىدە مەرھۇم مەخسۇم ھاجىمنى ئاتالمىش ئۈچ خىل كۈچلەرنىڭ مەنئىي داھىيسى دەپ قالىپ كىيىدۈرگەن بولسا، 2001- يىلدىن كېيىن ئوچۇق- ئاشكارا ھالدا «شىنجاڭدىكى تېررورچىلارنىڭ باش ئاتامانى» دەپ قارىلاشقا باشلىغان. بىراق، بۇلار ھەممىسى چەك باسمايدىغان تۆھمەتلەر ئىدى. ئالدىنقى ئەسىرنىڭ ئاخىرقى يېرىمىدىكى ئەللىك يىللىق مۇستەملىكە ھۆكۈمرانلىقى دەۋرى (1949- 1999) نى خۇلاسەلەش يىغىنىدا دۈشمەنلەر مەرھۇمنى ئاتالمىش «شىنجاڭنىڭ كوممۇنىستىلىشىش قەدىمى ۋە خىتايلىشىش مۇساپىسىنى ئەللىك يىل كەينىگە سۈرۈۋەتكەن كىشى» دەپ جاكارلىدى. مانا بۇ يېقىنقى يۈز يىللىق ئۇيغۇر تارىخىدا ئىشغالچى كۈچلەرنىڭ تۇنجى قېتىم بىر كىشىنىڭ تەسىرىنى مۇشۇنداق يۇقىرى باھالىشى ۋە ئەستايىدىل مۇئەييەنلەشتۈرۈشى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

1993- يىلى 19- ئىيۇن شەنبە كەچ، يەنى 1413- يىلى قۇربان ھېيت (زۇلھەججە) ئېيىنىڭ 29- كۈنى ناماز شامغا تۇرغىنىدا ئاللاھنىڭ دەرگاھىغا سەپەر قىلغان.

شۇنىڭ بىلەن ياش ۋاقتىدا قەشقەرنىڭ خانلىق مەدرىسىدە، ھىندىستان ۋە يىراقتىكى سەئۇدى ئەرەبىستاندا ئىلىم تەھسىل قىلغان، ھاياتى بويىچە بەش قېتىم، قىزىل خىتاي قولىدىلا 3 قېتىم تۈرمىگە سولانغان، 22 يىل ئۇدا تۈرمىدە ياتقان، تۈرمىدىن چىققاندىن كېيىن 1980- يىلى قاغىلىق شەھىرىدە مەكتەپ ئېچىپ 1990- يىلىغىچە ئۈچ مىڭدىن ئارتۇق ئوقۇغۇچى يېتىشتۈرگەن گېگانىت ئەزىمەت ۋە مەرىپەت مەشئىلى مەرھۇم ئابدۇلھەكىم مەخسۇم ھاجىم پانىي ئالەمدىكى ۋەزىپىسىنى مۇكەممەل ئادا قىلىپ، باقىي ئالەمگە سەپەر قىلدى. مەرھۇمنىڭ يېتىشتۈرگەن ئوقۇغۇچىلىرى ھازىر ۋەتەن ئىچى ۋە سىرتىدا ۋەتەن خەلق ئۈچۈن بەلگىلىك خىزمەتلەرنى قىلىپ كەلمەكتە ئىدى.

بەختكە قارشى، 2014- يىلى 28- ماي باشلىنىپ كەتكەن «قاتتىق زەربە بېرىش دولقۇنى» ۋە 28- ئىيۇل يەكەن ئېلىشۇ قىرغىنچىلىقى ئەسناسىدا مەزكۇر ئوقۇغۇچىلار تۇنجى تۈركۈمدىكى نىشانغا ئايلىنىپ قالغان.

ئەركىن ئاسىيا رادىئوسىنىڭ 2014- يىلى ئۆكتەبىردىكى خەۋىرىگە قارىغاندا، 1980- يىللاردا قاغىلىقتىكى مەشھۇر دىنىي ئۆلىما ئابدۇلھەكىم مەخسۇم ھاجىمنىڭ قولىدا تەربىيەلەنگەن ئەڭ ئاخىرقى تالىپلىرىدىن بىرى- ئابلىكىمخان شۇ يىلى يازدا ئۈرۈمچىدە تۇتقۇن قىلىنغان. ئىسمىنى ئاشكارىلاشنى خالىمايدىغان، ئەمما ئەھۋالدىن خەۋەردار بىرەيلەننىڭ بىلدۈرۈشىچە، ئابلىكىمخان تۇتقۇن قىلىنغاندىن كېيىن، ئائىلىسىدىكىلەر

خېلى ئۇزۇنغىچە ئۇ توغرىلىق ھېچقانداق ئۇچۇر ئالالمىغان. مەلۇم بولۇشىچە، 40 ياشلاردىكى ئابلىكىمخان قاغىلىقنىڭ زوڭلاڭ دېگەن جايىدىن بولۇپ، 1980- يىللاردا مەشھۇر دىنىي ئۆلىما ئابدۇلھەكىم مەخسۇم ھاجىمنىڭ قېشىدا تەلىم ئالغان. 1990- يىللارنىڭ ئاخىرلىرىدىن باشلاپ كۆپ قېتىم تۇتقۇن قىلىنىپ، كۆپ قېتىم قويۇپ بېرىلگەن. كېيىنچە خىتاي ئۆلكىلىرىگە كېتىپ كاۋاپچىلىق قىلىپ كۈن كەچۈرگەن. ئابلىكىمخان ھېچقانداق ئىشقا ئارىلاشماي ئۆز تىرىكچىلىكى بىلەن يۈرگەن بولسىمۇ، لېكىن بۇ يىل (2014) ماينىڭ ئاخىرلىرىدا باشلانغان تازىلاشتا ئۈرۈمچىدە يەنە تۇتقۇن قىلىنغان. ئەھۋالدىن خەۋەردار كىشىلەرنىڭ بىلدۈرۈشىچە، شۇ يىلى ماينىڭ ئاخىرلىرىدىن باشلاپ خىتاي دائىرىلىرىنىڭ ئۇيغۇر ۋەتەنىدە قوزغىغان «چوڭ تازىلاش ھەرىكىتى» داۋامىدا مىڭلىغان ئۇيغۇر ياشلىرى تۇتقۇن قىلىنغان ياكى ئىز- دېرەكسىز يوقالغان. ئۇلارنىڭ ئاشكارا قىلىشىچە، شۇ يىلى 5- ئاينىڭ 29- كۈنى بىر قېتىمدىلا تۇتقۇن قىلىنغانلار سانىنىڭ يەتتە مىڭغا يېتىدىغانلىقى ئىلگىرى سۈرۈلگەن. 28- ئىيۇلدىكى يەكەن قىرغىنچىلىقىدىن كېيىن خىتايلارنىڭ ۋەتەننىمىزنىڭ جەنۇبىي قىسمىغا قاراتقان يۇقىرى بېسىم سىياسىتى ھەسسىلەپ كۈچەيگەن. ئەھۋالدىن خەۋەردار كىشىلەرنىڭ شۇ چاغدىكى بايانلىرىغا ئاساسلانغاندا، يەكەن، قاغىلىق ۋە باشقا ناھىيەلەردە مەخسۇم ھاجىم بىلەن ئالاقىسى بار ۋە گۇمانلىق دەپ قارالغان كىشىلەرنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك تۇتقۇن قىلىنغان.

مەخسۇم ھاجىمنىڭ ياراملىق ئىز باسارلىرىدىن كېرەم ئابدۇۋەلى قارى (1955- 2017) 2017- يىلى سېنتەبىر كۈنلىرى تۈرمىدە قازا قىلغان بولسا، يەنە بىر ئەللامە شاگىرتى مەمتىمىنجان داموللام (1964- 2020) 2016- يىلى 3- فېۋرال ئاخىرقى قېتىم تۇتقۇن قىلىنغان بولۇپ، بۇ يىل ئىيۇلدا قازا قىلغانلىق خەۋىرى تارقالغان. بىراق زادى قاچان، قانداق سەۋەپ بىلەن قازا قىلغانلىقى، جازا لاگېرىدا ياكى تۈرمىدە قازا قىلغانلىقى ئېنىقلانمىغان. دوستلىرىنىڭ گۇۋاھلىق بېرىشىچە، داموللام ۋەتەننىمىز ئىچىدىكى پۈتۈن ئۆلىمالارنى دىنىي ساھەدە ئوتتۇرىغا چىققان يېڭى پەتىۋا ۋە يېڭى- يېڭى مەسىلىلەردىن ۋاقتى- ۋاقتىدا خەۋەردار قىلىپ، تۈرلۈك پىتىنە- ئىغۋا، جېدەل- ماجرالاردىن ئۇزاق تۇرۇپ، ساغلام ۋە مۆتىدىل يول تۇتۇپ، پۈتۈن ئىسلام دۇنياسىدا بىردەك تەكىتلىنىۋاتقان ئوتتۇراھال ئىسلامىي مۇھىت يارىتىشقا كۆپ كۈچ سەرپ قىلغان ئىكەن. دېمەك بۇ نۇقتىدىن قارىغاندا كومپارتىيەنىڭ غەربىي ئوچۇق چىقىپ تۇرۇپتۇ. ئۇيغۇرلارنى يوقىتىش ئۈچۈن ئالدى بىلەن يولباشچىلىرىنى، ئاندىن دىنىي ۋە مىللىي قىممەت قاراشلىرىنى، ئاخىرىدا پۈتۈن بىر مىللەتنى تۈپ يىلتىزىدىن يوقىتىش پىلانى سېستىمىلىق ۋە سىجىل ئېلىپ بېرىلماقتا. يوقاتقانلىرىمىزنىڭ سانىنى مەڭگۈ ھېسپاپلاپ چىققىلى بولماسلىقى مۇمكىن.

3. ئاخىرقى مەرىپەت يۇلتۇزى ئابدۇقەييۇم ھاجىم:

ئابدۇقەييۇم ھاجىم 1957- يىلى نوپابىردا گۇما ناھىيىسىدە تەڭداشسىز دىنىي يولباشچى، ئۇيغۇر خەلقىنىڭمەنئى داھىيىسى، داڭلىق ئۆلىما، پىشقان ئۇستاز ئابدۇلھەكىم مەخسۇم ھاجىم ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئىككى ياشقا توغرىماستا 1959- يىلى دادىسى ئابدۇلھەكىم مەخسۇم ھاجىم خىتاي ھاكىمىيىتى

تەرىپىدىن قايتا تۇتقۇن قىلىنىپ، ئەينى ۋاقىتتىكى خىتاي قانۇنى بويىچە مۇددەتسىز، يەنى 20 يىللىق قاماق جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنغان.

ئۇنداقتا 1949- يىلى كۈزدە ۋەتەنسىز بىردىنلا دۈشمەن قولىغا ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىنكى ئون يىلدا ۋەتەنسىزدە قانداق ئىشلار يۈز بەرگەن؟! بۇ ئىشلارنىڭ خەلقئارالىق سىرلىق تارىخىي ئارقا كۆرۈنۈشلىرى قايسىلار!؟

1948- يىلى ئاخىرىدا كومپارتىيە مۇتلەق ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلىگەندىن كېيىن، ستالىننىڭ ۋەتەنسىزنى مۇستەقىل ساقلاپ قېلىش ياكى ئۆزىگە قوشۇۋېلىشنىڭ ھاجىتى قالمىدى. بۇ ئەھۋالدا ستالىن كەسكىن ۋەزىيەتتە كەسكىن قارار چىقاردى. 1949- يىلى يانۋاردا مىكويان شىبەيپودا زىيارەتتە بولدى. مايدا مولوتوف زىيارەتكە كەلدى. ئىيۇلدا ليۇشاۋچى موسكۋادا زىيارەتتە بولدى. 14- ئاۋغۇست دېڭ لىچۈننىڭ غۇلجىغا كىرىشى بىلەن ئوبۇن باشلاندى. 17- ئاۋغۇست سۆھبەتلەشتى. 19- ئاۋغۇست «ساختا چاقىرىق» كەلدى. 23- ئاۋغۇست ئەخمەتجان قاسىمى باشلىق رەھبەرلەر ئالمۇتغا كەتتى. 24- ئاۋغۇستتىكى سىرلىق سۆھبەتتىن كېيىن، سوۋېت تەرەپ ئۇلارنىڭ 25- ئاۋغۇست ئۆلگەنلىكىنى، خىتايلار 27- ئاۋغۇست ئۆلگەنلىكىنى ئىلگىرى سۈردى. 11- سىنتەبىر سەيپىدىن ئەزىزى بېيجىڭغا باردى. 26- سىنتەبىر گومىنداڭ تەسلىم بولدى. 1- ئۆكتەبىر قىزىل خىتاي دۆلىتى قۇرۇلدى. 10- ئۆكتەبىر ۋاڭ جېن ئۈچ مىڭ ئاقساق- چولاق ئەسكەر بىلەن 30 مىڭ ئەسكىرىمىز بار ۋەتەنسىزگە بەھۇزۇر كىردى. 17- ئۆكتەبىر غۇلجىدىكى ئەڭ ئاخىرقى ئاي يۇلتۇز بايراق چۈشۈرۈلدى. 12- نويابىر ۋاڭ جېن غۇلجىدا ئىككىنچى جۇمھۇرىيەتنىڭ ئەمەلدىن قالغانلىقىنى جاكارلىدى. 25- ئۆكتەبىر قىزىل ئارمىيە ئۈرۈمچىگە كىرىپ ساق ئىككى ئايدىن كېيىن، ئاندىن مىللىي ئارمىيە 25- دېكابىر ئۈرۈمچىگە كىردى.

1908- يىلى 11- ئاپرىل خىتاي چاڭشادا تۇغۇلغان جاللات ۋاڭ جېن زوزۇڭتاڭنىڭ يۇرتىدىشى بولۇپ، ماۋزېدۇڭ ئۇنى مەقسەتلىك ۋەتەنسىزگە ئەۋەتكەن. 1950- يىلىدىن 1954- يىلىغىچە ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تۆتتىن بىرىنى قىرىپ تۈگەتكەن. ئۇ 1980- يىلى بىڭتۇەننى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنى قاتتىق تەشەببۇس قىلىپ ئۇتۇق قازانغان. 1987- يىلى خۇياۋباڭنىڭ سىياسىتىگە قارشى چىقىپ، ئۈرۈمچىگە كېلىپ خىتايلارنى قايتىپ كېتىشتىن توسقان. 1993- يىلى 12- مارت گۇاڭجۇدا ئۆلگەن جاللات ئۇيغۇر مىللىتىنى تېخىمۇ ھاقارەت قىلىپ، جەسەت كۈلىنى تەڭرىتاغلىرىغا چىچىۋېتىشنى ۋەسىيەت قىلغان. راس دېگەندەك ئۇنىڭ كۆيدۈرۈلگەن سېسىق جەسەت كۈلى ئايروپىلان بىلەن ئاپئاق تەڭرىتاغلىرى چوققىلىرىغا ئاز- ئازدىن چېچىلغان.

ئابدۇقەييۇم ھاجىم تۇغۇلغان كۈنى سەيپىدىن ئەزىزى ئۆمەك باشلاپ موسكۋاغا ماڭغان. دېمەك ئالىمنىڭ ھاياتى تۇغۇلغان كۈنىدىن باشلاپلا تەتۈر قىسىمەتلەر بىلەن باشلانغان. چۈنكى مۇشۇ قېتىملىق موسكۋا سەپىرىدىن كېيىنلا، ئەزىز ۋەتەنسىز يەنە بىر قېتىم پانىي ئالەمدىكى دوزاخقا ئايلانغان.

1957-1958 - يىللاردىكى ئاتالمىش يەرلىك مىللەتچىلىككە قارشى تۇرۇش باھانىسى بىلەن ئېلىپ بېرىلغان ئىرقىي قىرغىنچىلىق ھارپىسىدا، يەنى 1957- يىلى 2- نويابىر سەيپىدىن ئەزىزى ماۋزېدوڭ باشچىلىقىدىكى ئۆمەك بىلەن بىرگە موسكۋاغا ئۆكتەبىر ئىنقىلابىنىڭ 40 يىللىقىنى تەبرىكلەش ئۈچۈن يولغا چىققان.

1957- يىلى 18- نويابىر خىتاي كومپارتىيىسى رەھبىرى ماۋ زېدوڭ موسكۋادا كومپارتىيە ۋە ئىشچىلار پارتىيىسى ۋەكىللەر يىغىنىدا يارو ئۇرۇشى ھەققىدە سۆز قىلىپ: «يادرو ئۇرۇشى قانچىلىك قورقۇنچىلىق بولماقچى؟ پۈتۈن دۇنيا نۇپۇسى 2.7 مىليارد، يېرىمى ئۆلسە يېرىمى قالدۇ، خىتايدا 300 مىليون جان بار. يېرىمى ئۆلسە يەنە 300 مىليون جان بار ئەمەسمۇ؟!» دېگەن. ئۇ يەنە سوۋېت باش سېكرىتارى نىكىتا خروشىشېف بىلەن مەخپىي سۆھبەتلەشكەندە، تېخىمۇ ئېنىق قىلىپ مۇنداق دېگەن: «ئەگەر رۇسىيە تەرەپ بىزگە ئامېرىكانىڭ ئاساسلىق شەھەرلىرىنى پۈتۈنلەي تۈزلۈپتەشكە يەتكۈدەك ئاتوم بومبىسى بېرىپ تۇرسا، ئۇنداقتا پرولتارىياتنىڭ كاپىتالىزىم ئۈستىدىن ئۈزۈل- كېسىل غەلبە قىلىشى ئۈچۈن خىتاي دۆلىتى دېڭىز بويلىرىدىكى 300 مىليون خەلقىدىن كېچىشكە تەييار تۇرىدۇ». خىروشىشېف بۇنى ئاڭلاپ چۆچۈپ كەتكەن. كۈندىلىك خاتىرىسىگە ماۋنى «ئىنسانلار ئىچىدىن چىققان ئالۋاستى» دەپ يازغان. گەرچە ئاتوم بومبىسىغا ئېرىشەلمىگەن بولسىمۇ، ئەمما ماۋ بۇ قېتىم سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ سابىق شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى رەھبەرلىرىنى ئەمدى قانات ئاستىغا ئالمايدىغانلىقىنى توغرا پەرەز قىلغان. چۈنكى ئەينى چاغدىكى ئۇيغۇر سەرخىللىرىنىڭ ئارقا تېرىكى جوزېف ستالىن 1953- يىلى 5- مارت ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئىز باسارى خىروشىشېف 1954- يىلىدىن باشلاپ تازىلاش ئېلىپ بېرىپ، ستالىننىڭ بارلىق ئادەملىرىنى سىقىپ چىقىرىپ، ئۇنى تەنقىدلىش ھەرىكىتى قوزغىغان. بۇ ھال خىتاي ئۈچۈن چوڭ بىر باش ئاغرىقنى ھەل قىلىپ بەرگەن. چۈنكى 1950- يىلى 14- فېۋرالدىكى كېلىشىمدە بەش يىل ئىچىدە ۋەتەننىمىز، تىبەت ۋە ئىچكى موڭغۇلدا ئىتتىپاقداش دۆلەتلەرنى قۇرۇپ چىقىش بەلگىلەنگەن. خىتايلار بۇنىڭ ئورنىغا 1955- يىلى 1- ئۆكتەبىر ھازىرقى نامدا بار ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنى قۇرۇپ بەرگەندى. بىراق بۇنىڭغىمۇ رازى بولماي، ۋەتەننىمىزنى پۈتۈنلەي مۇستەملىكە قىلماقچى بولغان. لېكىن ئۇنداقتا قىلىشقا چىشى پاتمايتتى. ئالدى بىلەن موسكۋانىڭ تومۇرىنى تۇتۇپ بېقىشقا توغرا كېلەتتى. بۇ قېتىمقى زىيارەت ماۋغا كۆڭلىدىكىدەك پۇرسەتنى ئانا قىلغان.

1957- يىلى دېكابىر كىرىشى بىلەنلا ئەمدىلا موسكۋادىن قايتىپ كەلگەن ماۋ دەرھال ۋاڭ ئېنماۋغا بۇيرۇق بېرىپ، ۋەتەننىمىزدىكى بۇرۇن ستالىن ئارقا تېرەك بولغانلىقتىن، چېقىلغىلى بولمىغان بارلىق رەھبىرىي كادىرلارنى، ئاندىن پۈتۈن مۇستەقىلچى كۈچلەرنى ۋاستە تاللىماي قىرىپ ۋە سولاپ پۈتۈنلەي تازىلاشقا بۇيرىغان.

1957- يىلى 16- دېكابىر جاللات ۋاڭ ئېنماۋ ئۈرۈمچىدە ئاتالمىش 51 چىلەر (مۇستەقىل ئۇيغۇرىستان جۇمھۇرىيىتى تەرەپدارلىرى) نى تەنقىد قىلىش تەنقىد قىلىش يىغىنى ئېچىشنى باشلىغان. 22 كۈنلۈك ئېغىر

تەھدىت ۋە ھاقارەتتىن كېيىن، 1958-يىلى 17-يانۋار كېچىسى مۇستەقىل ئۇيغۇرستان جۇمھۇرىيىتى تەرەپدارلىرىنىڭ ئاتامانى دەپ قارالغان مەرھۇم ئابدۇرەھىم ئەيسا ئەپەندى يىغىن ئېچىلىۋاتقان ئۈرۈمچىدىكى تەڭرىتاغ مېھمانخانىسىنىڭ 214-نومۇرلۇق ياتقىدا سىرلىق ئۆلتۈرۈلگەن. ئىككى ھەپتىدىن كېيىنلا ۋەتىنىمىزدىكى يەنە بىر چوڭ تازىلاش ۋە دۆلەت تېررورلۇقى باشلانغان.

شۇنداق قىلىپ ئابدۇقەييۇم ھاجىمنىڭ بالىلىق، ئۆسمۈرلۈك، ياشلىق ھاياتى تىرىك يېتىملىك، تۇتقۇنلۇق، خورلۇق، مەھبۇسلۇق ۋە خارلىق بىلەن ئۆتكەن. ئابدۇقەييۇم ھاجىمنىڭ دادىسى خىتاي زىندانلىرىدا ھەر تۈرلۈك خورلۇق ۋە زۇلۇم تارتقان بولسا، ئابدۇقەييۇم ھاجىم، ئانىسى ۋە ئىككى ئاچىسى بىلەن جەمئىيەتتە خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ ئىنساننىڭ خىيالىغىمۇ كىرىپ چىقمايدىغان ھەرتۈرلۈك جىسمانى ۋە روھىي جەھەتلەردىن خورلىشىغا ئۇچراش بىلەن بىرگە پەننى ۋە دىنىي بىلىملەردە ئوقۇپ، لايىقىدا تەربىيەلىنىشتىن مەھرۇم قالغان. دادىسى ئۇستاز ئابدۇلھەكىم مەخسۇم ھاجىم قاماقتىن بوشاپ جەمئىيەتكە چىققاندىن كېيىن، 1979-يىلىدىن باشلاپ تاكى ۋاپات بولغانغا قەدەر يېشى بىر ئاز چوڭىيىپ قالغان بولسىمۇ ۋاقتىنى قولدىن بەرمەي دادىسىدىن تەلىم-تەربىيە ئېلىپ خېلى يېتىشكەن ئۆلىما بولۇپ قالغان. دادىسى ئابدۇلھەكىم مەخسۇم ھاجىم 1993-يىلى 19-ئىيۇن كەچ تۇيۇقسىز ۋاپات بولۇپ كەتكەندىن كېيىن، ئىزچىل مەرھۇم دادىسىنىڭ خىزمەتلىرىگە ۋارىسلىق قىلىپ، ئۆز تاغىسى ھامۇتخان مەخسۇم ھاجىم بىلەن بىللە قولدىن كېلىشىچە قاغىلىق خەلقنىڭ دىنىي-ئېتىقاد خىزمەتلىرىگە پائال يېتەكچىلىك قىلىپ كەلگەن.

دادىسىدىن ئايرىلىپ 20 يىل ئۆتكەندىن كېيىن، 2014-يىلى ئىيۇندىن باشلاپ ۋەتىنىمىزدە «قاتتىق زەربە بېرىش» دولقۇنى باشلانغاندىن بۇيان يېرىم نەزەربەند ئاستىغا چۈشۈپ قالغان ئابدۇقەييۇم ھاجىم 2017-يىلى ئائىلە بويىچە خىتاي ھاكىمىيىتى تەرىپىدىن تۇتقۇن قىلىنغان، ھەمدە ئۆيلىرى ۋە ئۆيىنىڭ ئۇدۇلىدىكى ئۇستاز ئابدۇلھەكىم مەخسۇم ھاجىم باشچىلىقىدا سېلىنغان مەسچىت چېقىپ تۈزۈلۈپتىكەن. ئىشەنچلىك مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا، ئابدۇقەييۇم ھاجىمنىڭ 2020-يىلى 8-ئاينىڭ 14-كۈنى (مەرھۇم ئابدۇقادىر داموللام سۇيىقەست بىلەن قەتلى قىلىنغانلىقىنىڭ 96 يىللىق ماتەم كۈنىدە) تۈرمىدە شېھىت بولۇپ كەتكەنلىكى مەلۇم بولغان.

1979-1949-يىللار ئۇيغۇر تارىخىدىكى ئەڭ قورقۇنچىلىق ۋە تىل بىلەن تەسۋىرلىگۈسىز جاپا-مۇشەققەتلىك يىللار بولۇپ، بۇ ئوتتۇز يىللىق دوزاخ ئازابى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ كۆڭلىدە مەڭگۈ ساقايىماس جاراھەت قالدۇرغان. دۈشمەنلەر قالدۇرغان بۇ ئازابىنى ۋە دۈشمەنگە بولغان ھەققانىي نەپرەتنى ئەڭ قىسقا ئىپادىلەپ بەرگەن جۈملە مۇنۇ مىسرالار بولسا كېرەك:

خىتايىنى مەن خىتاي دەيمەن، ئۇنى ئىنسانچە كۆرمەسمەن، مەگەر ئاسمانچە بولساڭمۇ، سېنى كۆزۈمگە ئىلماسمەن. ئەگەر جەننەتنىڭ ئاچقۇچى سەن نىجىسىنىڭ قولىدا بولسا، ئاللاھقا ئانت ئىچەرمەنكى، ئۇ ھال جەننەتكە كىرمەسمەن. (ئابدۇقادىر داموللام ئوغلى ئابلىز مەخسۇم)

يۇقىرىقى بىر كۇبلىت شېئىردىن كۆرۈۋېلىش تەس ئەمەسكى، دۈشمەن گەرچە تېنىمىزنى خورلاپ، تىز پۈكتۈرەلمىگەن تەقدىردىمۇ، بىراق جەڭگىۋار ۋە پاك-دىئانەتلىك روھىمىزنى مەڭگۈ سۇندۇرالمىدۇ. شۇڭىمىكىن، ئۆزىنىڭ ئەخلاق ۋە ئىنسانلىق جەھەتتىكى ئورنىنى زادىلا ئېتىراپ قىلدۇرالمىغان دۈشمەن خەلقىمىزنى مىللەت سۈپىتىدە تۈپتىن يوقىتىش يولىنى تاللىۋېلىپ، ئۆز پۈتتە ئۆزى پالتا چاپتى. بۇ نۇقتىنى چېچىنىيە دۆلەت ئاتىسى جەۋھەر دودايېقى شۇنداق بايان قىلدۇ: «دۈشمەنلەر بىزنىڭ تەنلىرىمىزنى تانكا-ئايرىپىلانلار بىلەن دەسسەستىپ ۋە پارتىلىتىپ پارچە-پارچە ۋە قىيما-چىيما قىلىۋېتىشى مۇمكىن. ئەمما ئەركىنلىك ۋە مۇستەقىللىق روھىمىزنى قەتئىي تىز پۈكتۈرەلمەيدۇ. خۇدادىن باشقا ئېگىلمەيدىغان قەيسەر ئىرادىمىزنى ئوخشاشلا سۇندۇرالمىدۇ».

2009-1979-يىللار ھەر ھالدا خەلقىمىزگە تىنچ ئالغۇدەك شارائىت ئاتا قىلغان بولسىمۇ، بىراق 1990-يىلى 5-ئاپرېل، 1997-يىلى 5-فېۋرال، 1997-7-ئىيۇل، 2001-يىلى 11-سېنتەبىر، 2009-يىلى 5-ئىيۇل كۈنلىرى خەلقىمىزنىڭ قەلبىدە ئىزى ئۆچمەس تارتۇق-يارىلارنى قالدۇردى. ئۇنىڭدىن كېيىنكى يەتتە يىلدا سېستىمىلىق ئىرقىي قىرغىنچىلىق پىلانى يۇمشاق ۋاستىلەر بىلەن ئىشقا كىرىشىپ، ھەر يەردە شۇ يەردىكى بارلىق ئاھالىنى پۈتۈنلەي سىغدۇرغۇدەك تۈرمىلەر ياسىلىپ، بارچە تەييارلىقلار پۈتكەندە، ئاز بىر قىسىم ئۆز ئېشىغا ئۆزى توپا سالىدىغان، مىللەتنىڭ خەلقئارالىق ئوبرازى ۋە ئىززەت-ئابرويىنى يەر بىلەن يەكسان قىلىدىغان، مېڭىسى پۈتۈنلەي دېگىدەك يۇيۇلۇپ، ئۆردەكتەك سۇ يۇقماس ۋە ئۆزگەرمەس جاھىللارغا ئايلىنىپ قالغان تۆۋەن ساپالىق، خەلقىگە پايدىسىدىن زىيىنى كۆپ يېتىدىغان ساناقلىق ئادەملەرنى بىكارلىق تۆكمە پاسپورتلار ئارقىلىق بىپايان تارىم ۋادىسىدىكى ئېتىز قىرلىرىدىن ئوتتۇرا شەرقنىڭ جاڭگاللىرىغا ۋە ئىستانبۇل ساھىللىرىغا قويۇپ بېرىپلا، دەرھال چېگرانى تاقاپ، ئۇچۇرلارنى قاتتىق قامال قىلىپ، 2017-يىلى 1-ئاپرېلدىن باشلاپ كەڭ كۆلەمدە تۈركۈمگە بۆلۈپ تۇتقۇن قىلىش ھەرىكىتى قوزغىغان. تۇنجى تۈركۈمدە ۋەزىپىدىكى دىنىي ئۆلىمالار (ۋەزىپىسىزلىرىنى ياۋا ئاخۇن ۋە قانۇنسىز دىنىي زات قالىپقى بىلەن ئاللىبۇرۇن تۇتقۇن قىلىپ بولغان)، ئاندىن بايلار-تىجارەتچىلەر، ئاندىن مائارىپچىلار، ئەڭ ئاخىرىدا 15 ياشتىن 90 ياشقىچە بولغان بارلىق ئەلەر ئاساسەن جازا لاگېرلىرى ۋە تۈرمە-زىندانلارغا قامىلىپ بولغان.

مەرھۇم ئابدۇقەييۇم ھاجىم ئائىلە كېلىپ چىقىشى تۈپەيلىدىنلا تۇنجى تۈركۈمدىكى ئەڭ قاتتىق زىيانكەشلىككە ئۇچرايدىغان دائىرىدىكى نىشانغا ئايلىنىپ قالغانىدى. يۇقىرىقى تۆت ئەۋلاد تىز پۈكمەس يولباشچىلارنىڭ ۋە نۇرلۇق مەرىپەت مەشئەللىرىنىڭ ھاياتىغا تەپەككۈر بىلەن نەزەر سالىشىمىزدا، ئۇلاردىكى ئەڭ چوڭ ۋە ئەڭ مۇھىم ئورتاقلىق بولغان «ئۇيغۇرنى ئۇيغۇر قۇتقۇزىدۇ» دېگەن ئىدىيەنى چوڭقۇر ھېس قىلالايسىز. مەيلى ئابدۇللى امۇپتى ھاجىم، ياكى ئۇنىڭ ئوغلى ئابدۇجېلىل داموللا ھاجىم بولسۇن، مەيلى ئوغلى ئابدۇلھەكىم مەخسۇم ھاجىم بولسۇن، ياكى ئوغلى ئابدۇقەييۇم ھاجىم بولسۇن، ھەممىسىلا چەتئەللەرگە چىقىش پۇرسىتىگە ئېرىشكەن، ھىجرەت قىلىش شارائىتى تەل تۇرۇقلۇق، يەنىلا ئۆزىنى، بارلىقىنى ۋە ھاياتىنى خەلقى ئۈچۈن بېغىشلىدى. بۇلار ئىچىدىكى ئۈچ ئەۋلادلا ئۇيغۇر يېقىنقى زامان تارىخىدىكى ئۈچ قېتىملىق ئەڭ چوڭ ئىرقىي

قىرغىنچىلىقنىڭ تۇنجى ۋە ئەڭ قورقۇنچلۇق قۇربانلىرىغا ئايلاندى. ئائىلىرى پۈتۈنلەي خانىۋەيران بوپكەتتى. شۇنداقتىمۇ ئۇلار يەنىلا بۇرچىدىن ۋازكەچمىدى. خەلقىدىن يامانلاپ تاشلىۋەتمىدى. خورلۇقلارغا چىدىيالىماي قېچىپ كەتتى ياكى تەسلىم بولمىدى. ئۇلار بىر مىللەتنى ساقلاپ قېلىش يولىدا ئۇن - تىنسىز بەدەل تۆلىگەن مەنسۇ قەھرىمانلار بولۇش بىلەن بىرگە، نامى مەڭگۈ ياد ئېتىپ تۇرىلىدىغان ھۆرمەتلىك تۆھپىكارلاردۇر.

قارايدىغان بولساق، ئالدىنقى ئەسىردىكى داڭلىق شەخسلەرنىڭ ھەممىسىنىڭ ئۇرۇق - ئەۋلادى يا كۈرەش روھىنى يوقىتىپ ئۇن - تىنسىز يوقالدى. يا راھەت ياشاش يولىنى تاللاپ، چەتئەللەرگە چىقىپ كېتىپ يېرىم شالغۇت ھالغا كېلىپ بولدى. بەزىلىرى ھەتتا تۇرۇشلۇق ئەللەرگە سىڭىشىپمۇ بولدى. پەقەت مەرھۇم مەخسۇم ھاجىم جەمەتلا نە تەسلىم بولۇش، نە كەسىپ ئۆزگەرتىش، نە چەتئەلگە چىقىپ ھۇزۇر - ھالاۋەتتە ياشاش، نە توزۇپ ياكى چۈشكۈنلىشىپ يوقىلىش يولىنى تۇتماي، ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ، جۈملىدىن مىللىتىمىزنىڭ مەرىپەت مەشئىلىنى ۋە جانىجان ئاماننىنى ئەۋلادىمۇ - ئەۋلاد كۈچ ئۇلاپ يەتكۈزۈپ، 1913 - يىلىدىن 2013 - يىلىغىچە بولغان ئەڭ قىيىن ۋە ئەڭ ھالقىلىق يۈز يىلدا پۈتۈن مىللەتكە ئۈلگە بولغۇدەك شەرەپلىك ۋە ئالىيجاناپ جەمەتكە ئايلاندى. ئەكسىچە، باشقا نوپۇزلۇق تارىخىي شەخسلەرنىڭ ئەۋلادلىرى ئەجداتلىرىنىڭ ۋە مىللەتنىڭ ئومۇدىنى ئاساسەن ئاقىلىمىدى. بەزىلىرى تەسلىم بولدى. بەزىلىرى ۋاز كەچتى. ھەتتا بەزىلىرى دۈشمەننىڭ قىزىل تەشۋىقات ئاكتىپلىرىغا ئايلىنىپ قالدى، ياكى ئۇلاردىن دۈشمەن تولۇق پايدىلىنىپ كەتتى. بىر نەچچە ئاددىي مىسال ئالساق، ھەزرىتى ئابدۇقادىر داموللامنىڭ تۇتقان يولى ئوغلى ئابلىز مەخسۇم بىلەن توختاپ قالدى. بەختكە يارىشا بۇ قۇتلۇق يول يۇقىرىقى مەخسۇم ھاجىم جەمەتنىڭ قولىدا ساق بىر ئەسىر داۋام قىلىپ، كېيىنكى ئەۋلادلارغا تاپشۇرۇپ بېرىلدى. قۇتلۇق ھاجى شەۋقىنىڭ ئىدىيىسى ۋە ئىلغار ئىدىيىسى ئوغلى ئىمىرھۈسەين قازاجىمنىڭ ۋاپات بولۇشى بىلەن زايە بولدى. مۇھەممەد ئىمىن بۇغرا ئەپەندى بىلەن سابىت داموللام نەسلىدىن كەلگەنلەر ۋە تەن ئىچى ۋە سىرتىدا توزۇپ يۈرۈپ ئاساسەن ئۇنتۇلۇپ بولدى. خوجىنىياز ھاجىم بىلەن كونا تۇرپان - قۇمۇل ۋاڭلىرى نەسلىدىن ئەسەرمۇ قالدى. مۇسا بايلار جەمەتى چەتئەللەردە سەرگەردان بولدى. ۋە تىنىدە كۆكلىگەندەك قايتا كۆكلىيەلمىدى. ئاتىلىرى قىلالىغانى قايتا قىلالىمىدى. ئۇندىن باشقا نۇرغۇن مەشھۇر ئەدىبلەر ۋە شائىرلارنىڭ ئەۋلادلىرى ھاراقكەش دەرتەنلەرگە ئايلىنىپ كەتتى. ۋە تەنسىزلىك ئۇلارنى بۇرۇنقى جەسۇر ۋە جەڭگىۋار كۈرەش روھىدىن ئايرىپ تاشلاپ، چۈشكۈنلۈك پاتقىقىغا غەرق قىلدى. تېخى بەزىلىرىنىڭ ئەۋلادلىرى ئۆزلۈكى ۋە كىملىكىدىن نومۇس قىلىپ، بارلىق قىممەت قاراشلىرىدىن ۋاز كېچىپ، ئۆزى ياشاۋاتقان مۇھىتقا سىڭىپ كەتتى. ئەخمەتجان قاسىمى، سەپىدىن ئەزىزى ۋە بۇرھان شەھىدىنىڭ ئەۋلادلىرى ئۇتۇقلۇق ھالدا قىزىل قوغدىغۇچىلارغا ئايلاندۇرۇلۇپ، ئۆز خەلقىگە قارشى مۇقام توۋلايدىغان ساداقەتمەنلەرگە ئايلاندۇرۇلدى. 1949 - يىلىدىن كېيىن بەزى پۈتۈنلەي سۈنئىي ئۇسۇلدا ياساپ چىقىلغان قورچاق ئەمەلدارلار، يازغۇچى - شائىرلار، ئەدىب - زىيالىلار، پۇلدار - بايلار ۋە دىنىي زاتلارنىڭ ئەۋلادلىرى ئاتا - بوۋىلىرىغا ۋارىسلىق قىلىپ، مۇھاجىرەتتىكى بىرلىكسەپ ۋە ھەمكارلىق ئىشلىرىغا پۈتۈن كۈچى بىلەن توسقۇنلۇق قىلماقتا ياكى تۆر تالاشماقتا. بۇنداق سۈنئىي ئۇسۇلدا ياساپ چىقىرىلغان جەمەتنىڭ ئەزالىرىغا خەلقىمىزنىڭ تىزگىنىنى ۋە تەقدىرىنى تۇتقۇزۇپ قويۇشقا بولمايدۇ. مىللەتكە ماددىي ۋە

مەنئۇي جەھەتتىن باشچىلىق قىلىشتا يەنىلا يۇقىرىقى مەخسۇم ھاجىم جەمەتدەك ئالدىنقى بىر ئەسىردىن باشلاپ ۋەتەننى ۋە خەلقى ئۈچۈن يۈز يىل ئۇدا بەدەل تۆلەپ، قانلىرى ۋە ھاياتلىرى بىلەن داستان يازغان جەمەتلەرنىڭ ۋارىسلىرى ياكى شۇلارنىڭ يولىنى تۇتۇپم اڭلىغان كۈچ ئۇلىغۇچى كېلچەك ئەۋلادلار، ۋەتەننىڭ ۋە خەلقنىڭ مىللىي مەنپەئەتىنى ھەممىدىن ئەلا بىلەلگەن زېرەك ۋە سەگەك، دۇنيا ۋەزىيىتى ۋە دۇنيانىڭ يۈزلىنىشىنى توغرا پەرەز قىلىپ، زامانغا ماس ھالدا ھەرىكەت قىلالايدىغان، مەسىلە پەيدا قىلىدىغان ئەمەس، بەلكى ھازىر بار بولغان مەۋجۇت مەسىلىلەرنى يولسۇن بىلەن ھەل قىلالايدىغان، پۇرسەت كۈتۈپ ياتماي، ئۆزى پۇرسەت يارىتالايدىغان كۆپكە قادىر، مىڭغا ماھىر ئىختىساس ئىگىلىرىلا مىللەتكە باشچىلىق قىلىش سالاھىيىتىگە ئىگە. بولۇپمۇ ھازىرقىدەك ھېچكىم ھېچكىمنىڭ گېپىنى ئاڭلىمايدىغان قاتىل ۋەزىيەتتە بۇنداق نىزام بېكىتىش تېخىمۇ تەخىرىسز ۋەزىپە بويىچە بولۇپتۇ.

يۇقىرىقى ئۈچ ئەۋلاد مەرھۇملارنىڭ 1917 - ، 1924 - ، 1993 - ، 1937 - ، 1957 - ، 1979 - ، 2009 - ، 2017 - يىللاردىكى ھاياتى ھەققىدە تېخىمۇ كۆپ تەپسىلاتقا ۋە شۇ چاغدىكى ئومۇمىي ۋەزىيەتكە ئالاقىدار چوڭ ئىشلارنى دوكتۇر ئەسەت سۇلايماننىڭ بۇ ئاينىڭ بېشىدا يېڭى نەشىردىن چىققان «1937 - 1957 - 2017» ناملىق كىتابى بىلەن، مۇھەممەد ئىمىن بۇغرانىڭ شۇ چاغقا ئالاقىدار ئەسەرلىرىدىن ئوقۇۋېلىش. باشقا شاھىتلارنىڭ ئەسلىمىلىرىمۇ تەۋسىيە قىلىندۇ. يۇقىرىدا پەقەت تارىخىي تەرتىپ بويىچە مەرھۇملارنىڭ ھاياتى ئازغىنا يورۇتۇپ بېرىلدى. ئۇلارنىڭ ئەسىر ھالقىغان ھاياتى ۋە ئەبەدىي ئۇنتۇلماس ئىش - ئىزلىرىنى يېزىپ چىقىش توغرا كەلسە، يۈز يىللىق بارچە قىممەتلىك مەلۇماتلار پۈتۈلگەن ئېنىسكىلوپىدىك ئەسەر مەيدانغا كېلىشى مۇمكىن. بىز پەقەت كىچىككىنە بىر قىسمىنى سۇنالىدۇق خالاس.

خاتىمە:

ئاكىسىراش خاھىشى تاشقى پوست ۋە سىرتقى قىياپەتتىن ھالقىپ كېتىپ، مانا ئەمدى ھەر بىر خۇي - مىجەزىمىزگىچە تولۇق تەسىر قىلماقتا. روھتا قۇللۇق ۋە غالىچلىق، تەندە مەينەتلىك ۋە بەتبۇيۇق، مەنئۇي ئەخلاققا خۇشامەت ۋە تەخسىكەشلىك، خاراكىتىدە ھەزىلەكلىك ۋە خېنىم مىجەزلىك، خۇي - مىجەزە داپشاقلىق ۋە خۇمپەرلىك، كىشىلىك مۇناسىۋەتتە داپ يۈزلۈك ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلەپ، بۇرۇنقىلاردىن قالغان ئىللەتلەر خىتاي ۋىرۇسىغا ئوخشاش تېز يامراپ، ياشلارغىمۇ ئېغىر دەرىجىدە پاسسىپ تەسىر بەرمەكتە.

ئومۇدىسىزلىك ۋە چۈشكۈنلۈك شۇ قەدەر ئېغىر دەرىجىگە يېتىپ قاپتۇكى، خەلقىمىزنىڭ ھايات ماماتىنى ئۆزىمىزگە باغلاپ ئەمەس، ئەجەبىي ئەللەرنىڭ باشلىقلىرىغا باغلاپ، پۈتۈن ئومۇدىنى شۇلاردىنلا كۈتۈپ ئولتۇرۇپ، ئاخىرىدا ئاشۇلار تەرىپىدىن ئەجەللىك زەربىگە ئۇچرىغاندا شۇ ھامان ئۆزىنى تاشلىۋېتىپ تۈگىشىپ كېتىدىغان، ئاقىۋەت يەنە باشقا يېڭى خوجايىنىغا تۇتۇلۇپ، ئوغرىدىن قۇتۇلۇپ، قاراقچىغا تۇتۇلىدىغان بۇ تارىخى رېتىمدىن چىقىپ كېتىشىمىز كېرەك. يېقىنقى يۈز ئەللىك يىللىق تارىخىمىزغا نەزەر سالساقلا، كۈچ ۋە جاسارەتنى ئۆزىمىزدىن ئالمىغاننى ئاز دەپ، ئۈمىد بىلەن ئىشەنچنى ئۆزگىلەردىن كۈتۈپ، تەقدىرىمىزنى

ئۇلارنىڭ قولغا قوش قولاپ تۇتقۇزۇپ قويغانى ئازدەپ، ۋەتەن - خەلقنىڭ ئىستىقبالىنى ئۇلارنىڭ ئىنسابىغا تاشلاپ قويۇپ بۈگۈنكى ئېغىر كۈنگە قالغانلىقىمىزنى ئەسلىسە كالا كۇپايە.

1877 - يىلى زوزۇڭتاڭ باستۇرۇپ كەلگەندە بەدۆلەت ئۈمۈد كۈتكەن ئابدۇلھەمەتخان ھەتتا ئۆز تەختىگىمۇ ئىگە بولالمايۋاتقان ئەھۋالدا ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە شۇ يىلى 22 - ئايدا باشلانغان ئۇرۇشتا چاررۇسىيە ئىستانبۇلغا قىرىق كېلومېتىر قالغىچە قىستاپ كېلىپ، ئوسمان ئىمپېرىيىسىنى خەرىتىدىن ئۆچۈرۈۋەتكىلى تاسلا قالغانىدى. 1921 - يىلى سوتسىيالىزم ئارقىلىق ۋەتەننى قۇتقۇزۇشقا بەل باغلىغان رەھبەرلەر چوقۇنىدىغان لېنىن «ئورۇس - خىتاي ئىتتىپاقى» ئۈچۈن ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مۇستەقىللىقىنى قوللىماسلىقىنى قارار قىلغانىدى. 1933 - يىلى تۇنجى جۇمھۇرىيىتىمىز رەھبەرلىرى چوڭ ئۈمىد كۈتكەن ئافغانىستان ھەتتا دۆلىتىمىزنى ئاشكارا ئېتىراپ قىلىشقىمۇ جۈرئەت قىلالمىغان ئىدى. 1944 - يىلى ئاخىرقى دۆلىتىمىزنى قۇرۇشقا ياردەم بەرگەن ۋە ئىزچىل قوللىغان ستالىن ئۆزىگە ئىشەنگەن ۋە چوقۇنغان دۆلەت رەھبەرلىرىمىزنى ئۆزىنىڭ ئەڭ ئالىي دۆلەت مەنپەئەتى ئۈچۈن كۆزنى مىت قىلمايلا قۇربان قىلىۋەتكەن ئىدى. ئۇندىن كېيىن مەيلى كىمىدىن ئۈمىد كۈتمەيلى، ئۇ بىزنى تېخىمۇ يامان كۈندە قويدى. كاشكى، ئاشۇ ئارزۇ - ئۈمۈدلەر ۋە ياخشىلىقنى ئۆزىمىزدىن كۈتۈپ، باشقىلارنىڭ قول تىقىشىنى چەكلەپ، ئىچكى جەھەتتىن بىرلىشىۋالغان بولساق، ھېچقانداق تاشقى كۈچ بىزنى بويسۇندۇرالمىغان بولاتتى.

جەڭدە غەلبە قىلىپ، ئۇرۇشتا مەغلۇپ بولماق:

تۈركلەردە بىر گەپ بار «تۈركنىڭ تۈركتىن باشقا دوستى يوق» دەيدىغان. شۇنىڭدەك تۈركلەر «تۈركنى پەقەت تۈرك قۇتقۇزىدۇ» دېگەن ئىدىيە بىلەن 1919 - يىلىدىن 1922 - يىلىغىچە ئۈچ يىل ئۇرۇشۇپ، ھازىرقى تۈركىيە دۆلىتىنى قۇرۇپ چىقتى. ئەمما بىز 1945 - يىلى پۈتۈن ۋەتەننى ئۈچ ئايدىلا ئازات قىلالايدىغان ھالغا كېلىپمۇ، ئۆزى ئاكتىپ سۈلھى تەلەپ قىلغان گومىنداڭ بىلەن تەڭسىز كېلىشىم ئىمزالىغاندىن سىرت، يەنە ئۇنىڭ بېقىندىسى بولۇشقا رازى بولۇپ، مۇستەقىللىقتىن ئاسانلا ۋازكەچتۇق. «ئۇيغۇرنى ئۇيغۇر قۇتقۇزىدۇ. ئۇيغۇرنى ئۇيغۇرلۇق قۇتقۇزىدۇ» دېگەن ئىدىيە ئورنىغا «ئۇيغۇرنى ئورۇسار ۋە سوتسىيالىزم قۇتقۇزىدۇ»، «ئۇيغۇرنى گومىنداڭ خىتايلىرى ۋە تۈرك مىللەتچىلىكى قۇتقۇزىدۇ»، «ئۇيغۇرنى قىزىل كومپارتىيە خىتايلىرى ۋە جۇڭگوچە كوممۇنىزم قۇتقۇزىدۇ» دېگەن ئىدىيەدە چىڭ تۇرۇپ، ئاقسۈت ئەزىزخەلقىمىزنىڭ گۆرنى ئۆزىمىز ئاكتىپلىق بىلەن ئالدىن كولاپ قويغان بولدۇق.

تۈركلەرنىڭ شۇنچە قىيىن مىللىي مۇستەقىللىق ئۇرۇشى غەلبە قىلدى. بىزنىڭ بىر يىلدىلا غەلبە قىلاي دېگەن ئۇرۇشىمىز مەغلۇپ بولدى. بۇنىڭ تاشقى سەۋەبلىرى ھەدەپ تەكرار تىلغا ئېلىندى. ئەمما ئىچكى سەۋەپتىن ھەممە ئادەم ئۆزىنى قاچۇرۇپ كەلدى.

تۈركلەر 1919 - يىلى ئومۇميۈزلۈك قوزغىلىپ، راسا ئۇرۇشۇۋاتقاندا، گىرېتسىيە سۈلھى تەلەپ قىلدى. تۈركىيە ماقۇل بولدى. شەرتلىرى: 1. سەن سۈلھى تەلەپ قىلغۇچى، ئورۇننى مەن بەلگىلەيمەن 2. سەن سۈلھى تەلەپ قىلغۇچى، ۋاقتنى مەن بەلگىلەيمەن 3. سەن سۈلھى تەلەپ قىلغۇچى، شەرتنى مەن قويمەن.

بۇنداق قىلىش ئارقىلىق تۈركىيە جەڭدىلا ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلەپلا قالماي، ئۇرۇشتىمۇ ئۈستۈنلۈككە چىقتى. يەنە بىرمەسىلە شۇكى، تۈركىيەنىڭ يىغىپ ئەكەلسە ئاران 200 مىڭ ئەسكىرى بار ئىدى. بەزى قوماندانلار كۈنسىرى چېكىنىپ ئاساسى كۈچىنى ساقلاشنى تەۋسىيە قىلغاندا ئاتاتۈرك «200 مىڭ ئەسكىرى كۈچىمىز بىزنىڭ ئەڭ كۆپ كۈچىمىز، ئاساسى كۈچىمىزنى ساقلىغان تەقدىردىمۇ بۇ سان ھەر كۈنى كېمىيىدۇكى ئاشمايدۇ، بىزنىڭ ھازىرقى بىردىنبىر قىلالايدىغان ئىشىمىز 200 مىڭ ئەسكىرىمىز بىلەن ماماتلىق ھۇجۇمغا ئۆتۈپ مۇتلەق ئۈستۈنلۈكنى قولغا كەلتۈرۈش، بىزنىڭ بۇنىڭدىن باشقا زاپاس تولۇقلايدىغان كۈچىمىز يوق» دېگەن ئىكەن. بىز يۇقىرىقىلارنىڭ ھېچقايسىسىنى بەجا كەلتۈرەلمىدۇق. چۈنكى قابىل باش قوماندان ۋە دانا ئوفېتسىرلار يوق ئىدى. ھەممە ئىش ۋە ھەربىي ھوقۇق يا ئورۇسلار يا ئورۇسپەرەسلەرنىڭ قولىدا ئىدى. مىللىي مۇستەقىللىق تەرەپدارلىرى يېتىم قالغانىدى.

ھەر بىر ئۇيغۇر ئەۋلادى مۇشۇنداق «ئۇيغۇرنى ئۇيغۇر ئۆزى قۇتقۇزىدۇ!» دېگەن ئىدىيىگە كېلىپ، ياتقانئورنىدىن دەس تۇرۇشى لازىم! ئىككىنچى جۇمھۇرىيىتىمىزنىڭ باش كاتىپى مەرھۇم ئابدۇرۇتۇپ مەخسۇم ۋاپات بولۇشتىن ئىلگىرى، 2001 - يىلى چوڭقۇر خورسنىش ئىچىدە بىزدىكى «ئاكسىراش خاھىشى ۋە ياتتىن پۈتۈنلەي ئۈمۈد كۈتۈش خۇمارى» نىڭ ئاقىۋەت پۈتۈن خەلقنى مۆلچەرلىگۈسىز پاجىئەگە دۇچار قىلغانلىقىنى ئېيتىپ بەرگەن. شۇڭلاشقا ئۆزىمىزنى كەمسىتمەسلىكىمىز، ئۆزىمىزگە كۈچلۈك ۋە يىمىرىلمەس ئىشەن چتۇرغۇزۇپ، ھەر قانداق ئىشتا ئۆزىمىزنى ئاساس قىلىشىمىز كېرەك! ئىماممۇ، ئاۋاممۇ، مۇئەللىمۇ، قوماندانمۇ، يېتەكچىمۇ ئۆزىمىزدىن چىقىشى كېرەك! «پېشۋا ياتتىن، مۇرىت بىزدىن بولىدىغان ھالەتكە خاتىمە بېرەيلى!» ئۇندىن باشقا تەرنى، قانىنى بىز تۆكۈپ، غەلبە مېۋىسىنى ياتلار سۈرىدىغان پالاكەتكىمۇ خاتىمە بېرەيلى! ئابدۇرۇتۇپ مەخسۇم ھەقىقەتەن ئىسمى - جىسمىغا لايىق ھەق گەپ قىپتۇ! قېنى ئەمىسە، تەر تۆكۈپ ئۆز كۈچىگە تايىنىپ نۇرغۇن ئىمپېرىيەلەرنى قۇرغان شانلىق مىللەتنىڭ ئەۋلادلىرى - ئالغا ھىمەت بىزدىن قىممەت ئاللاھتىن، سەۋەپ بىزدىن نەتىجە خۇدادىن! ھەرىكەت بىزدىن، بەرىكەت ياراتقان ئىگىمىزدىن! تەۋەككۈلچىلىك بىزدىن، مۆجىزە رەببىمىزدىن! لايىقىدا تولۇق ھازىرلىنالساق ئىنشائاللاھ ئەمدى نۆۋەت بىزنىڭكى!

بىر قىسىم شەخسلەر ھەققىدە ئىزاھات:

1. ئاتالىق غازى مۇھەممەد ياقۇپبەگ:

1822- يىلى قوقانغا قاراشلىق پىسكەنتتە تېگى قەشقەرلىك يۈسۈپ تاشچى جەمەتدە دۇنياغا كەلگەن. 1847- يىلى چاررۇسىيە پاسىلىدىكى ئاق مەسچىت قەلئەسىنىڭ قوماندانى بولغان. 1853- يىلى قەلئە قولىدىن كېتىپ تەلىيى كاج كەلگەن. 1854- يىلىدىن 1864- يىلىغىچە قوقان ۋە بۇخارا خانلىقى ئارىسىدا يۆتكىلىپ يۈرۈپ تالانتىنى جارى قىلدۇرغان. بىراق ھەر ئىككى ئەلنىڭ پادىشاھلىرى ياقۇپبەگ تۈپەيلى يامانلىشىپ قالغان. ھالقىلىق پەيتتە قوقەن ئەمىر لەشكىرى موللا ئالمىقۇل ياقۇپبەگنى قەشقەرگە يولغا سالغان بۇزۇكخان خوجىغا قوشىپكى قىلىپ قەشقەرگە قاچۇرۇۋەتكەن. 1865- يىلىدىن 1867- يىلىغىچە پۈتۈن تارىم ۋادىسىنى بىرلىككە كەلتۈرۈپ، قەشقەرىيە دۆلىتىنى قۇرۇپ چىققان. 1870- يىلى توقسۇن بىلەن تۇرپاننى، 1871- يىلى ئۈرۈمچى بىلەن ماناسنى قولغا ئالغان. بىراق 1877- يىلى 29- ماي سىرلىق ھالدا ئۆلۈپ كېتىپ، پۇرسەت كۈتۈۋاتقان زوزۇڭتاڭ يىل ئاخىرىغىچە ۋەتىنىمىزنى ئىشغال قىلىۋالغان.

2. مەرھۇم ئابدۇقادىر داموللام:

ئۇيغۇر خەلقىنى ئويغاتقۇچى، شۇنداقلا يېڭىچە مائارىپ ئارقىلىق تىرىلدۈرگۈچى يېتۈك داھىي، ۋەتەنپەرۋەر، مەرىپەتپەرۋەر شائىر ۋە ئەدىب، توشقان ئالىم ۋە يېگانە ئەللامە ئابدۇقادىر ئىبنى ئابدۇلۋارس قەشقەرىي (1862 - 1924) ئۇيغۇرچە، ئەرەبچە، پارىسچە بىلەتتى؛ خەلقىنى جاھالەتتىن قۇتۇلدۇرۇش، مىللىي ئاڭنى ۋە مىللىي مائارىپنى ئىسلاھ قىلىش يولىدا بىر ئۆمۈر كۈرەش قىلغان. ئۇنىڭ «سەرى نەھۋى» («مورفولوگىيە ۋە سىنتاكسىس»)، «ئىلمى تەجۋىد» («قىرائەت ئىلمى»)، «ئىلمى ھېساب»، «ئاقائىدىزە رۇبىيە» («زۆرۈر ئەقىدىلەر»)، «تەئلىمۇس سىبىيان» («گۆدەكلەرگە تەلىم»)، «نەسبەتۇل - ئەتفال» («ياش - ئۆسمۈرلەرگە نەسبەت»)، «نەسبەتۇ ئاممە» («ئاممىغا نەسبەت»)، «مىپتاھۇل - ئەدەب» («ئەدەبىياتىنىڭ ئاچقۇچى»)، «جەۋاھىرۇل - ئىيقان» («ھەقىقەت جەۋھەرلىرى») قاتارلىق ئەسەرلەرنى يازغان. 1924 - يىلى 14 - ئاۋغۇست تولىمۇ پۇختا پىلانلانغان سىرلىق سۇيقەست بىلەن قەتلى قىلىنغان.

3. قۇتبىدىنشاھ ھۈسەيىنخان تەجەللى:

ئاتاقلىق شائىر، خىمىك ۋە تىبابەت ئالىمى تەجەللى (1858 - 1930) ئۇيغۇر يېقىنقى زامان تارىخىدىكى چولپان يۇلتۇز بولۇپ، ئابدۇشكۈر مۇھەممەد ئىمىننىڭ ئېيتىشىچە، يېقىنقى زامان تارىخىمىزدا تەجەللىدەك ئۇنۋېرسال ئالىم ۋە مۇتەپەككۈر چىقىپ باقمىغان ئىكەن. ئۇ ئانا تىلىدىن باشقا ئەرەب، پارىس، ھىندى ۋە قەدىمقى ئۇيغۇر تىللىرىنى بىلەتتى. ئۇنىڭ ئەرەب، پارىس، ھىندى ۋە ئۇيغۇر تىللىرىدا يازغان شېئىرلىرىنىڭ بىر قىسمى «بەرقى تەجەللى ۋە سەبەقى مۇجەللى» دېگەن نام بىلەن 1869 - يىلى قەشقەردە تاش مەتبەدە بېسىلغان؛ «دىۋانچە تەجەللى» ناملىق شېئىرلار توپلىمى 20 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا بۇلغارىيىدە ئۇيغۇر تىلىدا نەشر قىلىنغان؛ يەنە بىرقىسىم شېئىرلىرى 20 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا تاشكەنتتە نەشر قىلىنغان «باياز» لاردا ئېلان قىلىنغان.

تەجەللىي ھەزرەتنىڭ تۇغۇلغان ۋاقتى ھەققىدە 1856 - 1858 - يىلى تاللىنىپ چىققان بولسىمۇ، بىراق ۋاپات بولغان ۋاقتى ھەققىدە بەك كۆپ قاراش بار. ئەڭ كۈچلۈك قاراش دەل مۇشۇ ئەسەردىكى قاراش شۇ. يەنى 1929 - يىلى 22 - فېۋرال جۈمە كېچىسى ۋاپات بولغان (ھىجرىيە 1347 - رەمزاننىڭ 12 - كۈنى پەيشەنبەكەچ).

4. بۇغراخان ئەۋلادى قۇتلۇق ھاجى شەۋقىي:

قۇتلۇق ھاجى شەۋقىي (1876 - 1937) ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ كۆزگە كۆرۈنگەن ۋەكىللىرىدىن بىرى، ئاتاقلىق نەشرىياتچى ۋە جامائەت ئەربابى. ئۇيغۇرچە، ئەرەبچە، پارسچە، تۈركچە تىللارنى بىلەتتى. «شەۋقىي» تەخەللۇسى بىلەن شېئىر - ماقالىلەرنى ۋە تارىخقا ئائىت «ۋاقىئى كاشغەر» («قەشقەردىكى ۋەقەلەر») ناملىق كىتابنى يازغان؛ ئۇنىڭدىن باشقا، 1933 - يىلى «ئەرەب ھايات گېزىتى» نى نەشر قىلغان. كېيىن بۇ گېزىت رەزىل كۈچلەرنىڭ بۇزغۇنچىلىقى تۈپەيلى بىر مەزگىل توختىتىلغان بولسىمۇ، 1934 - يىلى 23 - ئاۋغۇستتىن باشلاپ «يېڭى ھايات» دېگەن نام بىلەن نەشر قىلىنغان. بۈيۈك ئەجدادى مەھمۇد كاشغەرىي يازغان تۈركىي تىللار دىۋانىنىڭ بىردىنبىر نۇسخىسى 1917 - يىلى تۈركىيەدە بايقىلىپ، نەشر قىلىنغاندىن كېيىن، 1918 - يىلى قۇتلۇق ھاجى شەۋقىي بىر نۇسخىسىنى ۋە تىنىمىزگە ئېلىپ كەلگەن. 1937 - يىلى 14 - ماي (بەزى مەنبەلەردە شۇ يىلى 17 - ئۆكتەبىر) رازاق مەۋلانوف تەرىپىدىن قىيىناپ شېھىتلىنىدىغاندىن كېيىن، مەزكۇر دىۋان قولىدى - قولغا ئۆتۈپ يۈرۈپ، 1960 - يىللىرى مەرھۇم مۇھەممەد سالىھ داموللاجىم ۋە باشقا بەش چوڭ زىيالى تەرىپىدىن بىرلىكتە نەشرگە تەييارلانغان. بىراق 1966 - يىلى باشلانغان مەيىنەت ئىنقىلابتا كۆيدۈرۈۋېتىلگەن.

5. ئابدۇلھەكىم مەخسۇم ھاجىمنىڭ ئىنىسى ھامۇتخان مەخسۇم ھاجىم:

ھامۇتخان مەخسۇم ھاجىم 1980 - يىللاردا قاغىلىقتا ئاكىسى ئابدۇلكىم مەخسۇم ھاجىم ئاچقان مەدرىسىدە دەرس ئۆگىتىپ ئالاھىدە تۆھپە قوشقان. ئۇ ئوقۇغۇچىلىرى ئارىسىدا، ئەدەب، ناتىق، ئەستە تۇتۇش قابىلىيىتى يۇقىرى، شېئىر ئوقۇشقا ھېرىسمەن، ھەر قانداق بىر شېئىرنى بىرلا قېتىم ئوقۇپ ئېسىدە ساقلاشتىن ئىبارەت ئالاھىدىلىكلىرى بىلەن تونۇلغان. 2009 - يىلى 1 - ئاينىڭ 12 - كۈنى ۋاپات بولغان.

1. «قەشقەرىيە»
2. «ياقۇببەگنىڭ تەرجىمىھالى»
3. «شەرقىي تۈركىستان تارىخى»
4. «ئۆلكە تارىخى»
5. «تارىخ بېتىنى ۋاراقلىغاندا»
6. «شاھىتلار نەزىرىدىكى تارىخ»
7. «بۇلاق ژۇرنىلى 1989-يىلى، تۇنجى سان»
8. «تەجەللىي مۇجەللىي» .
9. «تەجەللىي شېئىرلىرىدىن تاللانما» .
10. «تارىخىمىزدىكى سىرلار ۋە ئۇنتۇلغان ئۇلۇغلىرىمىز»
11. «ئەركىن ئاسىيا رادىئوسى-يورۇق ساھىللار»
12. «ئۇيغۇر پەلسەپە تارىخى»
13. «ئابدۇقادىر داموللامنىڭ تەرجىمىھالى»
14. «20-ئەسىردىكى تۇنجى ئىسلاھاتچى»
15. «ئوسمان قارىھاجىمنىڭ مەلۇماتلىرى»
16. «ۋېكىپىدىيە سەھىپىسى»
17. «ئۇيغۇر تارىخىدىكى مەشھۇر شەخسلەر»
18. «تاشقورغان ئىنقىلابى ھەققىدە ئەسلىمىلەر»
19. «خوتەن ئىسلام ھاكىمىيىتى ھەققىدە»
20. «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى-گۇما تارىخىي ماتېرياللىرى»

ئۆتكەن بىر ئاي
ئېلىدىكى ئۇيغۇرلارغا

مۇناسىۋەتلىك مۇھىم
ۋەقە - ھادىسىلەر

(2020-يىلى 10-ئاينىڭ 26 - كۈنىدىن 2020 - يىلى 11-ئاينىڭ 26 - كۈنىگىچە)

ئايلىق خەۋەرلەر

(26 - ئۆكتەبىردىن 26 - نويابىرغىچە)

26 - ئۆكتەبىر

تورى «شەرقىي تۈركىستاندا بىر خىتاي ۋىروسى بىلەن يۇقۇملانغۇچى بايىقلىشى بىلەن، خىتاي مىليونلىغان كىشىنى تەكشۈردى» ناملىق خەۋەر ئېلان قىلدى. خەۋەردە دېيىلىشىچە، ۋىروس بىلەن يۇقۇملانغان بىر كىشى بايقالغاندىن كېيىن، خىتاي قەشقەر شەھىرىدىكى بەش مىليون كىشى ئۈچۈن ۋىروس تەكشۈرۈشى ئېلىپ بارغان.

گېرمان ئاۋازى تورى «ياۋروپا ئىتتىپاقى خىتاي شەرقىي تۈركىستاندىكى لاگېرلاردا ئىشلەتكەن تېخنىلوگىيىنى ئىشلەتمەكتە» ناملىق خەۋەر ئېلان قىلدى. خەۋەردە دېيىلىشىچە، ياۋروپا ئىتتىپاقى خىتاي ۋىروسى بىلەن كۈرەش قىلىش جەريانىدا خىتاينىڭ خەيكاڭ تېخنىلوگىيە شىركىتى ئىشلەپچىقارغان ئىسسىقلىقنى پەرق ئەتكۈچى كامېرانى قوللانغان. خەيكاڭ شىركىتى خىتاينىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى ئۇيغۇر قاتارلىق مۇسۇلمان مىللەتلەرنى باستۇرۇشقا ھەمكارلاشقان شىركەت ئىكەن.

28 - ئۆكتەبىر

تەيپىي ۋاقتى گېزىتى «ئامېرىكا كېڭەش پالاتا ئەزالىرى خىتاينى <ئىرقىي قىرغىنچىلىق> بىلەن تەيىبلەشكە چاقىرىق» ناملىق خەۋەر ئېلان قىلدى. خەۋەردە دېيىلىشىچە، ئامېرىكا كېڭەش پالاتا ئەزالىرى خىتاينىڭ شەرقىي تۈركىستاندا ئۇيغۇرلارغا ۋە باشقا تۈركىي مۇسۇلمانلارغا قارشى ئىرقىي قىرغىنچىلىق يۈرگۈزۈۋاتقانلىقىنى جاكارلاشنى تەلەپ قىلغان.

29 - ئۆكتەبىر

ۋال سچىرت ژۇرنىلى «پومپىئو ھىندونىزىيەدە مۇسۇلمانلارنى خىتاينىڭ شەرقىي تۈركىستان سىياسىتىگە قارشى چىقىشقا چاقىرىق قىلدى» ناملىق ماقالە ئېلان قىلدى. ماقالىدە دېيىلىشىچە، ئامېرىكا دۆلەت ئىشلىرى كاتىپى مايك پومپىئو ھىندونىزىيەلىك مۇسۇلمانلارنى خىتاي زۇلىمى ئاستىدىكى ئۇيغۇرلار قاتارلىق مۇسۇلمانلارنى قوللاپ، خىتاينىڭ قارشىسىدا مۇستەھكەم تۇرۇشقا چاقىرىغان.

30 - ئۆكتەبىر

CNN تورى «ختاي ئەڭ كۈچلۈك كونترول قىلغان رايون ئايلاردىن بېرى خىتاي ۋىروسى ھەممىدىن كۆپ تارقالغان رايون بولۇشقا يۈز تۇتتى» ناملىق خەۋەر ئېلان قىلدى. خەۋەردە، خىتاينىڭ باشقا ئۆلكىلىرىدە ۋىروس بىلەن يۇقۇملانغۇچىلار يوق دېيەرلىك بولۇۋاتقان تۇرۇقلۇق، ئەڭ قاتتىق كونتروللۇق ئىچىدىكى شەرقىي تۈركىستاندا ۋىروس بىلەن يۇقۇملانغانلارنىڭ يۈزلەپ مەۋجۇتلۇقىغا دىققەت تارتىلغان.

31 - ئۆكتەبىر

ھىندونوزىيەنىڭ ئۈچ ئۇيغۇرنى خىتايغا قايتۇرۇۋەتكەنلىك خەۋىرى مۇھاجىرەتتىكى ئۇيغۇرلارنى قاينۇغۇغا سالدى.

2- نويابىر

بلۇمبىرگ تورىنىڭ 2- نويابىردىكى خەۋىرىچە، شەرقىي تۈركىستاندىكى ۋىروس بىلەن يۇقۇملىنىش ئەھۋالى يازدىن ئېتىبارەن پۈتۈن خىتاي بويىچە ئەڭ ئالدىدا تۇرغان.

ئەركىن ئاسيا رادىئوسىنىڭ 2- نويابىردىكى خەۋىرىچە، شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئۈچتۇرپاندا جازا لاگېرىغا سولانغان ئالتە كىشى ئۆلۈپ كەتكەن ياكى ئېغىر كېسەلگە گىرىپتار بولغان.

3- نويابىر

تەيپېي ۋاقتى تورىنىڭ 3- نويابىردىكى خەۋىرىچە، شەرقىي تۈركىستاندىكى ۋىروس بىلەن يۇقۇملىنىش ئەھۋالى مۇشۇ يىل يازدىن ئېتىبارەن پۈتكۈل خىتاي بويىچە ئەڭ ئالدىدا تۇرغان.

4- نويابىر

ئوتتۇرا شەرق كۆزەتچىسى تورىنىڭ 4- نويابىردا ئېلان قىلغان خەۋىرىچە، ئىلگىرى خىتاينىڭ مەجبۇرلىشى بىلەن خىتايغا جاسۇسلۇق قىلىپ، كېيىن قىلمىشىغا تەۋبە قىلىپ خىتاينى پاش قىلغان يۈسۈپجان ئەمەت 3- نويابىر كۈنى نامەلۇم شەخسلەر تەرىپىدىن قوراللىق ھۇجۇمغا ئۇچراپ ئېغىر يارىدار بولغان. كۆزەتچىلەر، يۈسۈپجانغا قىلىنغان قوراللىق ھۇجۇمدا خىتاينىڭ قولى بارلىقىنى پەرەز قىلىشقان.

5- نويابىر

ئەركىن ئاسىيا رادىئوسى ئىنگىلىزچە بۆلۈمىنىڭ خەۋىرىگە ئاساسلانغاندا، ئامېرىكا «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام ھەرىكىتى» نى تېررورچى تەشكىلات تىزىملىكىدىن چىقىرىپ، خىتاينىڭ شەرقىي تۈركىستاننى مۇشۇ باھانىدە باستۇرۇش باھانىسىنىڭ بېلىگە پالتا چاپقان.

6- نوياىر

فوربېس ژۇرنىلى 6- نوياىر ئېلان قىلغان ماقالىسىدە «شەرقىي تۈركىستاندىكى غايىپ بولغان مەسجىدلەر» ناملىق ماقالىسىدە دېيىلىشىچە، ئاۋسترالىيە ئىستراتېگىيەلىك سىياسەت ئىنستىتۇتى (ASPI) شەرقىي تۈركىستاندىكى 533 مەسجىدنىڭ ئورنىنى ئېنىقلاپ ۋە ئانالىز قىلىپ چىققان بولۇپ، بۇ مەسجىدلەرنىڭ 129ى ئۈرۈمچىدە ئىكەن. ئۇلار ئېنىقلاپ چىققان شەرقىي تۈركىستاندىكى 533 مەسجىدىن 170 مەسجىد چېقىپ تاشلانغان، 175 مەسجىد ۋەيران قىلىنغان، 188 مەسجىد ساقلىنىپ قالغان. شەرقىي تۈركىستاندا تەخمىنەن 16 مىڭ مەسجىد بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىغان، 8450 مەسجىد پۈتۈنلەي چېقىپ تاشلانغان.

9- نوياىر

قوغدىغۇچى گېزىتىنىڭ خەۋىرىگە كۆرە، خەلقئارالىق جىنايى ئىشلار سوتىغا سۇنۇلغان ئۇيغۇر ئىرقىي قىرغىنچىلىقى شىكايەتنامىسى 16 دۆلەتتىكى ئاتىمىشتىن كۆپرەك پارلامېنت ئەزالىرىنىڭ قوللىشىغا ئېرىشكەن.

10- نوياىر

ئەركىن ئاسىيا رادىئوسى ئىنگىلىزچە بۆلۈمىنىڭ خەۋىرىچە، ھەمدۇللا ۋەلى سەئۇدى دائىرىلىرى تەرىپىدىن شەرقىي تۈركىستانغا قايتۇرۇۋېتىلىش تەھدىتىگە دۇچ كەلگەن.

ئۇيغۇرلار، تىبەتلەر ۋە خوڭكوڭلۇقلار، شۇنداقلا خىتاي كىشىلىك ھوقۇق ئادۋوكاتلىرى خەلقئارالىق ئولمىپىك كومىتېتىدىن خىتاينىڭ كىشىلىك ھوقۇققا تۈپتىن زىت جىنايەتلىرى سەۋەبلىك، 2022- يىلى خىتاي پايتەختى بېيجىڭدا ئۆتكۈزۈلدىغان قىشلىق ئولمىپىك مۇسابىقىسىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇشنى تەلەپ قىلغان.

11- نوياىر

ئەركىن ئاسىيا رادىئوسى ئىنگىلىزچە بۆلۈمىنىڭ خەۋىرىچە ، تۇتقۇندىكى ئۇيغۇر زىيالىيسى راھىلە داۋۇت «تەپەككۈر جاسارىتى مۇكاپاتى» غا ئېرىشكەن .

13- نويابىر:

ئەركىن ئاسىيا رادىئوسى ئىنگىلىزچە بۆلۈمىنىڭ خەۋىرىچە ، شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئاقسۇ شەھىرىدىكى ئىككى جازا لاگېرى سۈنئىي ھەمراھ ئارقىلىق دەلىللەنگەن بولۇپ ، سۈنئىي ھەمراھ رەسمىدىن ئانالىز قىلىنىشىچە بىر- بىرىگە يېقىن بۇ ئىككى جازا لاگېرىنىڭ ئارىسىنى قەبرىستانلىق ۋە جەسەت كۆيدۈرۈش ئورنى ئايرىپ تۇرىدىكەن .

14- نويابىر:

«مالايسىيا قۇياشى» تورىنىڭ 14- نويابىر «ختاينىڭ ئۇيغۇرلارغا قاراتقان ھەرىكەتلىرى >ئىرقىي قىرغىنچىلىق < دەپ ئاتىلىشى كېرەك» ناملىق خەۋەر ئېلان قىلدى . خەۋەردە ، ئۇيغۇر ئاكتىۋىست روشەن ئابباس خانىمنىڭ 13- نويابىر ئەنقەرەدە ئۆتكۈزۈلگەن بىر پائالىيەتتە ، خەلقئارا جامائەتچىلىكىنى خىتاينىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى جىنايەتلىرىگە قارشى تۇرۇشقا چاقىرىپ ، خىتاينىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى قىلمىشلىرىنى ئىرقىي قىرغىنچىلىق دەپ ئاتاش كېرەكلىكىنى تەشەببۇس قىلغانلىقى بايان قىلىنغان .

15- نويابىر:

ھىندىستاننىڭ «سودا دۇنياسى» تورى «ھەر بىر ئۇيغۇر ئەركىنلىك جەڭچىسىدۇر» نامىدىكى خەۋەر ئېلان قىلغان بولۇپ ، خەۋەردە ئۇيغۇر ئاكتىۋىست تاھىر ئىمىن ئەپەندىنىڭ 15- نويابىردا ۋاشىنگتوندىكى نامايىشتا «ھەر بىر ئۇيغۇر ئەركىنلىك جەڭچىسىدۇر» دېگەن مەزمۇندىكى سۆزىنى نەقىل قىلىپ ، مۇناسىۋەتلىك ئەھۋاللارنى ئاڭلاتقان .

16- نويابىر

«يەھۇدى ژۇرنىلى» 16- نويابىر «ئۇيغۇرلارنىڭ قورقۇنچىلۇق چۈشى» ناملىق يازما ئېلان قىلدى . يازمىدا ئۇيغۇرلار ئۇچرىغان باستۇرۇشلار ۋە خىتاينىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى جىنايەتلىرى تىلغا ئېلىندى .

17- نويابىر:

ئەركىن ئاسىيا رادىئوسى ئىنگىلىزچە بۆلۈمى 17-نويابىر «ئامېرىكالىق خەلقئارالىق قانۇنشۇناسلار بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتىنى شەرقىي تۈركىستاندىكى دەپسەندىچىلىكنى تەكشۈرۈشكە چاقىردى» ناملىق خەۋەر ئېلان قىلدى.

18-نويابىر:

موسكىۋا ۋاقتى تورى «سانكىت پېتېربۇرگدىكى ئاياقتىن تېپىلغان ئۇيغۇر مەھبۇسنىڭ چاقىرىقى كىشىلىك ھوقۇق مۇتەخەسسسلەرگە سىگنال بەردى» ناملىق ماقالە ئېلان قىلدى. ئاياقتىن تېپىلغان خەتتە «ياردەم! مەن خىتايدىكى تۈرمىدە. ئۇيغۇرلارغا ياردەم قىلىڭلار» دېگەن مەزمۇن ئىنگىلىزچە يېزىلغان.

19-نويابىر:

بۈگۈنكى ياپونىيە تورىنىڭ 19-نويابىردىكى خەۋىرىچە، ياپون ھۆكۈمىتىنىڭ باش باياناتچىسى «ياپونىيە خىتاي ئىشغالىيىتى ئاستىدىكى شەرقىي تۈركىستاندىكى كىشىلىك ھوقۇق ئەھۋالىنى يېقىندىن كۆزەتمەكتە» دېگەن. باياناتچى خىتاينىڭ خەلقئارا جامائەتچىلىكىنى بىردەك ئېتىراپ قىلغان ئەڭ ئاداققى كىشىلىك ھوقۇق مەسلىلىرىنىڭ خىتايدىمۇ كاپالەتكە ئىگە قىلىنىشى ئۈمىدىنى ئوتتۇرىغا قويغان.

20-نويابىر:

20-نويابىر ئامېرىكا ئاۋازى تورى «ئامېرىكا ئۈنۋېرسىتېتلىرىدىكى خىتايدا ئائىت سەزگۈر تېمىلار تور ھۇجۇمىنىڭ پاراكەندىچىلىكىگە بارغانچە كۆپ ئۇچرىماقتا» ناملىق خەۋەر ئېلان قىلدى. خەۋەردە دېيىلىشىچە، ئامېرىكا ياشاۋاتقان ئادۋوكات رەيھان ئەسەت 13-نويابىر كۈنى ئامېرىكا بىرەندېس ئۈنۋېرسىتېتى خىتاينىڭ شەرقىي تۈركىستان سىياسىتى ۋە ئۇيغۇرلارنى تۇتقۇن قىلىشى توغرىسىدا ئويۇشتۇرغان تور مۇھاكىمە يىغىنىغا قاتناشقان. سۆز نۆۋىتى رەيھان ئەسەتكە كېلىشى بىلەن، ئېكراندا «يالغان خەۋەر»، «يالغانچى» دېگەندەك خەتلەر كۆرۈنۈپ، بۇ سۆھبەت ئىنتېرنېت ھۇجۇمىغا ئۇچرىغان.

ئەركىن ئاسىيا رادىئوسى ئىنگىلىزچە بۆلۈمى ئېلان قىلغان «شىنجاڭ دائىرىلىرى يۈزلىگەن ئىمامنى تۇتقۇن قىلىپ، ئۇيغۇرلارنىڭ دىنىي ھاياتىنى مالىمان قىلدى» ناملىق خەۋەر ئېلان قىلغان. خەۋەردىن مەلۇم بولۇشىچە، زوراۋان خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ 2017-يىلىدىن بۇيانقى زور كۆلەملىك تۇتقۇن قىلىش ھەرىكىتىدە ئۇيغۇر ئىماملار ئېغىر تالاپەتكە ئۇچرىغان بولۇپ، دىنىي زاتلار خىتاينىڭ ئەڭ چوڭ باستۇرۇش ئوبيېكتلىرىدىن بىرى بولغان. خەۋەردە دېيىلىشىچە، مىيىتنىڭ نامىزنى چۈشۈرۈپ، دەپنە

ئىشلىرىغا رىياسەتچىلىك قىلغۇدەك ئىمام قالماغانلىقى، مەسجىدلەر چېقىلىپ تۈزلىۋېتىلگەنلىكى ئۈچۈن ئۇيغۇرلاردا ئۆلۈپ كېتىشتىن قورقۇش خاھىشى يۈز بەرگەن.

ۋاشىنگتون پوچتا گېزىتىنىڭ 20-نويابىردىكى خەۋىرىگە ئاساسلانغاندا، ئالما شىركىتى لوبچىلىرى مۇشۇ يىلى 22-ئاۋغۇست ئامېرىكا دۆلەت مەجلىسىدە تەستىقتىن ئۆتكەن «ئۇيغۇرلارغا قارىتىلغان مەجبۇرىي ئەمگەكنى توختىتىش قانۇن لايىھىسى» نى ئاجىزلىتىش ئۈچۈن تىركەشمەكتە ئىكەن. ئالما شىركىتىنىڭ بۇ ھەقتىكى تىركىشىشىدىن مەلۇمات بەرگەن ھەر ئىككى خادىم ئالما شىركىتىنىڭ مەھسۇلات ئىشلەپچىقىرىشقا مەجبۇرىي ئەمگەككە سېلىنغان شەرقىي تۈركىستانلىقلارنى قاتناشتۇرۇشىدىكى سەۋەبىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش تەننەرخىنى تۆۋەنلىتىش ئىكەنلىكىنى ئىلگىرى سۈرگەن.

21-نويابىر

يۇلتۇز گېزىتىنىڭ 21-نويابىر ئېلان قىلغان ماقالىسىگە كۆرە، كانادانىڭ بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتىدا تۇرۇشلۇق باش ئەلچىسى بوب راي (Bob Rae) يېقىندا CBC تېلېۋىزىيىسىنىڭ زىيارىتىنى قوبۇل قىلغاندا كىشىلىك ھوقۇقنى كۆزىتىش كونسۇلىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندا تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىپ، نۆۋەتتىكى ئەھۋالنىڭ ئىرقىي قىرغىنچىلىق دەرىجىسىگە بارغان بارمىغانلىقىنى تەكشۈرۈشى كېرەكلىكىنى تەلەپ قىلغان. مەزكۇر ماقالىدە ئېيتىلىشىچە، 21-ئۆكتەبىر كانادا پارلامېنتى خەلقئارالىق كىشىلىك ھوقۇق كومىتېتى خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى قىلمىشلىرىنى «بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى ئىرقىي قىرغىنچىلىق ئەھدىنامىسى» گە بىنائەن ئىرقىي قىرغىنچىلىق دەپ جاكارلىغان. خىتاي بۇ قاراردىن دەرغەزەپ بولغان. خىتاينىڭ تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىقى كانادا كىشىلىك ھوقۇق كومىتېتىنىڭ بۇ ھەقتىكى باياناتىنى يالغانچىلىق دەپ ئەيىبلەگەن.

23-نويابىر

23-نويابىر «ئوتتۇرا شەرقنىڭ كۆزى» تورى «ئۇيغۇر ئالىمى سەئۇدى ئەرەبىستاندا تۇتقۇن قىلىندى، خىتايغا قايتۇرۇۋېتىلىش ئېھتىمالى بار» ناملىق ماقالە خەۋەر ئېلان قىلدى. خەۋەردە بىلدۈرۈلۈشىچە، مۇشۇ

يىلى فېۋرال ئېيىدا مەككىگە ئۆمرە ھەج ئۈچۈن بارغان ھەمدۇللا ئابدۇۋەلى 20 - نوپابىر سەئۇدىيىيە بىخەتەرلىك تارماقلىرى تەرىپىدىن تۇتقۇن قىلىنغان. خەۋەردە يەنە مىسىرنىڭ 2017 - يىلى ئىيۇل ئېيىدا تۇتقۇن قىلىنغان ئاتمىش ئىككى ئۇيغۇردىن ئەڭ كەمسە ئون ئىككىسىنى، تايلاندىنىڭ 2015 - يىلى ئاۋغۇستتا 220 ئۇيغۇرنى خىتايغا قايتۇرۇپ بەرگەنلىكى ئەسلىپ ئۆتۈلگەن.

ئەركىن ئاسىيا ئۇيغۇرچە بۆلۈمى خەۋىرى: 1989 - يىلى يۈز بەرگەن تىيەنئەنمېن ئوقۇغۇچىلار ھەرىكىتىنىڭ رەھبەرلىرىدىن بىرى، تەيۋەنلىك ئۇيغۇر زىيالىيسى، ئۇيغۇر ھەرىكىتى تەشكىلاتىنىڭ پەخرىي رەئىسى ئۆركەش دۆلەت تەيۋەن پارلامېنتى (تەيۋەن قانۇن چىقىرىش كومىتېتى) دا قۇرۇلغان كىشىلىك ھوقۇق كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن باش كاتىپلىقىغا تەيىنلەنگەن بولۇپ، ئىجرائىيە ئىشلىرىغا مەسئۇل قىلىنغان.

24 - نوپابىر

24 - نوپابىر ۋايس تورى «رىم پاپاسى فرانسىس ئاخىرى خىتاينىڭ ئۇيغۇرلارغا قاراتقان باستۇرۇشىنى ئېتىراپ قىلدى» ناملىق خەۋەر ئېلان قىلدى. خەۋەردە دېيىلىشىچە، خىرىستىئان دىنى كاتولىك مەزھىبىنىڭ مەنئۇي داھىيسى، ۋاتىكان شەھەر دۆلىتىنىڭ ھۆكۈمدارى فرانسىس يىللاردىن بېرى روھنىڭ مۇسۇلمانلىرى دۇچ كەلگەن ۋە ئىراقتىكى يەزىدىلەر دۇچ كەلگەن ئىرقىي قىرغىنچىلىققا قارشى ئاۋاز چىقىرىپ كەلگەن بولسىمۇ، ئۇنىڭ ئۇيغۇرلارنىڭ بېشىغا كەلگەن باستۇرۇشقا قارشى ئاۋازى چىقىرىشى تۇنجى قېتىملىق ئىش ئىكەن.

پاپا فرانسىس خىتاينىڭ ئۇيغۇرلارغا قاراتقان باستۇرۇشىنى تىلغا ئالغاندىن كېيىن، خىتاي تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىقىنىڭ نومۇسىز باياناتچىسى جاۋ لىجىيەن پاپانىڭ ئۇيغۇر ھەققىدىكى سۆزىنىڭ پۈتۈنلەي ئاساسسىز ئىكەنلىكى توغرىسىدا بايانات بەرگەن.

رويتېرس ئاگېنتلىقىنىڭ 24 - نوپابىر ئېلان قىلغان خەۋىرىدە بايان قىلىنىشىچە، خىتاي دۆلەتلىك ئېنىرگىيە ئىدارىسى مۇقىم ئېنىرگىيە تەمىناتىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن خىتاي ئىشغالىيىتى ئاستىدىكى شەرقىي تۈركىستاننىڭ غەربىدىكى تۆت كۆمۈر كانىنىڭ ئىشقا كىرىشىنى تەستىقلىغان. خىتاي ھۆكۈمىتى مەزكۇر تۆت كۆمۈر كانغا تۆت مىليارد دوللاردىن كۆپ مەبلەغ سالغان بولۇپ، خىتاي دۆلەتلىك ئېنىرگىيە ئىدارىسىنىڭ بايانىچە، بۇ تۆت كۆمۈر كاندىن يىلىغا ئالتە مىليون توننا كۆمۈر چىقىدىكەن.

ئامېرىكالىق ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ۋە تارىخى تەتقىقاتچىسى، خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ دوكتورانتى جوشۇئا فرىمەننىڭ «ختاي مېنىڭ پروفېسسورىمنى قامدى، ئەمما ئۇنىڭ شېئىرنى قامىيالىمايدۇ» ناملىق ماقالىسى 24-نويابىر نيۇيورك ۋاقىت گېزىتىدە ئېلان قىلىندى. ماقالىدە، جوشۇئا فرىمەن شائىر ئابدۇقادىر جالالىدىن بىلەن بولغان دوستلۇق مۇناسىۋىتىنى، ئۇنىڭ قاماقتا تۇرۇپمۇ شېئىرنى يېزىشنى توختاتمىغانلىقىنى، قاماقتا يېزىلغان شېئىرلىرىدىن بىرىنىڭ تاشقى دۇنياغا يېتىپ كەلگەنلىكى بايان قىلغان ۋە ئۇنىڭ تۈرمىدە تۇرۇپ يازغان دەپ قارالغان شېئىرنىڭ ئىنگىلىزچە تەرجىمىسىنى ماقالىگە قىستۇرما قىلغان.

ئامېرىكالىق زىيالىي جوشۇئا فرىمەننىڭ ئۇيغۇرلارنى شېئىر بىلەن باغلىشى ئۇيغۇرلارنىڭ خەلقئارادىكى ئوبرازىنىڭ ئۆسۈشىدە ۋە خىتاينىڭ ئۇيغۇرلار ھەققىدىكى سەپسەتلىرىنى رەت قىلىشتا مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

دۇنيادىكى نوپۇزلۇق ئاخبارات ئورگانلىرىدىن ئەنگىلىيە رادىئو تېلېۋىزىيە ئىدارىسى ب ب س 24-نويابىر كۈنى «2020-يىلى دۇنيادا تەسىر پەيدا قىلغان يۈز تەسىرچان ئايال» تىزىملىكىگە ئىستانبۇلدا ياشاۋاتقان ئۇيغۇر ئانا تىل ئوقۇغۇچىسى، ياش قەلەمكەش مۇيەسسەر ئابدۇلئەھەد خەنداننىمۇ كىرگۈزدى. بۇ خۇش خەۋەردىن مۇھاجىرەتتىكى ئۇيغۇرلار خۇشاللىققا چۆمدى.

26-نويابىر:

CNN تورىنىڭ بۇ ھەقتىكى خەۋىرىگە كۆرە، خىتايدىكى چەتئەللىك دىنىي گۇرۇپپىلار ۋە ئىبادەتچى كىشىلەر شى جىنپىڭ رەھبەرلىكىدىكى كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ دىن ئادەملىرىگە قىلىدىغان ھۇجۇملىرىنىڭ يېڭى نىشانغا ئايلىنىش مۇمكىنچىلىكى بار ئىكەن.

ختاي ئەدلىيە مىنىستىرلىقى مۇشۇ ھەپتە ئېلان قىلغان قائىدە-نەزەم لايىھىسىدە دىنغا ئېتىقاد قىلغۇچى چەتئەللىكلەرنىڭ پائالىيەتلىرىگە قارىتا چەكلىمە قويۇش تەلەپ قىلىنغان. بۇنىڭدىكى ئاتالمىش سەۋەب «دىنىي ئەسەبىيلىك» نى چەكلەش ۋە دىنىي پائالىيەتلەرنىڭ «ختايدىكى ئېتنىك بىرلىككە بۇزغۇنچىلىق قىلىشنىڭ ئالدىنى ئېلىش» ئىكەن.

تەييارلىغۇچى: ھېكمەت يار ئىبراھىم

لۇئىزا گرېۋ

يىللاردىن بېرى ئۇيغۇرلارنىڭ ئاۋازى بولۇپ كېلىۋاتقان، ئۇيغۇر كىشىلىك ھوقۇق قۇرۇلۇشى يېتەكچىسى لۇئىزا گرېۋ خانىم

ئۇيغۇرلار

The Uyghurs

ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ۋە مەۋجۇد بولۇشىنىڭ زۇرۇپىسى
The Magazine of the Uyghur Culture and Survival

ۋەتەن سىرتىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئەڭ زور بايلىقى ئەركىنلىك. بۇنىڭ ھېسابى بىزدىن چوقۇم سۈرۈلىدۇ.